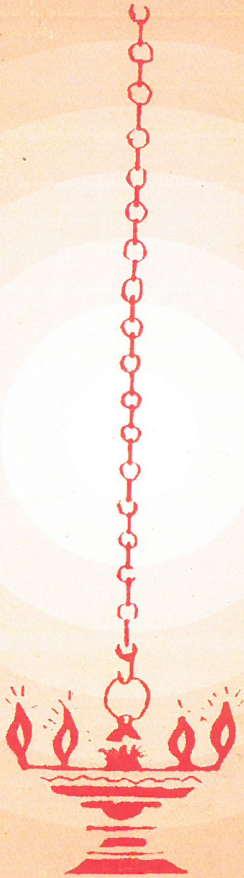

जिज्ञासापूर्ती

॥ श्री गणेशदत्तरेणुकादेवी प्रसीदताम् ॥

जिज्ञासापूर्ती

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर
यांचे बरोबर झालेला
साधकांचा सुसंवाद

प्रकाशक

श्री भगवती प्रकाशन

सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन

प्रकाशन दिवस

फाल्गुन शुद्ध १४

शके १९२७

सोमवार, १३ मार्च, २००६

मुखपृष्ठ

प्रभात एजन्सी

मुद्रक

प्रभात एजन्सी,

वडाळा, मुंबई - ४०० ०३१.

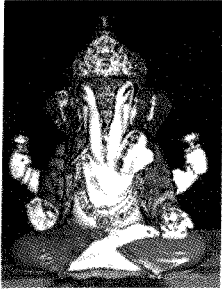
प्रकाशक

श्री भगवती प्रकाशन

६/१, साईविहार, कर्वेनगर,

पुणे - ४११ ०५२

किंमत रु. ३५/-

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर

श्री सद्गुरु मांदियाळी

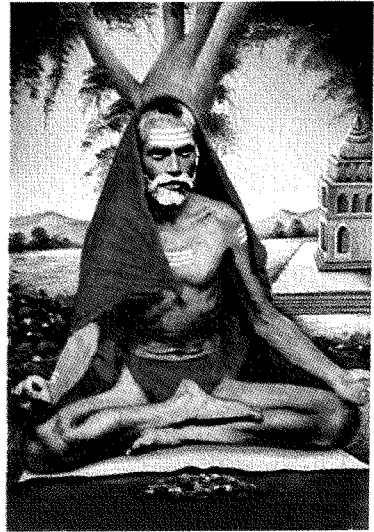
श्री दत्तात्रेय

पू. श्रीपादश्रीवल्लभ

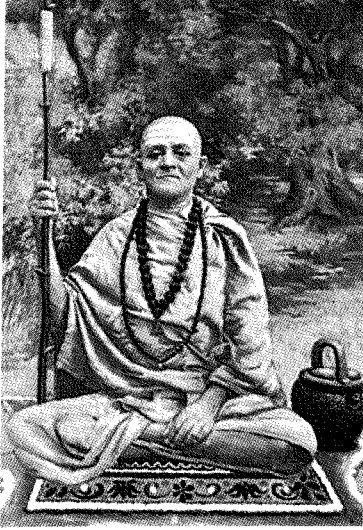
पू. नृसिंह सरस्वती

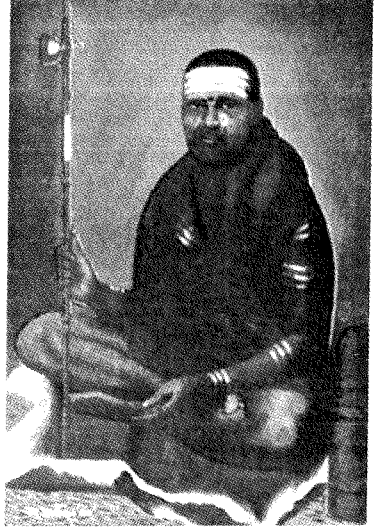
पू. वासुदेवानंद सरस्वती

॥ गुरो तुझी ही पदवारीधारा । धुबो सदा काथिक दोष सारा॥

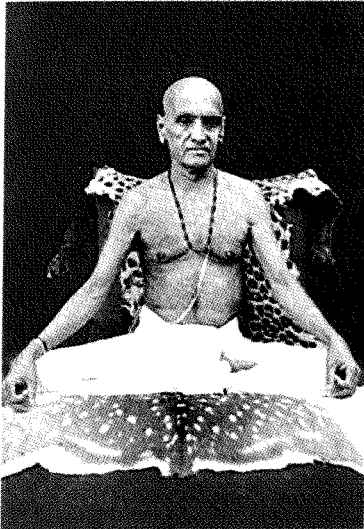
श्री सद्गुरू मांदियाळी

पू. लोकनाथतीर्थ स्वामी

पू. दीक्षित स्वामी

पू. गुळवणी महाराज

पू. धुंडिराज महाराज

॥ सदैव माझे मन वाणी शुध्द । करो तुझे नाम पवित्र सिध्द ॥

प. पू. ताईमहाराज चाटुफळे

प्रस्तावना

ईश्वर प्राप्तीच्या ध्यासाने वाटचाल करणारी अनेक माणसे अध्यात्म-मार्गावर लहान-मोठी पावले टाकतांना दिसतात. पण हा प्रवास सोपा नाही. तो करतांना अनेक प्रश्न अस्वस्थ करून जातात. बुद्धी गोंधळते. मग ते व्याकुळलेले मन आपल्या सदगुरुंजवळ कधीतरी थोडेफार धिटार्ईने बोलते. त्यांना शरण जाऊन 'मला मार्गस्थ करा' म्हणते. मग त्या विचारमंथनातून जे नवनीत-निघते ते ह्या पुस्तकाचा रूपाने आज आपल्यासमोर ठेवले आहे.

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वरांचा षड्दर्शनांचा सखोल अभ्यास होता. प.पू. दीक्षित स्वामी महाराज आणि योगिराज गुळवणी महाराजांसारखे अलौकिक व्यक्तिमत्त्वाचे सदगुरु त्यांना लाभले. पुढे श्रीवासुदेवानंदसरस्वती टेंबेस्वामी महाराजांचे लेखन, अविश्रांत परिश्रम करून, १२ खंडात त्यांनी प्रसिद्ध केले. श्रीनिम्बार्काचार्य रचित - 'वेदान्तपरिजात-सौरभ' चा अनुवाद केली. गुरुदेव चरित्र लिहिले. अनेक पुरस्कार आणि मानसन्मान त्यांना लाभले. ती सौ. आईसाहेबां सारखी हसतमुख आणि अभ्यागताचे स्वागत मनःपूर्वकतेने करणारी सहधर्मचारिणी लाभली. ८९ वर्षांचे कृतार्थ आयुष्य जगून प.पू. महाराजांनी इहलोकाची यात्रा संपवली.

प.पू. महाराजांच्या अनेक साधक भक्तांनी त्यांना वेळोवेळी विचारलेले प्रश्न प्रस्तुत पुस्तकात एकत्रित केले आहेत. सर्वच

साधकांसमोर असे प्रश्न आयुष्याच्या कुठल्या ना कुठल्या वळणावर उभे रहात असतात. प. पू. महाराजांनी दिलेली प्रश्नांची उत्तरे साधकांच्या मनाचे समाधान करून त्यांच्या आकलनाची कक्षा-वाढवणारी आहेत.

प. पू. महाराज वेदान्ती होते. कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर वेदान्तशास्त्रात धरूनच ते देत असत. 'तस्मात् शास्त्र प्रमाणं ते....' हाच विचार त्यांच्या जीवनसरणीत प्राधान्याने दिसतो. तथापि वेदान्ती असलेले महाराज प्रश्नकर्त्याला उत्तर देतांना अतिशय सोपी भाषा वापरत असत. सर्व शास्त्रांचा अभ्यास असूनही महाराजांचे कुठलेच उत्तर जडजंबाल किंवा शब्दबंबाळ झालेले नाही, ह्याचा प्रत्यय पुस्तक वाचतांना येईलच. जो विषय त्यांना मांडायचा असतो तो अत्यंत नेमक्या भाषेत ते मांडतात. दीर्घ उत्तर विषयाच्या स्पष्टीकरणाला आवश्यक असेल तरच देतात. अन्यथा मितभाषी असलेला त्यांचा स्वभाव त्यांच्या उत्तरात उमटल्या खेरीज रहात नाही.

प. पू. महाराजांचा न्यायशास्त्राचा अभ्यास प्रचंड होता. एकदा ते म्हणाले होते, 'न्यायशास्त्राच्या अभ्यासाने बुद्धी सूक्ष्म आणि मर्मग्राही बनते' ह्याचे प्रत्यंतर त्यांची प्रश्नोत्तरे वाचतांना येईलच. त्यांच्या प्रवचनांमधूनही हा अनुभव आपल्याला येतो. ईश्वरी भक्तीवर त्यांचा असलेला अदम्य विश्वासही ह्या प्रश्नोत्तरांमध्ये प्रगट झाला आहे. भारतीय संस्कृतीवर ती 'निराशाजनक' असल्याचा ठपका लावण्यात येतो. पण महाराजांनी अत्यंत ठाम शब्दात ती निराशाजनक

नसल्याचे सांगितले आहे. प्रयत्नवाद आमच्या संस्कृतीत आहेच, हे ही ते ठाशीवपणे सांगतात.

न्यायशास्त्राचा सूक्ष्म अभ्यास आणि वेदान्तावरची नितान्त श्रद्धा यांचा सुंदर मेळ प. पू. महाराजांच्या व्यक्तिमत्त्वात झालेला होता. ह्याचे प्रत्यंतर 'सर्वच ईश्वराच्या इच्छेने होते' ह्या स्पष्टीकरणात येते. ते म्हणतात, 'इच्छेने ह्याचा अर्थ काय करायचा हाच प्रश्न आहे ! इच्छेने म्हणजे संमतीने होते, असे होईल'. प. पू. महाराज शब्दाच्या अर्थाचा किती काटेकोरपणे विचार करत असत, ते इथे ध्यानात येते. म्हणूनच आधी त्यांनी श्रीमद्शंकराचार्यांनी दिलेले एक स्पष्टीकरण उदाहरणादाखल घेतले आहे. ते म्हणतात, 'ईश्वराला ह्यात किती गोवायचे हा प्रश्नच आहे. सर्वज्ञ आहे ईश्वर, पण तो तटस्थ आहे. आचार्य महाराजांनी ईश्वराची तुलना पावसाशी केली आहे. पाऊस सगळीकडे पडतो, चांगली जमीन असेल तर चांगले पीक येते. त्यात ईश्वराचा काही संबंध नाही' याचा अर्थ असा की, आपले कर्मच आपल्या आयुष्यातील घटनांना कारणीभूत असते. ईश्वर कारणीभूत नसतो आणि दुसरा अर्थ असा की जमीन जशी असेल तसे पीक येईल म्हणजे घेणाऱ्याच्या कुवतीवर (Receiving centre) वर ते अवलंबून राहिल.

ज्ञानेश्वरांचा चिद्विलासवाद आणि श्रीमद् शंकराचार्यांचा विवर्तवाद किंवा अद्वैत-सिद्धान्त ह्यात मूलतःच भेद आहे असे काही विचारवंत मांडतात, हे सर्व जग चित् शक्तीच्या विलास आहे - 'जग आसिकी-वस्तुप्रभा' म्हणजे जग ही मूळ परमात्मवस्तूची प्रभा आहे,

हा सिद्धान्त ज्ञानेश्वरांनी अमृतानुभावात मांडला. ह्या विचाराच्या खुणा ज्ञानेश्वरीतही आढळतात. आचार्यांनी 'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या' हा विचार दिला. म्हणजे जग हा आभास आहे, विवर्त आहे, मग ज्ञानेश्वरांनी आचार्यांप्रमाणेच तत्त्वज्ञानाची मांडणी केली असे कसे म्हणता येईल ? ह्या प्रश्नाला महाराजांनी जे सविस्तर उत्तर दिले आहे ते वाचल्यावर वाचक अंतर्मुख होऊन ज्ञानानंदात खोल बुडल्याखेरीज रहाणार नाहीत.

अनुभवातून आणि अभ्यासातून सिद्ध झालेल्या महाराजांच्या शब्दांना खूप वजन आहे. त्यांच्या वाक्यांना सुभाषितांचे बळ प्राप्त झालेले दिसते. उदा. 'वासना पूर्णपणे कमी झाल्याशिवाय शांती मिळत नाही' 'ज्ञानी महात्म्यांच्या नुसत्या दृष्टीनेसुद्धा पापक्षय होतो', 'सन्मती-मिळणं ही खरी ईश्वराची कृपा आहे'.

मुंडकोपनिषदात असे म्हटले आहे की, "तद् विज्ञानार्थम् स गुरुम् अभिगच्छेत् । समित् पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥" म्हणजे पराविद्येची प्राप्ती करून घ्यायची असेल तर, आपल्या सद्गुरुंच्या जवळ जावे लागते. त्यांच्या मुखाने आत्मस्वरूपाचा संशयरहित परिचय होतो. प. पू. महाराजांची ही प्रश्नोत्तरे वाचताना, वरील वाक्याची आठवण येते.

ह्या पुस्तकातील प्रश्नोत्तरे परत परत वाचून त्यांचे चिंतन, मनन व्हायला हवे. प. पू. महाराजांचे शब्द एका उच्च कोटीच्या आनंदापर्यंत आपल्याला घेऊन जातात. ज्ञानदेवांच्या भाषेत सांगायचे तर -

‘जयाचेनि उजाळे । उघडती बुद्धीचे डोळे ।

जीवु दोंदावरी लोळे । आनंदाचिया ॥ अशी अवस्था होते.

प. पू. ताई महाराजांच्या आशीर्वादाने हे पुस्तक आकाराला आले. पराकोटीची निःस्पृहता आणि अमानित्व हे ताईमहाराजांचे विशेष गुण. प. पू. महाराज त्यांना ‘साक्षात् भगवती’ असे म्हणत असत. त्यांच्या अथांगपणाची कल्पना करणे केवळ अशक्य कोटीतले आहे. विश्वचैतन्याच्या स्फुरणाशी सदैव एकरूप असलेल्या प. पू. ताईमहाराजांना विनम्र प्रणाम !

ह्या प्रश्नोत्तरांचे संकलन श्री. गोपाळराव गोडसे यांनी केले - त्यांचे विशेष आभार. प. पू. महाराजांचे चिरंजीव श्री. अजित कवीश्वर यांनी आपल्या वडिलांच्या हृद्य अशा आठवणी लिहून दिल्या, त्याबद्दल मी कृतज्ञता व्यक्त करते.

हे पुस्तक वाचून साधक नक्कीच विचारांच्या अथांग सागरात उतरेल आणि अध्यात्ममार्गावरची त्याची वाटचाल सुखद होईल.

डॉ. सौ. माधुरी पणशीकर,
११, गुडविल बिल्डिंग,
मनमाला टँक रोड,
माहीम, मुंबई - ४०० ०१६.

गुरुशिष्य सुसंवाद

प्रश्न : जन्मानंतर मृत्यू, पुन्हा जन्म हे चक्र किती काळ चालत रहाते ?

श्री : कर्माशय असेपर्यंत हे चक्र चालू रहाते. ज्याने जसे या जन्मात कर्म केले असेल त्याप्रमाणे त्या माणसाला पुढील जन्म मिळतो. तो जन्म माणसाचाच असेल असे नाही. मनुष्याचा जन्म एकदा मिळाल्यानंतर त्या जन्मात त्या माणसाकडून शास्त्राप्रमाणे आचार घडला, पुण्यकर्म घडली, सत्संगती घडली, तत्वविचार झाला तर त्याप्रमाणे त्याला पुढचा जन्म मनुष्याचा मिळू शकतो. मानवी जन्म जो आपल्याला मिळालेला आहे त्याचा असा फायदा आपण करून घेतला पाहिजे. एकदा मनुष्याचा जन्म मिळाला म्हणजे पुन्हा मनुष्याचाच जन्म मिळेल असे नाही. पशुयोनी आहे. पक्ष्यांची योनी आहे, वृक्षयोनी आहे. अशा कितीतरी इतर योनी आहेत. सर्व योनी आपल्याला माहितसुद्धा नाहीत.

माणसाची बुद्धी पूर्ण नाही असे मानून मग पुढे विचार करायला सुरुवात करावी लागते. माणसाच्या बुद्धीला सर्व काही समजते असे मानणे अगदी चुकीचे ठरेल. खरे सांगायचे तर आम्हाला काहीसुद्धा समजत नाही. माणसाची बुद्धी सर्व समजून घेऊ शकत नाही ही जाणीव पाहिजे. संतांचे हेच सांगणे आहे. याचा अर्थ मानवी बुद्धीवर विश्वासच नाही असे नाही. माणूस आपले सर्व कार्य आपल्या बुद्धीने विचार करूनच करत असतो. माणसाने आपली बुद्धी विचार करूनच वापरली पाहिजे. एखादे कार्य चांगले आहे का वाईट आहे, त्या आपल्या कार्यापासून इतर कोणाला त्रास तर होणार नाही ना, हा विचार माणसाने आपल्या बुद्धीनेच केला पाहिजे. सत्संगतीने आपली बुद्धी माणसाने कशी वापरावी याची माहिती माणसाला होते.

एकदा मनुष्य जन्म मिळाला म्हणजे पुन्हा मनुष्याचा जन्म मिळणारच नाही असे नाही. चांगली कर्मे घडली तर पुन्हा मनुष्य जन्म मिळू शकेलही.

प्रश्न : माणसाला या जन्ममृत्यूच्या चक्रातून सुटका केव्हा मिळते ? त्याला मोक्ष केव्हा मिळतो ?

श्री : मोक्ष मिळणे ही फार दूरची स्थिती आहे. परंतु जन्ममृत्यूच्या चक्रातून सुटका कशी करून घेता येईल याचा विचार मनुष्यच करू शकतो. त्यासाठी शास्त्रांनी अनेक उपाय

सांगितलेले आहेत. हिंदु धर्मात निराशा सांगितलेली नाही. आध्यात्मिक प्रगतीसाठी साधकाने केलेले प्रयत्न कधीही वाया जात नाहीत. या जन्मात साधकाने आध्यात्मिक प्रगतीची जी वाटचाल केलेली आहे त्याच्या पुढेच पुढील जन्मात प्रगतीची वाटचाल सुरु होते. पुनर्जन्म असल्यामुळे या जन्मात आध्यात्मिक प्राप्तीसाठी केलेला प्रयत्न फुकट गेला असे समजायचे कारण नाही. आध्यात्मिक प्रगती जन्मजन्मांतून चालू रहाते. सगळी कर्मफळे संपल्यानंतरच मोक्ष मिळतो.

शास्त्राने मुक्तीसाठी जे अनेक उपाय सांगितले आहेत, त्यापैकी आपल्याला करता येण्यासारखे कोणते उपाय आहेत, याचा विचार त्या साधकाने केला पाहिजे व त्याप्रमाणे मुक्तीसाठी आध्यात्मिक साधना केली पाहिजे. आपण या जन्मांत जी चांगली कर्मे केलेली असतात त्या चांगल्या कर्मांचे संस्कार घेऊन बुद्धी आपल्या बरोबर येते. पुढील जन्मांत बुद्धी बरोबर येत असल्यामुळे या जन्मांत आध्यात्मिक प्रगतीसाठी जो काही अभ्यास व प्रयत्न केला तो कधीही फुकट जात नाही.

गीतेमध्ये हाच प्रश्न अर्जुनाने केलेला आहे. आध्यात्मिक प्रगतीसाठी प्रयत्न करित असताना मध्येच जर मृत्यू आला तर काय होते ? संसारही नाही व मोक्षही नाही असे होते काय ?

याला भगवान श्रीकृष्णांनी असे उत्तर दिले आहे की मृत्यूनंतर माणसाची बुद्धी त्याच्या पुढील जन्मांत बरोबर जाते व त्या बुद्धीला अनुसरून तो मनुष्य आध्यात्मिक प्रगतीसाठी पुढे प्रयत्न करू लागतो. याचाच अर्थ असा की आमच्या शास्त्रात निराशावाद सांगितलेला नाही. पुनर्जन्म जर मानला नाही तरच या जन्मांत आध्यात्मिक प्रगतीसाठी केलेले प्रयत्न वाया गेले असे वाटेल. पुनर्जन्म खरोखरीच असल्यामुळे आध्यात्मिक प्रगतीचे प्रयत्न वाया गेले असे वाटायचे कारण नाही.

प्रश्न : शरीरांत कुंडलीनी शक्ती असते असे आधुनिक डॉक्टर मानत नाहीत.

श्री : शरीरांत आत्मा असतो असे तरी डॉक्टर कोठे मानतात ? शरीरात कांहीतरी चेतनशक्ती आहे हे मानलेच पाहिजे. आधुनिक बुद्धीवादी जगांत चेतनशक्ती आहे असे मानतच नाही. ते फक्त पंचमहाभूतेच मानतात. जी इंद्रियांना गोचर होतात. परंतु हे बरोबर नाही. चेतनशक्ती मानलीच पाहिजे. शरीर मृत झाल्यावर कांहीही हालचाल करत नाही, याचा अर्थ मनुष्य जिवंत असताना देहातून कांहीतरी चेतनशक्ती कार्य करित होती हे मान्य करावेच लागेल. त्यांत काही अंधश्रद्धा नाही हे समजून घेतले पाहिजे. त्यासाठी वेदशास्त्र आहे धर्मशास्त्र आहे. मंत्रशास्त्र आहे. योगशास्त्र आहे. या शास्त्रांनी सांगितलेले नियम पाळले पाहिजेत. मनाचा निग्रह

केला पाहिजे. इंद्रियांचा निग्रह केला पाहिजे. आहार-विहारावर नियंत्रण ठेवलं पाहिजे.

केवळ 'आमच्या बुद्धीला पटत नाही', असं म्हणून भागणार नाही. 'पटत नाही' याचा अर्थ तुम्हांला समजत नाही हे कबूल करा. 'पटत नाही' या बुद्धीवाद्यांच्या शब्दांचा अर्थ त्यांना ते समजत नाही असा आहे.

आपले आयुष्य किती अल्प आहे. या आपल्या अल्प आयुष्यांत काय काय ज्ञान समजून घ्यायचे आहे हे ठरवले पाहिजे. आपले आयुष्य अल्प असल्यामुळे भौतिक शास्त्रांचा अभ्यास करण्यांत आयुष्य व्यतीत करण्यापेक्षा आपण अध्यात्मशास्त्राचा अभ्यासच जास्तीत जास्त केला पाहिजे.

प्रश्न : कुंडलिनी शक्ती जागृत होण्याचा अनुभव आपल्याला येऊ शकतो काय ?

श्री : मन एकाग्र करून एखाद्या विषयाचा पुरेसा अभ्यास केल्याशिवाय त्या विषयांत पारंगत होता येत नाही. या विषयाचा अभ्यास तन्मय होऊन केला पाहिजे व त्यासाठी सवडही पाहिजे. सकाळी उठल्यापासून रात्री झोपेपर्यंत मनांत सारखे विचार चालू असतात. यापैकी अनेक विचार अनावश्यकही असतात. मनांतील विचार बंद करून मन निर्विचार कसे करायचे याचा सुद्धा अभ्यास केला पाहिजे. कुंडलिनी शक्ती जागृत होण्याच्या अनुभवाचेही असेच

आहे. पुरेसा अभ्यास केल्याशिवाय कुंडलिनी शक्ती जागृत होण्याचा अनुभव येणार नाही.

प्रश्न : मन निर्विचारी कसे करायचे ?

श्री : मन निर्विचारी कसे करायचे या विषयावर नुसती पुस्तके वाचून काही होणार नाही. त्याकरिता प्रथम ईश्वरी शक्तीवर पूर्ण श्रद्धा पाहिजे. बुद्धीवरही नियंत्रण करण्यासाठी एक फार मोठी शक्ती आहे असे मान्य केले पाहिजे.

‘सर्व धर्मान् परित्यज्यं’ या गीतेतील श्लोकांवर ज्ञानेश्वर महाराज काय भाष्य करतात ते पहा. काय आहे ईश्वर म्हणजे ? श्री ज्ञानेश्वरमहाराज असे म्हणतात की ती एक शक्ती आहे अशी मनांत पक्की जाणीव झाली की सगळे होते. स्वतःच्या बुद्धीवर विसंबून राहू नकोस, ‘मामेकं शरणं ब्रज’.

हे सगळं ध्यानात आलं पाहिजे. तुळशीदासांची कथा माहीत आहे ना ? त्यांची त्यांच्या पत्नीने कानउघाडणी केल्यावर त्यांनी तो प्रेमाचा ओघ ईश्वराकडे वळवला. त्यानंतर त्यांना रामरायांचे दर्शन झाले व त्यांनी तुलसीरामायण हा अप्रतिम ग्रंथ रचला. यावरून पूर्वीची काही कर्मे मानावीच लागतात. सगळ्यांना असे शक्य आहे काय ? बायको बोलली आणि घर सोडून निघून गेला असे जगांत घडते काय ? बुद्धीचा उपयोग कसा करून घ्यायचा हे संतांनी

चांगले सांगितले आहे. संतांच्या ग्रंथांचा फार उपयोग आहे.

प्रश्न : ईश्वराच्या सगुण-निर्गुण कोणत्याही रुपावर लक्ष केंद्रित केले तर चालेल का ?

ईश्वराचे सगुण रूप कसे आहे हेही शास्त्रामध्ये सांगितले आहेच. शंकर, विष्णु वगैरे कोणत्याही सगुण रुपांवर लक्ष केंद्रित केले तरी चालेल. उदा. 'शांताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं'. या श्लोकाचा अर्थ लक्षात आला की ती मूर्ति ध्यानांत येते. ध्यान याचा अर्थ कोणीकडून मनाला बाहेरून काढून एका ठिकाणी कोठेतरी स्थिर करण्याचा प्रयत्न करायचा. मनाची स्थिरता जर साध्य झाली तर ती फार मोठी शक्ती आहे. प्राणवायू स्थिर होणे किंवा मन स्थिर होणे हे दोन मार्ग आहेत. योगमार्ग व भक्तीमार्ग.

योगमार्ग म्हणजे प्राणवायू स्थिर झाला पाहिजे. प्राणवायू स्थिर होणं हे अशक्य आहे असं वाटतं. वाटू दे ! अभ्यास नसल्यामुळे असं वाटतं. अभ्यास करणाऱ्या लोकांनी प्राण स्थिर केलेला आहे. प्राणशक्ती ज्याची स्थिर झाली त्याला अनेक सिद्धी प्राप्त होतात. सिद्धी याचा अर्थ मानसिक शक्तींचा विकास. उदा. दूरचे ऐकणे, दूरचे पहाणे वगैरे. योगशास्त्र म्हणजे आपल्या बौद्धिक शक्तींचा विकास करण्याचे शास्त्र ! ते एक प्रयोगशास्त्र आहे. अनेक सूक्ष्म जीव आपल्याला साध्या डोळ्यांनी दिसत नाहीत. म्हणजे ते

नाहीतच असे नाही. शास्त्रज्ञांनी दुर्बिण शोधून काढल्यामुळे नुसत्या डोळ्यांनी न दिसणारे अनेक दूरचे तारे दिसतात. तसेच हे अध्यात्मशास्त्रही मानले पाहिजे. अध्यात्मशास्त्रांतील अनुभव येण्यासाठी त्या शास्त्रांत सांगितलेल्या अनेक नियमांचे पालन केले पाहिजे. उदा. आहार व विहार यावर नियंत्रण घालणारे नियम. त्यामुळे ते सामान्य लोकांना बंधनकारक वाटते. स्वतःच्या इच्छेप्रमाणे वागू नये हा ही असाच एक अध्यात्म शास्त्रांत सांगितलेला नियम आहे. कोणते अन्न खावे, सात्विक अन्न व राजस अन्न कोणते याचा विचार करून, अध्यात्म शास्त्रांत सांगितलेले सात्विक अन्न घेतले पाहिजे. बुद्धीत सत्वगुण वाढला पाहिजे. त्याशिवाय एकाग्रता होणार नाही. रजोगुण व तमोगुण वाढल्यानंतर मन चंचल होऊन जाते. अध्यात्म शास्त्रात सांगितलेल्या नियमांचे योग्य प्रकारे पालन करण्याचा आपला विचार अगोदर पक्का झाला पाहिजे, आणखी त्याप्रमाणे आचार करण्याची बुद्धी झाली पाहिजे. आचारधर्माचे सातत्याने व अखंड पालन झाले पाहिजे. एखाद्या सुटीच्या दिवशी आचारधर्माचे पालन करून भागणार नाही. तो कांही महाविद्यालयांतील तीन चार वर्षांचा अभ्यासक्रम नाही. अध्यात्मशास्त्रांचा अभ्यास अखंड, नियमितपणे, सतत व श्रद्धेने केला पाहिजे. बुद्धी शुद्ध करावी लागते. पांडवांनी राज्य मिळवण्यापेक्षा बुद्धी शुद्ध करण्याला जास्त महत्त्व दिले. संतांची चरित्रे आहेत. अवतारांची चरित्रे आहेत.

त्यांच्या वाचनानेसुद्धा चांगले संस्कार होतात व बुद्धीला चांगले वळण लागते.

मानवजन्म मिळाला आहे. कान, नाक, डोळे, जीभ, त्वचा ही ज्ञानेद्रियेही मिळालेली आहेत. तेव्हा आध्यात्मिक प्रगतीसाठी आपण सतत प्रयत्न करित राहिले पाहिजे. पशुपक्षांना याची कांही जाणीव असते का ? समोर कांही टाकले तर पशु-पक्षी ते खातात नाहीतर उपाशी रहातात. त्यांना कांही बोलता येत नाही. बोलण्याचे साधन आपल्याला दिलेले आहे, हे केवढे महत्वाचे आहे ! त्या बोलण्याच्या शक्तीचा म्हणजे वाणीचा कसा उपयोग करायचा याचा आपण विचार केला पाहिजे. ज्ञानेश्वरी वाचावी त्यावर चर्चा करावी. ज्ञानेश्वरीतील एखादा विषय घेऊन त्यावर विचार करावा ! काही समजलं नाही तर जाणकारांना विचारावं ! दोनदा वाचावी. भाषा जुनी आहे. परंतु ती भाषा आपल्याला समजणार नाही असे नाही. आपल्या बुद्धीत जर तळमळ असेल तर दुसरा मार्गदर्शक लागतोच असे नाही. बुद्धीची समजूत बदलली पाहिजे. पंचमहाभूतांच्या पलीकडे कांही नाही, ही सर्व जगांत झालेली समजूत आपण आपल्या बुद्धीतून काढून टाकली पाहिजे. त्यातही चांगली कमें करून जन्माला आलेले, सत्संगती करणारे व शास्त्रग्रंथ वाचणारे अधिकारी महात्मे आहेत. ईश्वर दर्शन झालेले संतमहात्मे आहेत. श्रीरामकृष्ण परमहंस असेच एक साक्षात्कारी संत होते. स्वामी विवेकानंदांनी विचारले की, तुम्ही ईश्वर

पाहिला आहे काय ? श्रीरामकृष्ण परमहंसांनी आपल्या शक्तीचा प्रयोग केला आणि स्वामी विवेकानंदांची कुंडलिनी शक्ती जागृत केली. त्यामुळे त्यांना समाधी अवस्था प्राप्त झाली व त्यांना ईश्वर म्हणजे काय याची कल्पना आली. रामकृष्ण परमहंस यांनी स्वामी विवेकानंदांना ईश्वराची कल्पना दिली आणि ते बाजूल झाले. त्यानंतर त्यांनी स्वामी विवेकानंदांना असे सांगितले की, तू अभ्यास करत रहा. ईश्वर आहे याची कल्पना आल्यानंतर मग हा अभ्यास होतो.

आजच्या शालेय शिक्षणांत या धर्मशास्त्रविषयक विचारांचा व संस्कारांचा समावेश केलेला नाही. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची मने चोवीस तास भौतिक शास्त्राच्या अभ्यासातच गुंतलेली रहातात. मग त्यांची बुद्धी शुद्ध कशी होणार ? ईश्वराबद्दल ती मुले विचार केव्हा करणार ?

कांही थोड्या ठिकाणी धर्मशास्त्राचा अभ्यास चालू आहे. परंतु जवाहिर्यांची दुकाने थोडीच असतात. भाजीवाल्यांच्या दुकानांसारखे जवाहिरे जागोजागी दुकान मांडून बसत नाहीत. साक्षात्कारी संत थोडेच असतात. ते सहजासहजी भेटत नाहीत. साक्षात्कारी संतांचे, ज्ञानेश्वरीसारखे ग्रंथ वारंवार वाचावेत व त्यांतील शिकवणूकीचा अभ्यास करावा. विचार करावा, मनन करावे, चर्चा करावी. संतांचे ग्रंथ कांही एखाद्या दिवाळी अंकासारखे वाचायचे नसतात.

संतांचा ग्रंथ सुरवातीला आपल्याला कळला नाही म्हणजे तो केव्हांच कळणार नाही असे नाही. वाचन करावे, चिंतन करावे, मनन करावे, मनांत कोणताही संशय राहिला नाही म्हणजे झाले. गीता भगवंतांनी सांगितली. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी ज्ञानेश्वरी सांगितली, श्रीज्ञानेश्वरमहाराज हे ईश्वराचे अवतारच आहेत. त्यांनी मराठी भाषेत ज्ञानेश्वरी लिहून समाजावर केवढे उपकार करून ठेवले आहेत. त्या ज्ञानेश्वरीचा आपण फायदा करून घेतला पाहिजे. संतांना लोकांना फसवून काहीही मिळवायचे नाही. लोकही संतांना त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे कांहीही देऊ शकणार नाहीत. आता तर परदेशातही ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास होत आहे. आपणही ज्ञानेश्वरीचा अभ्यास केला पाहिजे. जिज्ञासा असली तर ज्ञान होतं.

प्रश्न : श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, 'जे जे भेटीजे भूत । ते ते मानिजे भगवंत'. शंकराचार्य अद्वैत सांगतात - सर्व ब्रह्म आहे. या दोन्हीत फरक नाही का ?

उत्तर : श्रीज्ञानेश्वर महाराज जेव्हां म्हणतात, जे जे ... यात त्यांचा अभिप्राय काय आहे हे आपल्याला समजलं पाहिजे. सर्व दृष्य आपल्याला दिसतंय, त्यालाच भगवंत मानायचं. हाही अर्थ त्यात दिसतोय. जो आपल्या समोर आहे तो भगवंताचे स्वरूप आहे. सगळे विश्व त्याचेच रूप आहे. हा सामान्य अर्थ घ्यायला हरकत नाही. सरळ अर्थ आहे आणि तशीच जर आमची बुद्धी बनली तरी हरकत नाही.

म्हणजे बुद्धीचा संकुचितपणा गेला ना! म्हणजे आपल्या पुरते आपल्या परिवारापुरते, आपल्या अनुकूल असणाऱ्यांपुरते जे माझे म्हणतोय ते सर्वच भगवंत स्वरूप आहे.

परंतु दुसराही अर्थ त्यात असा दिसतोय, जे भूत आहे ते परमात्मा आहे. याचा अर्थ जे दिसलेले आहे, ते नाहीसे झाले आणि जे खरं आहे ते दिसायला लागले. 'सकलमिदं अहंच वासुदेवः' आरंभाला सगळेच वासुदेवस्वरूप आहे पण **सकलमिदं** आणि **अहं** ही गेल्यानंतर एका वासुदेवाशिवाय दुसरे कांहीच नाही. आनंदस्वरूप देवी जगदंबा आहे. आरंभाला आपल्या चित्ताची भूमिका कोणत्या योग्यतेची आहे या दृष्टीने विचार होता. सर्वच ठिकाणी परमात्मबुद्धी होणे हेही कांही वाईट नाही. एक रूप असलेला परमात्मा विविधरूप झाला आहे. **भगवंताला इच्छा झाली, आपण अनेक रूप व्हावं. त्याचा संकल्प झाल्यावर हे सगळं विश्व निर्माण झालं असं उपनिषदामध्ये सांगितलं आहे.**

आमच्या समोर विविधता आहे. अनेक जन्म आमची बुद्धी त्या अनेकत्वामध्ये गुंतून पडलेली आहे. सर्वत्र एक परमात्मा आहे ही कल्पनासुद्धा आमच्या मनात येत नाही. म्हणून अद्वैत ज्ञान पटत नाही आम्हाला. द्वैत इतके स्पष्ट डोळ्यासमोर असताना आचार्य, 'अद्वैत' कसे म्हणतात, असे आम्हाला वाटते. म्हणून त्यांनी सांगितलं, हे सर्वही परमात्मा आहे. हे एवढे समजते. हे खरे ज्ञान आहे. ते एकाचेच अनेकत्व

झालेले आहे. तेही कांही खोटे नाही. परंतु बुद्धीची परिपक्वता जशी जशी होत जाईल तसे तसे कळेल की तो परमात्मा अविद्येच्या आवरणात सांपडलेला आहे. आवरण असेपर्यंत जग भासते. तोही त्याचाच संकल्प आहे. परंतु जग सत्य आहे ही बुद्धी जाते आणि खरी बुद्धी निर्माण होते. सर्वही ब्रह्मरूप आहे. जे जे आपल्या डोळ्याला दिसतं, मनाला समजतंय ते ते ब्रह्म आहे. सर्व संस्कार गेल्यावर काय ? समोर दृष्टीला दिसणाऱ्या दृष्ट्याचे सगळे संस्कार मनातून गेल्यानंतर फक्त आनंद आहे. दुसरे काही नाही. 'सच्चिदानंद' आणि 'अहम् ब्रह्मास्मि' अशा दोन्ही भूमिका आहेत ना ! दोन्ही भूमिकांमध्ये ज्ञान आहे. व्यवहारदशेमध्ये हेही खरे आहे. ही भूमिकाही पक्की व्हायला पाहिजे. सर्वांच्याबद्दल परमात्मबुद्धी झाली पाहिजे. हे असू शकतं. परंतु सर्व पदार्थांचा आत्मा एकच आहे हे खरं स्वरूप आहे. म्हणजे अनेकता नाहीच आहे. मनुष्याला जसा जसा बोध होईल तसं पुढे न्यायचं. एकदम सगळा ग्रास होऊन जातो असं सांगून कसं होईल ? पटेल का कोणाला ? परंतु, 'सर्व जे दिसतय ते ब्रह्म आहे. सर्वत्र समदृष्टी ठेवा', असं श्रीज्ञानेश्वर महाराज सांगतात. मनांतल्या वाईट वासना, राग, द्वेषादिक विकार जाण्याकरता हा प्रयत्न आहे. हे विकार पूर्णपणे मनांतून नाहीसे झाले म्हणजे मन शांत होतं. निर्वासन होतं. शुभ वासनाही नाहीत, अशुभ वासनाही नाहीत. अशा स्थितीमध्ये सर्व केवळ ब्रह्म उरलं. श्रीज्ञानेश्वर महाराज

सांगतात तेही बरोबर आहे आणि आचार्य सांगतात तेही बरोबर आहे. कोणीही चुकलेले नाही. आम्हीच चुकलेलो आहोत. आमचीच चुक सुधारून दोघांचा समन्वय कसा साधता येईल ते पहाणं आमचं कर्तव्य आहे. बुद्धीला प्रेरणा करणारी जी भगवत् शक्ती आहे तिची उपासना व्हायला पाहिजे, म्हणजे बुद्धीतले दोष निघून जातात आणि सर्व समजून येते. म्हणून परमात्म्याची सेवा, उपासना सांगताहेत.

प्रश्न : 'सुखदुःखे समे कृत्वा' याचा अर्थ काय ?

श्री : याचा अर्थ दुःखाच्या वेळीसुद्धा सुख मानायचे असा नाही आणि सुखाच्यावेळी मी दुःखात आहे असे दाखवायचे असाही नाही. सम याचा अर्थ असा आहे की, सुख मिळालं आज पण त्या सुखात आनंद मानून उपयोग नाही. हे सुख जाणार आहे. टिकाऊ नाही. सुख अनित्य आहे. सुख मिळालं म्हणजे अहंकारादिक विकार वाढणार. ते वाढले म्हणजे रागद्वेष वाढणार. ते सुख टिकवण्यासाठी पुन्हा प्रयत्न करायचा. प्रयत्न करूनही सुख जाणारच आहे. ज्याला उत्पत्ती आहे त्याचा नाश केव्हां तरी होणारच आहे. दुःखाचेही तसेच. दुःखाच्या वेळी उद्वेग वाटून उपयोग काय ? दुःखही जाणारं आहे. सुख हे जाणारं आहे याची जाणीव असल्यामुळे त्याच्या ठायी इच्छा उत्पन्न होत नाही. तसेच दुःख आल्यावरसुद्धा हे टिकणार नाही, या जाणीवेने त्यांच्या मनावर कांहीही परिणाम होत नाही. मग काय

करायचं ? फक्त परमेश्वराचं चिंतन करायचं, स्मरण करायचं. ती संवय मनाला लावायची आहे. भगवंताची भक्ती अधिकाधिक वाढली पाहिजे. तिकडे प्रेम वाढत गेले पाहिजे. सुख काय नि दुःख काय दोन्ही जाणारं आहे. दोन्हीही अनित्यच. भगवंताची भक्ती वाढत जाणं महत्वाचं !

प्रश्न : पण दुःखं येतातच कां ? भगवंत भक्ताची दुःखं टाळू शकत नाही का ?

श्री : दुःख आलं असतांना जर परमेश्वराचे स्मरण घडत असेल तर ते दुःख राहिलं तर काय हरकत आहे ? दुःखात जर परमेश्वराचे प्रेम अधिक वाढत असेल, स्मरण अधिक घडत असेल तर दुःखही राहावे, नव्हे वाढावे, म्हणतात. सुखही जाणारं आहे आणि दुःखही जाणारं आहे पण ईश्वर स्मरण अखंड राहिले पाहिजे. ईश्वर स्मरणाने सदगुणांची वृद्धी होते. ज्ञान, वैराग्य, चित्तशुद्धी हे अनंत गुण ईश्वरस्मरणानेच येतात म्हणून ते स्मरण अखंड रहावे यासाठी संतांचा प्रयत्न चाललाय. दुःख आलं तरी दूर करण्याचा प्रयत्न नाही. सुख मिळालं तरीसुद्धा ते टिकवण्याचा प्रयत्न नाही, कांही नाही. ईश्वर स्मरण अखंड राहावं याकरता प्रयत्न आहे. तो जास्त महत्वाचा आहे. हा एक बुद्धीचा प्रकार आहे. अशी बुद्धी असणारी मंडळी आजही आहेत. त्यांचं कर्माचरण या बुद्धीने चाललेलं आहे.

जर दुःखं ईश्वराचे स्मरण ठेवायला सहाय्यकारी होणार

असतील तर ती त्याला ईश्वराकडे न्यायलाच आली आहेत असं कां वाटू नये ? दुःखं जर ईश्वराकडे नेत असतील तर ती दुःख घायला कारणीभूत असलेल्यांबद्दल आदरभाव वाटला पाहिजे. त्यांच्यामुळे आम्ही ईश्वराच्या जवळ आलो. त्यामुळेच ईश्वराचे स्मरण राहिले. आणि ईश्वराची भक्ती वाढत गेली.

प्रश्न : पण महाराज, सद्गुरु दुःखं का दूर करीत नाहीत ?

श्री : प्राक्तन आहे, भोगलंच पाहिजे, भोगून संपवायचं. कांही नामस्मरणानी संपवायचं, प्रार्थना करायची. तळमळ वाटली पाहिजे. ऋषि महात्मे धर्माचरण करीत असतात. कांही शिकण्यासाठी नव्हे. देहबुद्धी कमी कमी कराताहेत. देहाभिमान उपयोगी नाही. अहंकार उपयोगी नाही, स्त्री-पुत्रादिकांची माया उपयोगी नाही. लोक काय म्हणतील, इकडे लक्ष देऊन उपयोग नाही. रामांनी जानकीचा त्याग केला. राजधर्माप्रमाणे मला वागायचयं. माझ्या दृष्टीने राजधर्म मुख्य आहे. असे वागणारे जे आहेत त्यांना ईश्वराने शुद्ध बुद्धी दिली आहे. धर्माचरण करून ते बाजूला झालेले आहेत. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विवेक धर्माचरणामुळे पक्का होत जातो. शरीरतादात्म्य धर्माचरणानी कमी कमी होत जातं. ब्रह्मज्ञान झाल्यानंतर ते पूर्णपणे जातं म्हणतात.

प्रश्न : कुंतीने याच भूमिकेतून दुःख मागितलं का ?

श्री : ईश्वराची भक्ती कशाकरता करायची ? माझी कीर्ती वाढावी, धन मिळावं, सत्ता मिळावी या करता देवाची भक्ती करायची का ? ते सगळं मिळाल्यावर देवाचं स्मरण राहिल कां मला ?

पांडव राजे झाल्यानंतर त्या कुंतीने मागितले आहे, देवा ! आम्हाला धोक्यात टाकलं तुम्ही. 'पांडव नेहमी वनवासात राहिले पाहिजेत' असं त्यांची आईच मागतेय. केवढी शुद्ध बुद्धी आहे ! कारण ईश्वराची कृपा कोणावर होते ? ज्याच्याजवळ कांहीही नाही, अर्थ नाही, काम नाही, त्याच्यावर.

कुंतीला वाटलं मुलांनी हे योग्य मागणं मागितलं नाही. त्यांना राज्य मिळालं हे चांगलं झालं नाही. ऐश्वर्य, सत्ता मिळाल्यावर मद वाढतो. मग गोपालकृष्णांचे नांव पांडवांच्या मुखातून येणार नाही. अरण्यात असताना गोपालकृष्णांची जशी आठवण येत होती तशी आठवण राज्यावर बसल्यावर येणार नाही. आणि पूर्वीप्रमाणे त्यांची आठवण झाल्यावर ते येतील कां लगेच ? अरण्यातही ते येऊन भेटून जात होते. दुर्वासऋषि पांडवांची परिक्षा पहायला आले असता, गोपालकृष्णांनीच येऊन सुटका केली ना !

तर याप्रमाणे कुंतीची बुद्धी अशी आहे की दुःखाची साधने

आम्हाला मिळावीत म्हणजे दुःख आम्हाला मिळेल. मनाचे मनाला तपासून पहायचं. आत्ता मनामध्ये कोणते दोष आहेत, उद्या अनुकूल परिस्थिती आल्यानंतर मनामध्ये कोणते दोष येण्याचा संभव आहे, हा सगळा अभ्यास केला पाहिजे. फलदाता ईश्वर आहे. त्याच्याजवळ हे मागायचं. मनाच्या शुद्धीमुळे त्याची भक्तीही शुद्ध होऊन जाते. कांही तरी मिळाले म्हणजे ईश्वराची कृपा आहे असे नाही. कोणत्या ऋषींनाही हे सुचलं नाही. पांडवांनी कायम वनवासातच राहिलं पाहिजे असे त्यांची माता म्हणते आहे. मुलांबद्दल तिला काय प्रेम नाही ?

प्रश्न : सद्गुरुंना शरण गेल्यामुळे दुःख कमी नाही का होणार ?

श्री : अलर्काचं राज्य गेलं. 'मी दुःखी आहे' म्हणून तो श्रीदत्तात्रेयांना शरण आला. श्रीदत्तांनी त्याला विचारले, 'तू संसारी नाहीस, तुला दुःख झालं. कोणाला दुःख झालं आहे ?' हे शब्द ऐकून अलर्काचं अंतःकरण एकदम अंतर्मुख झालं. 'माझं राज्य गेलं. मी दुःखी आहे, मी शरण आलो आहे' असं म्हणाला होता. श्रीदत्तांनी विचारलं, 'कोण दुःखी आहे ? तूं म्हणजे कोण ?' एवढं विचारलं. बाकी कांही नाही, या शब्दांच्या उच्चाराबरोबर त्याचं मन अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमय व आनंदमय कोशांतून एकदम त्या आनंदापर्यंत जाऊन पोहोचलं.

मग (शुद्ध) अहम् कोण आहे, हे लगेच समजलं. शुद्ध

अहम् आनंदरूप आहे. निर्विकारी आहे. द्वंद्वातीत आहे. मग मला कसलं सुख-दुःख ? कशाला मी आलो श्रीदत्तांकडे प्रार्थना करायला ? मला दुःख असेल तरच दूर करायचं ना! ही ज्या शब्दांमध्ये शक्ती आहे ती समजून घेण्याची योग्यता, पात्रताही मनामध्ये असली पाहिजे. त्याशिवाय उपयोग नाही. 'एक तरी ओवी अनुभवावी', नामदेव सांगताहेत.

प्रश्न : महाराज, सामान्य साधकाने काय करावं ?

श्री : धर्माचरण करित राहिलं की झालं. महात्म्यांचा शब्द खरा मानला पाहिजे. ही भावना धर्माचरणानेच उत्पन्न होऊ शकते. हे अशाच बुद्धीला पटेल ज्याचे धर्माचरण पुष्कळ काळ झालं आहे. श्रेष्ठ पुरुषांचा, महात्म्यांचा शब्द ऐकला पाहिजे. आपण त्यांच्याइतका विचार करू शकत नाही. ऐकणं आपलं कर्तव्य आहे. सांगणारा महात्मा आपला हितकर्ता आहे, हे पटलं पाहिजे. आपल्या संस्कृतीमध्ये प्राचीन काळापासून शब्दप्रमाण मानून आज्ञापालन चालत आलेले आहे. शब्दप्रमाण फार मोठं आहे. वेदज्ञानाचे पवित्रपणे चिंतन करणं, श्रवण करणं, अखंड त्यात निमग्न होणं - तसे करणारे आहेत. त्यात मन व बुद्धी गुंतून पडली की तहान भुकेचा विसर पडतो. ईश्वरी भावना अंतःकरणात उत्पन्न झाल्यानंतर शरीराची काळजी राहात नाही. तुकाराम महाराजांची 'जय जय रामकृष्ण हरि' म्हणायला एकदा भंडारा डोंगरावर सुरुवात झाली की

संपलं सारं. देहभावसुद्धा नाहीसा होतो आहे. हे भगवत् प्रेमाचं महत्व आहे. ते महत्व सांगणाऱ्या महात्म्यांच्या शब्दांवर श्रद्धेने आमच्या मनांत विश्वास निर्माण झाला पाहिजे. ईश्वराने कृपा केली पाहिजे. म्हणजे त्यांच्या शब्दाच्या सामर्थ्याने आमच्या बुद्धीतले दोष दूर होतील.

प्रश्न : महाराज, षोडशोपचाराने रोज देवपूजा करण्यांत मन रमत नाही.

श्री : ईश्वराची पूजा करता ती यथासांग होते का ? कोणते कर्म यथासांग होते ? ईश्वर दयाळू आहे. आमच्या शक्तीप्रमाणे केलेली पूजा त्याला मान्य होते. पण

**कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर
वर्म हे सर्वेश्वर पूजनाचे**

ही केवढी भूमिका आहे ! कोणाचाही द्वेष न करणं ही देवाची पूजा आहे. प्रत्यक्ष पूजा घडली नाही तरी हरकत नाही. म्हणजे ती मुद्दाम करायची नाही असं नाही. तीही करायची. बाह्य पूजाही आहे आणि अंतःपूजाही आहे. द्वेषरहित अंतःकरण असणं, शुद्ध सात्विक मन बनणं ही पूजा आहे देवाची.

प्रश्न : भगवंताची भक्ती कशी साधेल ?

श्री : ज्याचं मन कोणत्याही कारणाने का होईना ईश्वरापर्यंत

जाऊन पोहोचलं आहे त्याचा निश्चित उद्धार होतो. माध्यम कोणतेही का असेना. द्वेष असेल, प्रेम असेल, भीती असेल. गोपींचा काम म्हणालात तरी हरकत नाही. अंतःकरण ईश्वराकडे लागलं पाहिजे. मग जीवभाव विसरून जातो. स्वतःचे घरदार विसरून जातो. आत्मविस्मृती व्हायला पाहिजे. सगळंच विसरून गेला आहे. 'हा देह म्हणजे मी आहे. घरदार माझं आहे. मन व इंद्रिय माझी आहेत'. अहंता, ममता सारं विसरलं पाहिजे. मन ईश्वरापर्यंत जाऊन पोहोचलं की मुक्ती. देहभाव वगैरे सर्व विसरून जाणं म्हणजे मुक्त होणं.

प्रश्न : महाराज, चिंतनाने काय साधेल ?

श्री : सारेच सुखासक्त नसतात. कांही विवेकसंपन्नही असतात. मानवांमध्येही एखादा हजारात कां होईना पण असतो. वेदाध्यायी ऋषिमंडळींचं अखंड चिंतन चालायचं. तत्वविचार. जग हे भ्रामक कसं आहे आणि मूळ सत्याचं अधिष्ठान काय आहे हे त्यांना वेदप्रमाणावरून माहिती आहे. त्याप्रमाणे त्यांचे अखंड चिंतनही चालू आहे. समाधि अवस्थेपर्यंत त्यांची भूमिका जाते. ध्येय वस्तूचं ध्यान करता करता समाधि अवस्थेपर्यंत जाता येतं. ईश्वरकृपासंपन्न, सद्गुरुकृपासंपन्न अभ्यास करणारे महात्मे या अवस्थेपर्यंत जाऊ शकतात.

मनाला चिंतनाला एक विषय द्यायचा. जगत्सुपी विवर्ताचा विषय चिंतनाला कायमचा आहे. अनेक जन्म तो विषय मनांत आहे. त्या विषयाला बाजूला करून चैतन्यरूपिणी जगदंबेचे अधिष्ठानरूप जे आहे त्याचं चिंतन करायचं. चैतन्यरूपी जगन्मातेवर मन स्थिर झाले की अहम् सगळ्या निघून जातो व पांचही कोश बाजूला होतात. त्या सगळ्या कोशांना आधार अधिष्ठान म्हणून जे चैतन्यरूप आहे त्या चैतन्यापर्यंत अंतःकरण जातं व तिथेच थांबतं.

ध्यानाचा अभ्यास सुरु केला म्हणजे मन त्या परतत्वापर्यंत न्यायचं आहे. अंतःपूजाही चालू आहे. चिंतन चाललय. चिंतन म्हणजे बाह्यपूजाही आहे. त्या जगदंबेच्या चैतन्यरूपापर्यंत मन जाऊन स्थिर झालं की त्याच्या पुढे कुठे जायचे नाही. स्थिरतेचा परमावधि म्हणतात याला. अंतःकरण अत्यंत स्थिर होणं म्हणजे चैतन्यनिष्ठ होणं. ही अवस्था त्यांना अनेक जन्मांच्या सुकृताने, अभ्यासाने प्राप्त होते. लय नाही, विक्षेप नाही, कषाय नाही. रसास्वाद नाही. आरंभाला अधून मधून अनुभव येतात. पण त्या अनुभवांचेच चिंतन करण्यामध्ये मन निमग्न होतं. 'असा दृष्टांत झाला, असं मला दिसलं. असा आदेश ऐकायला आला'. याचंच चिंतन होतं. म्हणजे मन हे तिथेच स्थिर राहू लागलं. रसास्वाद हा मोठा दोष मानला आहे शास्त्रकारांनी. तिथून पुढे मन नेऊन ब्रह्मस्वरूपाच्या ठिकाणी

स्थिर केलं म्हणजे अभ्यास संपतो. या भूमिकेवर अनेक ऋषि होते. ब्रह्मनिष्ठ महात्मेही होते. त्यांचं तप चालायचं. तप म्हणजे चिंतन करणं, अंतःपूजा करणं. या चिंतनांत सर्व इंद्रिये विलीन होऊन अंतःकरण ध्येयाकार होतं. पंचकोशांच्या आंत जे चैतन्य, आत्मतत्व आहे तिथे जाऊन स्थिर होतं. पुढे कुठे जायचं नाही, कांही नाही.

प्रश्न : महाराज आपण तितिक्षा म्हणजे काय हे स्पष्ट करून सांगाल का ?

श्री : भगवान श्रीकृष्णांनी भगवद्गीतेत तितिक्षा आरंभालाच सांगितली आहे. (अध्याय २ श्लोक १४) त्यावर ज्ञानेश्वर महाराजांची टीका पहा.

विषय म्हणजे जग, ते अनित्य आहे. काल्पनिक आहे. म्हणून ब्रह्मज्ञान होऊन जग मिथ्या आहे, असं ज्ञान दृढ होईपर्यंत प्रारब्धानुसार विषयांच्या संगामुळे जे सुख व दुःख होते ते सहन केलं पाहिजे. यालाच तितिक्षा म्हणतात.

केवळ प्रारब्ध म्हणून किंवा केवळ प्रयत्न करून भागत नाही. थोडं सहनही करायचं. नैसर्गिक आहे ते. घरात म्हणा किंवा बाहेर म्हणा कोणी कांही म्हटलं तर उत्तर दिलचं पाहिजे असे नाही. सहन करायचं. इंद्रियांना शांत ठेवलं पाहिजे. थोडं सहनही करायचं.

प्रश्न : म्हणजे स्थितप्रज्ञ होण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे असंच ना ?

श्री : हो. त्या शिवाय काय आहे ? संयमाशिवाय कांही नाही.

प्रश्न : आपली बाजू मांडली पाहिजे असं नाही. गप्प बसावं, थोडं सहन करावं असंच ना ?

श्री : हो. सौम्य शब्दांत सांगायचं. शांत रहायचं. इंद्रियांना अनावर करून भांडण्यापेक्षा सौम्य शब्दांत शांतपणे भांडायचं. काम-क्रोध अजिबात गेले पाहिजेत, यापेक्षा त्यांचा आवेग आवरता आला पाहिजे. ब्रह्मज्ञान झाल्याशिवाय काम-क्रोध पूर्णपणे जाणे शक्य नाही. म्हणून संयम आला पाहिजे. काम-क्रोधाचा आवेग आवरता आला पाहिजे.

प्रश्न : गुणातीत होण्यासाठी काय केलं पाहिजे ?

श्री : रजोगुण व तमोगुण एकेक कमी करत गेलं म्हणजे गुणातीत अवस्था प्राप्त होते. सात्विक अभिमानही नाहीसा होणं महत्वाचं आहे. सात्विक अभिमान तरी कशाला हवा ? अमूक एक झालंच पाहिजे असा आग्रह तरी कशाला हवा ? जे होईल ते होऊ द्यावं. कुटुंबात व बाहेर वावरतानाही असंच वागावं. हाही एक मार्ग आहे. अग्निमध्ये जर आपण गवत किंवा इंधन टाकत राहिलो तर अग्नि भडकत जाईल. इंधन टाकण्याचं थांबवलं तर अग्नि शांत होईल.

प्रश्न : आणि आपण चांगले भक्तही व्हायला पाहिजे ना ?

श्री : हो. भक्तीने सारं सोपं बनतं. भक्ती असली म्हणजे ईश्वरच सर्व करून घेतो. भक्तीमुळे सर्व प्रतिबंध दूर होतात. भक्तीमुळे ईश्वर भक्ताच्या सर्व योगक्षेमाची जबाबदारी घेतो. भक्तीमुळे भक्ताचे सर्व प्रकारे कल्याण करण्याची जबाबदारी ईश्वरच घेतो. भक्ती केली की भक्ताला सर्व सोपे होतं. सर्व संतांनी तोच मार्ग पत्करला आहे.

प्रश्न : भक्ती गुरुंची करायची की ईश्वराची ?

श्री : गुरु आणि ईश्वर एकच आहेत. दोघांच्याही भक्तीचे पर्यवसान शेवटी एकच होण्यामध्ये आहे. गुरुभक्ती तरी वेगळी कशाला मानायची ? ईश्वर भक्ती व गुरु भक्ती एकच आहे. व्यवहार करण्याकरता ईश्वरभक्ती व गुरुशक्ती वेगवेगळ्या मानाव्या लागतात. न्यायखाते वेगळे, पोलीसखाते वेगळे, काम मांडण्याचे खाते वेगळे असे आपल्याला वाटते. परंतु वस्तुतः सर्व कार्य करणारी शासनाची शक्ती एकच आहे. या सर्व कर्मांच्या मागे एकच शासनाची शक्ती आहे.

प्रश्न : सर्व सामान्य साधकाने ज्ञानाच्या मागे लागू नये, भक्तीनेच सर्व सोपं होतं असेच ना ?

श्री : ज्ञानमार्ग वेगळा आहे. ज्ञानमार्ग आचरण्यासाठी पुष्कळच पूर्व तयारी पाहिजे. इंद्रियं जर अनावर होत असतील तर मिळवलेलं ज्ञान कसं टिकणार ? इंद्रियं शांत होणं हे

ज्ञानाचं कार्य आहे. इंद्रियं शांत झाली तरच त्याला ज्ञान झालं असं म्हणायचं असं आचार्यांनी एके ठिकाणी म्हटले आहे. म्हणजे विवेक वगैरे ज्ञानाची पूर्व अंगे आलीच.

प्रश्न : प्राणायाम केल्याने फायदा होईल का ?

श्री : प्राणायामाने मनाला स्थिरता येते.

प्रश्न : जपापेक्षा नामस्मरण चांगले का ?

श्री : एकच आहे ते. नामस्मरण हा जपयज्ञच आहे.

प्रश्न : माळेवर जप करत बसण्यापेक्षा श्रीगुरुंचं स्मरण ठेवणं श्रेष्ठ नाही का ?

श्री : नामस्मरणाने पापक्षय होतो तेव्हा नामस्मरण करित राहाणं चांगलं.

प्रश्न : साधना करताना आपली काय धारणा असावी ?

श्री : साधनेत आपले कर्तृत्व कांहीच नाही. अहंकार जेवढा कमी होत जाईल तेवढी जास्त शांती लाभेल. ईश्वरी शक्तीचेच हे सर्व कार्य आहे. केवळ बैठकीपुरते नाही. व्यवहारातसुद्धा ईश्वरी शक्तीच कार्य करित असते. हे सर्व पटणं व त्याप्रमाणे बुद्धी होण्यास वेळ लागतो. त्याकरताच तर बैठक आहे.

प्रश्न : ध्यान कसं करायचं ?

श्री : साक्षी भावानी राहायचं. म्हणजे आपल्यावर कांही नाही. कर्मही नाही व अकर्मही नाही. कर्म करायचं नाही हाही एक अहंकारच झाला. मनांत विचार येतात व जातात. आपण साक्षी भावानी पहात राहायचं. त्या मनाचे साक्षी भावाने राहणे हा ध्यानाचा अभ्यास आहे. साक्षी स्वरूपाचं चिंतन करायचं.

प्रश्न : ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या - हे सर्व मायिक आहे, खोटं आहे असं सारखं मनाला बजावत राहयचं का ?

श्री : हे नुसतं शाब्दिक झालं. त्याचा परिणाम म्हणून मनांत कोणतेही विकार उत्पन्न होऊन उपयोग नाही. नुसते मिथ्या म्हणजे खोटे आहे असे म्हणून उपयोग नाही. खोटे आहे म्हटल्यावर राग कशाला यायला पाहिजे ? त्याचा परिणाम दिसला पाहिजे. तर ते खरे चिंतन आहे. त्याचप्रमाणे इंद्रियांवर व मनावर परिणाम झाला पाहिजे. त्याकरता ईश्वराची उपासना आहे. मनांतले सर्व दोष दूर होणं आणि मी खरोखरच साक्षी आहे, कोणत्याही विकारांशी माझा संबंध नाही हे स्वरूप समजून येणं ही ईश्वराची कृपा आहे. त्यामुळे सगळे अंतराय जातात. 'पुरे झालं आता किती विचार करून बघायचं ? आपल्याला काय ते कळलं आहे' असा विचार मनांत आला म्हणजे 'सर्व ब्रह्म' झालं की.

प्रयत्न करित राहिले की सर्व प्रतिबंध दूर होतात. शुद्ध 'अहम् कोण याचा त्यानंतर अनुभव येतो. तोपर्यंत ईश्वरकृपा झालेली नाही असेच म्हटलं पाहिजे. लौकिक, व्यावहारिक गोष्टी अनुकूल होणं वेगळं. हे खालचं आहे. पण 'मी कोण आहे' हे समजून येणं ही खरी ईश्वराची कृपा आहे. त्याकरता ईश्वराची उपासना केली पाहिजे.

प्रश्न : मनोनाश म्हणजे काय ?

श्री : सर्वच वासना संपणं. मनांत कोणतीही वासना असून उपयोग नाही. मन आहे याचा अर्थ अनंत वासनात्मक मन आहे. मनांत वासना येणं कधी थांबलय, कधी संपलय असं होतच नाही. त्यामुळे मन शांत होणं, निर्वासन होणं म्हणजे मनोनाश झाला.

प्रश्न : मनोनाश नामस्मरणाने होईल का ?

श्री : ईश्वराच्या कृपेने होईल. नामस्मरण हे पापक्षयाचे साधन आहे. जेवढा पापक्षय होईल तेवढी मनाची स्थिरता होईल. पापामुळे हे सर्व होते. पापामुळे मन अनंत वासनात्मक बनतं. राजस, तामस असे वासनांचे प्रकार आहेत.

प्रश्न : आपली कोणी निंदा केली तर आपण आनंद मानायचा का?

श्री : हो. तितिक्षा शब्दाचा अर्थच तो आहे. निंदा ऐकल्यावर, 'मी तसा नाही' हे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करणं म्हणजे

तितिक्षा नव्हे. गप्प बसलं पाहिजे. सहन केलं पाहिजे. शेवटी सगळं शब्दात्मक आहे. स्तुती हाही शब्दच आहे. निंदा हाही शब्दच आहे. शब्द काय कोठे जातो ? शब्दांचा आणि शरीराचा कांही संबंध नाही. शब्द आकाशात विरून जातो. त्या दृष्टीने शब्द विनाशीच आहे. आधुनिक शास्त्राच्या दृष्टीने शब्द हे अविनाशी आहेत. परंतु व्यवहाराच्या दृष्टीने विचार केला तर स्तुती काय किंवा निंदा काय शब्द विरूनच जातात. स्तुतीचेही शब्द विरून जाणार व निंदेचेही शब्द विरून जाणार. आपण मनावर घेऊन त्याचा कांही उपयोग होतो का ? हे आपण लक्षात घेतलं पाहिजे. अशी जर तितिक्षा साधली तर इंद्रिय जय झालाच.

प्रश्न : कोणाकडून कांही अपेक्षा करायच्या नाहीत हे नेमकं कसं साधायचं ?

श्री : सर्वाना तसं वागता येत नाही. सापेक्ष व्यवहार आहे. व्यवहारात तसं वागता येत नाही. पैसे उसने दिले असतील तर त्या पैशाची अपेक्षा करायची नाही, असं कसं चालेल ? त्याला “पैसे परत दे” असं सांगितलं पाहिजे. परंतु मन विकृत होता कामा नये. पैसे परत मिळवायचा हळू हळू प्रयत्न करायचा. मन स्थिर ठेवता आले पाहिजे. तेच मुख्य आहे. योग या शब्दाचा खरा अर्थ तोच आहे. भगवानही तेच सांगतात गीतेत. मनांत समाधान टिकून राहिलं पाहिजे. तोच श्रेष्ठ योग आहे असा गोपालकृष्णांचा सिद्धांत आहे. अनेक तीर्थयात्रा केल्या, दानधर्म केला परंतु

मनात जर समाधान नसेल तर त्याचा काय उपयोग आहे ? एखादा कांही करत नाही परंतु मन शांत आहे, त्याने सर्व केले. त्याला महत्व आहे. विचाराने व ईश्वराच्या नामस्मरणाने ते होऊ शकतं.

प्रश्न : महाराज अहंकार घालवण्यासाठी काय करावे ?

श्री : अहंकार शेवटपर्यंत असतोच. ज्ञानाशिवाय तो जात नाही. विवेक जितका जितका वाढत जाईल तितका अहंकार कमी होतो. 'देहापेक्षा मी वेगळा आहे', असा अभ्यास करून साक्षी स्वरूपापर्यंत पोहोचायचं आहे. त्यामुळेच अहंकारापासून बाजूला होता येईल. मनापेक्षाही मी वेगळा आहे. शरीरापेक्षाही मी वेगळा आहे. वेदांतशास्त्र मन हे सूक्ष्म शरीरात असतं असंच मानतं. सर्वापेक्षा मी वेगळा आहे. निर्विकार मी आहे म्हणजे अहंकारापासून बाजूला झाला. ही स्थिती कायम राहिली पाहिजे. साक्षीरूप समजून येते. पण टिकत नाही. म्हणून तो अहंकार येऊन बसतो. त्यामुळे मन व्यवहारात गुंततं आणि कर्ता मी आहे असं वाटतं. सत्पुरुषांच्या सहवासाने व साक्षात्कारी संतांच्या लिखाणाचे वाचन केल्यामुळे पुष्कळ फायदा होतो. सद्विचारांची जास्तीत जास्त मनामध्ये वाढ होते. बाकीचे विचार कमी होतात.

प्रश्न : मानसपूजा म्हणजे काय ?

श्री : समोर मूर्ती असेल तर मूर्तीची मनाने पूजा करता येते. शरीर धारण करणारा परमेश्वर आहे या भूमिकेतून त्याच्या

पायापासून मस्तकापर्यंत शरीराचे अवलोकन करणं आणि पूजेप्रमाणे सर्व उपचार अर्पण करणं. आपण जे कांही घेतो ते त्यालाही अर्पण करायचं. आपल्याप्रमाणे तोही आहे. यथा देहे तथा देवे. सूक्ष्मांत मन गेलं म्हणजे तिथे मी आहे. सारखे अनुसंधान करणं म्हणजेच मी आहे. प्रत्यक्ष कांही द्यायचं घ्यायचं नाही. 'सच्चिदानंदरूप मी आहे. निर्विकार मी आहे. सर्वव्यापी मी आहे. असंग मी आहे'. हे अनुसंधान सारखे राहाणं म्हणजे ती पूजाच आहे. 'मी म्हणजे देह नाही. मी म्हणजे आत्मा आहे' असं सारखं वाटलं पाहिजे. त्याचा अनुभव आला पाहिजे. सारखा निदिध्यास झाला की अनुभव येतो. सारखा निदिध्यास व्हायला फार प्रतिबंध असतात. चित्त एकदम दुसरीकडे जाते. त्यामुळे मन स्थिर होत नाही. म्हणून साक्षात्कार होत नाही. जितकं मन स्थिर होईल तितकं ते साक्षात्काराच्या जवळ जातं. ध्यान, समाधि आणि नंतर साक्षात्कार आहे. खरी भक्ती, मन जेव्हां साक्षात्काराच्या जवळ जाते तेव्हांच घडते. खरं स्मरण घडतं. व्यवहारामध्ये मन जातच नाही. सगळं विसरून जातो आपण.

व्युत्पत्ती आघवी विसरिजे ।

थोरपण पन्हाचि सांडिजे ।

जैं जगा धाकुटे होईजे ।

तैं जवळीक माझी ॥

अहंकार गेल्याचे ते निदर्शक आहे. सगळं विसरता आलं पाहिजे. विचार हे सुद्धा एक साधनच आहे. वाचन काय, मनन काय, ही साधनेच आहेत. त्यांच्याही पुढे गेलं पाहिजे. साधनांच्या पुढे गेल्यावर पुन्हा साधन काय ?

प्रश्न : आपल्या मनांत निरनिराळ्या विचारांचं काहूर माजतं, आपल्या हातून पुन्हा पुन्हा त्याच चुका घडत असतात, याचं काय कारण असू शकेल - आपले पूर्व संचित ? ईश्वरी इच्छा ? आपली स्वतंत्र बुद्धी ?

श्री : ईश्वराला यात किती गोवायचे हा प्रश्नच आहे. सर्वज्ञ आहे ईश्वर, पण तो तटस्थ आहे. आचार्य महाराजांनी ईश्वराची तुलना पावसाशी केलेली आहे. पाऊस सगळीकडे पडतो. चांगली जमीन असेल तर चांगले पीक येते. त्यात ईश्वराचा कांही संबंध नाही. त्याच्या साक्षीने सगळं घडतं.

प्रश्न : मग त्याच्या इच्छेनं घडलं असं समजायचं का ?

श्री : 'इच्छेने' याचा अर्थ काय करायचा हाच प्रश्न आहे. इच्छेने म्हणजे संमतीने होते, असे होईल हे विधीनिषेध कशाला ? 'बुद्धि कर्मानुसारिणी' जरी असली तरी असं एक कोणी ज्ञानी पाहिजे ना ! कर्म नाही स्वतः बुद्धी देऊ शकत. कर्म हे जड आहे. नोकरी करणाऱ्याने चांगलं काम केलं हे जाणणारा कोणी तरी वरचा अधिकारी पाहिजे ना. वरच्या अधिकाऱ्याने हे जाणलं तर तो ह्याला प्रमोशन देईल. आहे

ना व्यवहारात ? म्हणजे केवळ कर्म हे कारण मानता येत नाही. कर्माचा ज्ञाता ईश्वर आहे. सर्व बुद्धीसाक्षी तो आहे. जीवाची किती कर्म झाली, काय झाली हे सर्व त्याला ज्ञात आहे ना ! जीवाच्या कर्माप्रमाणे त्याला बुद्धी देण्याची प्रेरणा फक्त त्याची आहे. एवढाच संबंध आहे. त्याने दिलेली बुद्धी म्हणायची म्हणजे कशी ? सृष्टी निर्मितीच्या वेळेस ईश्वराने कर्म सहाय्याला घेतले आहे. जीवाचे कर्म आहे, काळ आहे. सगळं लक्षात घेऊन सृष्टी केलेली आहे.

प्रश्न : आपल्या मनावर सत्संगाचा परिणाम का टिकत नाही ?

श्री : संसारात एकट्याचेच कर्म नसते. आप्तेष्टांचीही कर्म असतात. तो संबंध सुटायचा म्हणजे कसा सुटणार ?

प्रश्न : संबंध सुटले नाही तर काय बिघडेल ? मन ईश्वराकडे लागायला काय हरकत आहे ?

श्री : ते सगळे संस्कार असतातच की मनावर. इकडे लक्ष द्यायला पाहिजे. कर्तव्य असतं.

प्रश्न : पण संतांनी हे केलं की नाही ? त्यांनी आत्मोन्नती साधली की नाही ? आपलेच उदाहरण डोळ्यासमोर आहे.

श्री : सर्वांनी मिळून विचार करायचा. तन्मयता व्हायला पाहिजे. तसे संस्कार असावे लागतात.

प्रश्न : पण ज्यांना वाटते त्यांनी पुढे काय करायचं ?

श्री : तळमळ वाटते ते चांगलंच आहे. तळमळ वाटावी हे सांगितलेलंच आहे. पण बाकीची संसारातील कार्य आहेत, ती काय लक्ष नसताना होतात, असं म्हणायचं की काय ? कां 'नको', असं वाटून होतात असं म्हणायचं ? आपल्या आप्तेष्टांबरोबर बोलणं चालणं, मार्गदर्शन करणं, प्रेमाने वागणं, प्रसंगी रागावणं वगैरे करावं लागतं. तर हे करताना वृत्ती कशी असणार ? तळमळ आहे, अनुसंधान टिकवायचं आहे आणि इकडे कर्तव्य कर्मही घडतायत दोन्ही एकदम कसं होईल ?

प्रश्न : मग अकर्तृत्व बुद्धीने हे सगळं कसं साधायचं ?

श्री : अकर्तृत्व बुद्धी फार पुढे आहे. ज्ञानी महात्म्यांना सुद्धा प्रारब्ध आहे म्हणतात ना ! आत्मज्ञान झाल्यावर सुद्धा प्रारब्ध राहाते. समाधीचा अभ्यास त्यांचा असतो केव्हांही समाधी लावून ते बसू शकतात पण ती सुद्धा टिकत नाही. उत्थान होते, पुन्हा सुषुप्ती सुद्धा जास्त टिकत नाही. सुषुप्तीतही आनंदच आहे पण अज्ञानही आहे.

प्रश्न : मग अज्ञानाने आपल्या हातून ही व्यावहारिक कर्म घडणं चालूच राहाणार का ?

श्री : हा जो व्यवहार आहे त्याला कांही कारण आहे की नाही ?

प्रश्न : हो आहे

श्री : कारणाचा संबंध असेपर्यंत राहाणार. व्यवहार संपला पाहिजे

असे कुठे आहे ? व्यवहार सोडून राहाण्याची आमची तयारी आहे का ?

अगदी स्पष्ट सांगायचे तर नाही.

म्हणजे लहान मुलगा वडिलांच्या मागे चालायला लागतो वडिलांना गाठायला वेळ लागतो किंवा वडिलांना त्याच्यासाठी थांबावे लागते, याला वाटत नाही असे नाही. पण असेल त्याप्रमाणे घ्यायचं, करायचं. अर्जुनाला विश्वरूप दिसावं असं वाटत होतं. पहिल्यांदा. श्रीकृष्णांना तो विश्वरूप दाखवा असं म्हणाला. तशी व्यवस्था करून दिली त्यांनी. साध्या चक्षूंनी पहाता येणार नाही म्हणून दिव्य चक्षू दिले. आणि ते विश्वरूप प्रगट झाल्यावर, “नको, नको” म्हणाला. ‘आपलं चतुर्भुजरूपच मला बरंय’ म्हणाला.

इथं आता त्याचं कर्म म्हणायचं की ईश्वराची इच्छा म्हणायची ? ईश्वराची इच्छा कांही नाही. अर्जुनाने इच्छा व्यक्त केली श्रीकृष्णांनी तशी व्यवस्था करून दिली. त्याला ज्ञान झालेलं आहे. तो विसरून गेला. तेवढ्या पुरता मोह गेला. कर्म केलं. सगळं उत्तम झालं. श्रीकृष्णांची आज्ञा पालन केली, विजय मिळाला. पण पुन्हा मला गीता सांगा म्हणाला, ते म्हणाले, “मला सांगता येणार नाही. मी त्या भावात सांगितली” त्यांनी त्याला कारण दिलं.

कृष्णांचा वियोग झाल्यावर त्याला अत्यंत शोक झाला.

इतकी मोठी भक्ती अंतःकरणात होती. नेहमीच कांही तो कृष्णांच्या जवळ राहात नव्हता. हा कधी द्वारकेत जायचा कधी श्रीकृष्ण याच्याकडे येऊन राहायचें. पण मनामध्ये सख्य भक्ती होती, प्रेम होतं. त्यामुळे वियोग झाल्यावर अतिशय दुःख झालेलं आहे. आणि त्या वेळेला ते ज्ञान त्याच्या अंतःकरणात प्रगट झालेलं आहे. म्हणजे आहे. पण मध्ये ते सगळं तळमळ वगैरे गेलं. त्यांनी तीन कारणे दिली. काल एक कारण दिलय. कर्म दुसरं आणि अज्ञान तिसरं. अज्ञान जोपर्यंत आहे तोपर्यंत हे असचं चालणार.

प्रश्न : अज्ञान नाहीसं कसं व्हायचं ?

श्री : त्या करता ईश्वराची भक्ती सांगितलीये ना ! तीन कारणं त्यांनी दिलीत. आणि एकदम शोक गेला त्याचा. ब्रह्मभाव त्याला त्या वेळेला मिळाला. तोपर्यंत कृष्णांचं चतुर्भुज रुपच पहायचं. विश्वरूप नको. त्याचं कारण त्यांनी दिलयं. भगवान म्हणतात, मी प्रसन्न झालो म्हणून तुला हे विश्वरूप दिसलं. 'प्रसन्न' या शब्दाचा अर्थ आचार्य महाराजांनी असा दिला आहे. "भक्ताची इच्छा पूर्ण व्हावी असा ईश्वराचा संकल्प होणं". त्या संकल्प शक्तीने अर्जुन ते रुप पाहू शकला. पण तो ते तेज सहन न होऊन 'नको' म्हणताच ते रुप अदृश्य झालं. आग्रह नाही. म्हणजे "काल" ते मानतातच. त्याच वेळी त्याला मुक्त करता आलं नसतं का ?

"तू जरी निघून गेलास तरी हे सगळे मरणार आहेत" हे

इतक्या जोराने सांगितलं, गेला असता अर्जुन. त्याला मुक्त करून टाकायचं की नाही. कालही कारण आहे. आणि लोकांच्या पुढे ते आलं पाहिजे ना ! ईश्वराची लीला आहे. अर्जुनाचा आदर्श लोकांच्या पुढं ठेवायचा होता त्यांना. आणि तो सुद्धा नराचाच अवतार आहे. नर नारायण म्हणजे दोन असलेले एकच आहेत. वस्तुतः. पूर्ण ज्ञानसंपन्न पण अशा रूपाने येतात ते. आपण तरी निराळे कुठं आहोत ? निराळेपणाचा जास्ती अभ्यास आहे. तेच अज्ञान आहे. त्यामुळे कमी जास्ती होतयं. जास्ती व्हायला पाहिजे असं वाटतंय ही तळमळही चांगली आहे. त्या नंतर प्रारब्ध सहन करण्याची शक्ती पाहिजे आणि सर्वत्र ईश्वरभावाचा अभ्यास पाहिजे. तीन कारणं आहेत. ब्रह्मदेवांच्या स्तुतीमध्ये आलेलं आहे. अनुकंपा, देवाची कृपा केव्हां होईल अशी सारखी वाट पहाणं ही तळमळ आहे. करावं लागतं, करायचं. ही तळमळ मनामध्ये असणं मुख्य कारण आहे. आणि आपण केलेल्या कर्माचं फळ भोगलंच पाहिजे. मनामध्ये उत्पन्न होणारे निरनिराळे विकार जाण्यासाठी वेगवेगळे उपाय आहेत. त्यांचा अभ्यास तरी किती करणार ? सगळी कारणं योगशास्त्रकारांनी सांगितलेली आहेत.

दयाभाव उत्पन्न झाला म्हणजे मनांतले क्रोधादी विकार हळू हळू दूर होतात पण दयाभावाचा अभ्यास करायचा म्हणजे कसा करायचा ? ती कोणी तरी दिली पाहिजे. दया करावी म्हणून होत नाही. पुष्कळ दुःख पहातो आपण, आपल्या

दयेचा काय उपयोग ? आपण ते दुःख दूर करू शकतो का ?

द्रौपदीला अश्वत्थाम्याच्या आईला दुःख होईल या भावनेने त्याची दया आली. आणि तिने त्याला जीवदान दिलं. त्यामुळे धर्मराजसुद्धा संतुष्ट झाले. 'दुःशासनाला शासन झालं पाहिजे' असंही म्हणत होती. पण भक्ती करीत राहिली आणि शेवटी त्या भक्तीचं एकदम फळ मिळालं ना ! 'अश्वत्थाम्याला सोडून दिलं पाहिजे', असा तिने आग्रह धरल्यावर पांडवांना त्याला सोडून द्यावं लागलं. आणि ते सगळं न्याय्य, योग्य ठरलं आहे. ज्याला परिपाक म्हणतात तो परिपाक व्हावा लागतो म्हणजे लोणचं मुरावं लागतं ना ! स्वाद यायला थोडा वेळ लागतो. परिपाक होत असतो. तो कसा होतो, काय होतो, आपल्याला कसं कळणार ? अतींद्रिय आहे ना सगळं. इंद्रियांचा संबंध नाही तिथे बुद्धीचा कुठं संबंध येणार ? त्यामुळे तुमच्या त्या विद्यारण्य स्वामींच्या प्रार्थनेमध्ये सगळं आलेलं आहे. 'ज्ञानरूप आहे, सर्व व्यापक परमेश्वर आहे, असा अनुभव मला यावा' इत्यादि सगळ्या संतांची सत्पुरुषांचीच प्रार्थना आहे त्यात. प्रार्थना तळमळीने चालू ठेवायची. त्या संस्कारांचा परिपाक होत असतो.

प्रश्न : अनुसंधान कधी घडतं ? फक्त एकांतात बसल्यावर की दैनंदिन व्यवहार चालू असतानासुद्धा ?

श्री : व्यावहारिक कर्म करायच्या वेळेला हे कमीच होणार ना ! कोणतही कार्य अहंकाराकडून होतं. संबंध विश्व अहंकारावर चाललेलं आहे. अहंकार हे मोठ तत्त्व आहे. व्यष्टी अहंकार, समष्टी अहंकार. तो अहंकार कशा प्रकारे वापरला जावा हे आपल्याला कळत नाही ना ! अहंकाराशिवाय कोणाचेच कर्म होऊ शकणार नाही. संसारही होणार नाही आणि परमार्थही होणार नाही. “हे मला केलं पाहिजे, हे मी करणार” हाही अहंकारच झाला. “युद्ध मी करणार नाही.” हाही तुझा अहंकारच आहे म्हणाले भगवान. तो अहंकार सुधारायचा आहे. अहंकार म्हणजे बुद्धीचाच भाग आहे. तो हळू हळू सात्विक बनवायला वेळ लागतो.

प्रश्न : बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते

श्री : माणूस परिपक्व होत जातो. हे केलेलं फुकट जात नाही. संतांचं मार्गदर्शन, ईश्वराची आज्ञा यांच्याप्रमाणे उपासना करत राहायचं. त्याचं फळ आताच मिळालं पाहिजे असं नाही. परिपाक हा प्रत्येकाला आहे.

प्रश्न : जाता येता घेतलेल्या नामाला अनुसंधान म्हणता येईल की नाही ?

श्री : नाम म्हणजे ईश्वराच्या स्वरूपाचे अनुसंधानच आहे. म्हणून जास्त जप होत नाही. ईश्वराच्या स्वरूपाकडे लक्ष लागल्यावर फार अल्प जप होणार. एखादे वेळेस संबंध माळ संपणारच

नाही. अनुसंधानात फार मन लागलं तर माळ हातातली पडूनही जाईल. झोप येऊन पडणं निराळं. अशा अनुसंधानात पडणं हा दोष नाही. थांबला जप. पण ती स्थिती कर्माप्रमाणे मिळती.

प्रश्न : पण ती स्थिती वैखरीच्या जपाने येईल की नाही ?

श्री : वैखरीत जप चालू आहे, मनही तिकडे आहे ना ! वैखरीला अभ्यास झालेलाच असतो. मन नसलं तरी जप चालू असतो. त्याचंही फळ आहे. नाही असं कसं म्हणणार ? कोणत्याही प्रकारे नामस्मरण झालं तरी फळ आहे.

नारदाने परिक्षित राजाला सांगितलं. नामामुळे शिशुपालांसारख्यांचा ईश्वराशी संबंध आला. माध्यम द्वेष आहे. तो द्वेषही इतर कोणी करू शकणार नाही. त्याचं अनुसंधानच झालेलं आहे. प्रेमाने होईल. द्वेषाने होईल. गोपालकृष्ण अत्यंत सुंदर आहे एवढीच भावना आहे गोपींची पण 'विष्णूंचे रुप नको आम्हाला' म्हणाल्या त्यात व्यावहारिक विकार नाहीत.

कंसाला भीती वाटत होती. जेवणसुद्धा सुचत नसे. इतकी तन्मय अवस्था झाली होती. माध्यम भीती आहे. हे सगळं शास्त्रकारांनी मान्य केलं आहे. आपण कर्म केलं म्हणून चालत नाही. दुसऱ्यांची (कुटुंबियांची) कर्म असतातच ना. अडकून पडावं लागतं. जाता येत नाही. शेवटीच पूर्ण

अवस्था आहे. तो पर्यंत हे चालायचंच. कां होत नाही, असे वाटायचंच. ते होत असतं. चाललेलं असतं. शास्त्रप्रमाण आहे. संतांचे वचन प्रमाण आहे. ज्या वेळेला काही सत्कर्म चालू असेल तेव्हां तन्मय अवस्था होते. सगळ्यांची कुठं होत होती ? म्हणजे आपलाही कांही परिपाक चालू आहे, एवढं मानायला काय हरकत आहे? अनुसंधान सुटल्यावर पुन्हा एकदम पहिल्याप्रमाणे झाल्याचा पश्चाताप होतो.

ईश्वराची, संतांची पुष्कळ चांगली चरित्रं आहेत, त्यांचं चिंतन करूनही पुष्कळ प्रगती होते.

प्रश्न : जप करताना त्यात लक्ष लागलं नाही तर ?

श्री : मनःपूर्वक होणं हे कांही वाईट नाही. मानसिक जप करावा म्हणतात ते. जास्ती जपाची इच्छा करायची नाही. इतके तास झाला पाहिजे, इतके कोटी झाला पाहिजे, अमूक झालं पाहिजे, असं हवं असेल तर ते समाधान मिळेल. मन लागलं नाही तरी हरकत नाही. फुकट जाणार नाही. मनाची एकाग्रता जास्तीत जास्त व्हावी ही ओढ उत्पन्न होणं हे चांगलंच आहे. त्यामुळे हे फुकट गेलं असं समजण्याचं कारण नाही. ते आम्ही कसं ठरवणार ? आणि संतसुद्धा तसा विचार करत नाहीत. चालू आहे ना, योग्य मार्गाने जातो आहे, हरकत नाही. ज्ञानी महात्मे आहेत ते. त्यांना ह्याची सगळी स्थिती समजते आहे. पण ते दोषांकडे पहात नाहीत. तो कोणत्या भूमिकेवर आहे हे पहातात.

चालू आहे ना, दोषाकडे ते जर पहायला लागले तर कठीणच आहे. कार्य होणारच नाही. संतांचं पहिलं लक्षण म्हणजे ते कृपाळू आहेत. संतांच्या लक्षणांचा विचार करायचा. कबीरजी शेले विणायला जरी बसले तरी त्यांचं तिकडे अनुसंधान असायचं. आणि रामांनी येऊन ते शेले विणायचे. ती केवढी मोठी अवस्था आहे ! त्यामुळे त्या शेल्यांना किंमतही जास्ती यायची म्हणतात. आणि हे आपले बसलेले आहेत. ही अवस्था मिळावी अशी तळमळ चांगली आहे. पण व्यवहारात तसं कसं राहाता येईल ? सगळे लोक बोलणार. तन्मय अवस्था झाली तर बाकीचे लोक पुढे येणारच बोलायला, संबंधी सगळे लोक असणार आणि आपण काय रानावनांत राहातो ? बाकीच्यांना आपले मन इकडे लागलेले पटत नाही. त्यामुळे संघर्ष निर्माण होतो. आपल्यालाही वाटत आपण इतकं करीत असताना इतरांनी कां समजून घेऊ नये ? हे आता कोण निस्तरणार ? त्यांची बुद्धी त्यांच्या कर्माप्रमाणे, त्याला आपण तरी काय करणार ? आणि हा विचार आम्हाला काय करायचाय ?

प्रश्न : आपण म्हणता ते बरोबर आहे, त्यांच्या बोलण्याचा आपल्यावर परिणाम करून घ्यायला नकोय पण आपण परिणाम करून घेतो आणि आपलं अनुसंधान सुटतं त्याला काय करायचं ?

श्री : सगळ्यांची कर्म मिळून संसार आहे. त्यामुळे तसं आहे.

तेही आपल्याला भोगावं लागतं ना ! सगळच ते अचिंत्य आहे. आपल्या हातून कां पुन्हा पुन्हा त्याच चुका होतात ? याचं उत्तर देणं कठीण आहे. कुठं कुठं मागे जायचं शोध घेत ? तेवढी तळमळ ठेवून त्यांनी सांगितलेली साधना चालू ठेवायची, दुसरं काय ? पूर्व कर्मानुसार मनांवर संस्कार होऊन तसा स्वभाव बनलेला असतो. त्याला आता काय करणार ?

ईश्वराचं कर्तृत्व नाहीये वास्तविक, पण या भूमिकेवर आल्याशिवाय ते कळत नाही. सगळं कर्तृत्व ईश्वराचं आहे असं मानलं पाहिजं. चांगलं असो वाईट असो. सगळं त्याने केलेलं आहे. त्याला दोष दिल्यासारखं नाही. पण ती शक्ती आहे त्याची आणि त्याला कारण आमचं कर्मच त्याने घेतलेलं आहे. त्यामुळे तो दोषमुक्त होत नाही. दुःख देणारा ईश्वर आहे असं म्हटलं तर अपमान होईल की नाही ? कर्माचा संबंध जोडून दिला. समर्थानी सांगितल्याप्रमाणे “सत्संग योगे वय घालवावे” एवढंच पहायचं आपण. बाकी कांही नाही. क्रियमाण कर्म जितकं जास्ती जास्ती शुद्ध होत जाईल तितकी मागची पुढची कर्म नाश पावतात. मागच्या पुढच्या कर्माचा कांही संबंध राहात नाही. क्रियमाण चांगलं ठेवायचा प्रयत्न करायचा. आत्मज्ञान झाल्यानंतर क्रियमाणाचाही संबंध राहात नाही म्हणतात ना ! संचितही जाते आणि क्रियमाणही जाते.

तुकाराम महाराजांनी थंडीच्या दिवसात एका भिकारणीला बायकोचे पातळ पांघरायाला दिले. आता बायको ओरडणारच की, पण बायकोला मिळू नये हा त्यांचा उद्देश नाही. ती खरी दयाच आहे फक्त. त्यामुळे त्यांना कांही भान नाही. हे जे सगळं दयाभाव वगैरे इतकं पक्कं झालं पाहिजे की पुढे काय होईल, कोण बोलेल वगैरे कांही विचार नाही.

मुलांना ऊस घायचा एवढाच हेतु होता. फार मोठी दृष्टी आहे. ते भाव इतके पक्के व्हायला वेळ लागतो ना ! परिपाक व्हायचा म्हणजे आक्षेप घेणारे घेतील, 'वेदांत चुकीचा आहे' वगैरे काय वाटेल ते आक्षेप घेता येतील. घराकडे लक्ष नाही, हे सगळं घरात राहिल्यावर होणारच. सगळे बोलणार. पण आपल्या मनाचं निरीक्षण आपलं आपण करायचं. आणि त्यांची बुद्धी मोठी असती. ईश्वराचं कर्तृत्व आहे. 'ठेविले अनंते तैसेची राहावे' म्हणजे प्रारब्धसुद्धा त्यांनी बाजूला ठेवलं.

उदयनाचार्यांनी आपल्या कुसुमांजली ग्रंथात वेदशास्त्र कांही आणलं नाही. केवळ युक्तिवाद आहे तेव्हां हे प्रारब्ध कर्म आहे हे अगोदर सिद्ध केलं त्यांनी आणि ती ईश्वराची इच्छा आहे. नाही तर ईश्वराने सहाय्याकरता कर्म घेतलं, अमूक घेतलं, काल घेतला असं म्हटलं म्हणजे ईश्वराला स्वतंत्रता कुठे आली ? तेही कार्य त्याचच आहे, एवढंच समाधान मानायचं, म्हणाले. नहीतर "काल" मोठा झाला. ईश्वराला

सहाय्य करतो, जीवांचं कर्म लागतं. सहाय्याशिवाय त्याला सृष्टी करता येत नाही असं वाटतं आणि ईश्वरभाव वाढत गेला की हे सगळं कमी होतं. सगळे गुण येतात दोष जातात.. सगळं होतं. गुणदोष दृष्टीच संपून जाते. गुणदोष दृष्टी हा एक मोठा दोष आहे म्हणतात ना! समदृष्टी उत्पन्न होणं म्हणजे गुणदृष्टीही नाही आणि दोषदृष्टीही नाही. म्हणजे अनुसंधान अखंड आहे त्यामुळे कांहीच नाही हा खरा गुण आहे. ही उच्चस्तरीय व्याख्या आहे त्यांची. जीवभाव, अज्ञान, काल या सगळ्यांमध्ये आम्ही गुंतलेले आहोत. त्यामुळे या सगळ्यातून निघायचं म्हणजे कठीण आहे. ईश्वर एक आहे, अद्वैत आहे, तशी भूमिका आल्याशिवाय असं नुसतं म्हणून काय उपयोग आहे ? त्यातूनच जायचं आहे.

स्वरूपानुसंधान । व्हाया कीजे मन शोधन ।

देवगुरु सेवन । सदाचरण अनासक्ते ।

स्वरूपानुसंधान व्हायला मन शुद्ध लागते. त्या करता देवगुरुसेवन, सदाचरण, अनासक्ती असावी लागते. तळमळ मुख्य आहे.

अर्जुनाने पुष्कळ सांगितले सुरवातीला मी लढाई करणार नाही मग त्याचं त्यालाच वाटलं, मलाच मोह झालाय, अमूक झालंय, मला चांगलं मार्गदर्शन करा. मी तुमचा शिष्य आहे. मग उपदेशाला सुरवात झाली आहे. श्रीकृष्णांना

कसली काळजी आहे ? अर्जुन राहिला काय आणि गेला काय ! पण अर्जुनाचं कल्याण व्हावं अस त्यांना वाटलं, अनेक जन्मांची त्याची सेवा त्यांनी पाहिली.

प्रश्न : आपल्या सहवासात येऊनसुद्धा आपल्याप्रमाणे प्रसन्नता कशी मिळवावी समजल नाही आम्हाला.

श्री : काय काय ईश्वराची योजना आहे. महात्म्यांच्या सामर्थ्याची आपल्याला कल्पना येत नाही. त्यांचा संकल्प झाला म्हणजे झालं. सन्मती असली म्हणजे होतं. आपण आपलं करत राहायचं. फल हे भविष्य काळात आहे. आपल्या ताब्यात नाही. आपल्या वागण्यातलं कमी जास्ती आपलं आपल्याला कसं समजणार ? कार्य कारण भाव आहे ना ! ते सगळं कळणारी मंडळी ईश्वररूप असतात. सुटावं असं वाटणं चांगलंच आहे. कोणालाही कृतकृत्य व्हायला आवडेल. पण जीवभाव संपून जायचा म्हणजे फार कठीण आहे. गोंदवलेकर महाराज वयाच्या ९व्या वर्षी केवळ गुरुंच्या शोधासाठी बाहेर पडले. २४ गुरु करून त्यांनी हेच सुचवलं आहे. बुद्धीला कुठून तरी हे ज्ञान होणं महत्त्वाचं आहे. कुठूनही ज्ञान मिळू शकतं ते.

प्रश्न : शांभवी शब्दाचा अर्थ काय ?

श्री : ईश्वररूप झालो. अमृतानुभव म्हणजे ज्ञानेश्वरांचा स्वतःचा अनुभव आहे. बुद्धीमध्ये त्या त्या वेळेला काय काय

विचार आले ते त्यांनी मांडलेत ते समजायला फार कठीण आहे. शांभवी म्हणजे शंभुची शक्ती. जीवभाव नाहीसा झाला, अहंकार गेला म्हणजे संपलच की. अहम् हाच पहिला अध्यास मानलाय त्यांनी. चित्त आणि आत्मा एक होऊन गेलेला आहे. अहमला बाजूला केलं म्हणजे झालं. तेच फार कठीण आहे. हृदयग्रंथी म्हणतात त्यांना. चांगदेवसुद्धा सांपडले होते ना ! इतकं योग सामर्थ्य असतानासुद्धा तो अहम् गेला नाही. ज्ञानेश्वरांचा अहंकार गेलेलाच आहे, त्यामुळे त्यांना कमीपणाही वाटत नाही, जास्तपणाही वाटत नाही. हेच दोघांचं रूप आहे.

प्रश्न : आपण जर माळेवर जप करायचा म्हटला तर संख्येकडेच लक्ष लागतं. माळेवर न मोजता घड्याळ्याप्रमाणे करायचा ठरवला तरी जपात मन एकाग्र होत नाही.

श्री : मानसिक जप केला म्हणजे शब्दार्थाकडे लक्ष राहातं. त्याशिवाय तो होणारच नाही. असा जप थोडाच होतो. संख्या कमी होईल पण मन जरासं स्थिर होतं. मानसिक जप करण्याचा प्रयत्न करावा. मानस जप चांगला आहे. मानसपूजा, मानस जप हे सगळं चांगलं आहे.

प्रश्न : एकाने असं सुचवलं, उदबत्ती लावून ठेवावी आणि ती विज्ञेपर्यंत जप करावा. संख्याही मोजायचे काम नाही, वेळही मोजायला नको.

श्री : संख्या मोजली तरी हरकत नाही. वैखरीने माळ घेऊन

करतात. तो होता होता मानसिक जपापर्यंत आलं की संख्येकडे लक्ष कमी होते.

प्रश्न : मानसिक जप केव्हा करावा ?

श्री : हो. केव्हाही करायला हरकत नाही. नामस्मरण केव्हाही चालते. निदान त्या शब्दांमध्ये जरी मन गुंतून राहिलं तरी हरकत नाही. बाकीचे विचार बंद केल्याशिवाय ते होतच नाही. तो एक स्थिरतेचा अभ्यास होतो. दुसरीकडे मन गेलं की लगेच लक्षात येतं.

प्रश्न : मोठ्या महाराजांच्या स्तोत्रादी संग्रहात दोन ठिकाणी मानसपूजा दिली आहे.

श्री : द्विसाहस्रीच्या आरंभी दिली आहे. संस्कृतमध्ये आहे.

प्रश्न : मानसपूजा संप्रदायात फक्त अधिकारी लोकांसाठीच आहे की कोणीही केली तरी चालते ?

श्री : ते उपचारही वेगळे आहेत. प्रत्यक्ष असे नाहीत. प्रयत्न करायचा. नारायण स्वामी महाराजांचा ध्यानयोग म्हणजे मानसपूजाच होती. मानसपूजेत मन स्थिर होतं. स्थिर मनाने पूजा झाली म्हणजे प्रत्यक्ष झाली. अलंकार काढायचे, घालायचे. हे सगळं आलं. अमूक एका वेळात आवरायचं हे कांहीच नाही.

प्रश्न : दैनंदिन सगुण पूजा झाल्यावर मानसपूजा करायची की

आधी ?

श्री : तसे कांही बंधन नाही. सगुण पूजा जरी झाली तरी झालं. यात सगळं आहे. पाद्य, अर्घ्य... सगळे उपचार अर्पण करायचे. तेवढा वेळ मात्र मिळाला पाहिजे. स्वस्थ मनाने, शांत मनाने. दुसरीकडे गेलेलं मन आवरायचं, पुन्हा सुरु करायचं, त्याला वेळ लागतो.

प्रश्न : द्विसाहस्री मूळ ग्रंथ आणि त्यांत खाली दिलेली टीका यात कांही फरक आहे का ?

श्री : मूळ ग्रंथावरून हे २३ अध्याय केलेले आहेत. टीकेमध्ये पुष्कळ विषय आले आहेत. शास्त्रदृष्टीने मंत्रशास्त्र आहे, आयुर्वेदाचेही पुष्कळ उतारे दिलेले आहेत, ज्योतिषशास्त्र आहे, व्याकरण, वेदांत. वेदवाक्य तर खूप आलेली आहेत, उपनिषदातली. ग्रंथ लिहिण्यापूर्वी झालेलं आहे हे सगळं. आणि नंतर टीका तो ग्रंथ समोर नसताना झालेली आहे. तरी ती टीका बरोबर आहे. कुठे मागे पुढे झालयं असे नाही. ते ते शब्द ती ती वाक्यं या सगळ्याचा व्यवस्थित अर्थ त्यांनी केलेला आहे. वरचे श्लोक वाचूनच केलेत की काय असं वाटतं. त्याच्या शेवटी योगरहस्य आणि बोधरहस्य अशी दोन प्रकरणं आहेत. त्यांचं भाषांतर आत्माराम शास्त्रींनी केलं आहे.

प्रश्न : त्यात दिलेला योगमार्ग आणि आपला शक्तीपात सांप्रदाय

यांत कांही फरक आहे का ?

श्री : फरक म्हणजे काय ? प्राणायामादिकांची, आहार विहाराची माहिती आहे. ती शक्तीपात साधनेसाठी घेतली म्हणून बिघडले काय ? यांत जरी प्राणायामादिक कांही नसले तरी भाज्या कोणत्या असाव्यात, आहार कोणाचा असावा याचे वर्णन केले आहे त्यांनी. ते इकडे घेतलं म्हणून काय बिघडलं ? चांगलं आहे उलट. आहार विहाराच्या नियंत्रणाने मनाचे दोष कमी होतात. मनाला स्थिरता येते ना. म्हणजे उलट शक्तीपात साधनेला ते अनुकूलच आहे. अमूक एक खायला पाहिजे असं कांही बंधन नाही. मनाचा आग्रह कमी होणं हे महत्वाचं आहे.

प्रश्न : जे साधक आहारशुद्धीवर जास्त भर देत नसतील त्यांची प्रगती मंदगतीने चालली आहे असं समजायचं का ?

श्री : (आहार शुद्धी सत्वशुद्धि म्हणतात.) आहारशुद्धीवरच सर्व अवलंबून आहे. मोठ्या महाराजांची इतकी स्मरणशक्ती कशी वाढली ? पहिल्यापासूनच आहार शुद्ध होता. पवित्र आहार सगळा. सात्विक आहार. त्यामुळे इतकी मानसिक शक्ती वाढली. ग्रंथ समोर नसताना टीका करायची म्हणजे काय ? आणि तीसुद्धा टीका करायची म्हणजे ग्रंथालयात जाऊन बसलेत, हा ग्रंथ काढ तो ग्रंथ काढ. कांही नाही. ग्रंथ झाल्यावर हरिद्वारला कुठं तरी होते. त्यांच्या बुद्धीतून

येतं ते खरंच असतं. ऋतंभरा प्रज्ञा म्हणतात. ती. ते अगदी सप्रमाणाच असतं.

प्रश्न : म्हणजे सर्वसाधारण साधकांनीसुद्धा या सगळ्या नियमांचे पालन करावं असं अपेक्षित आहे.

श्री : हो. 'सर्व गुरुंनी करावं, सर्व ईश्वराने करावं' असं कशाला म्हणायचं? सांगितलं तेवढं करायचं. आपण करून सगळं त्यांचच आहे म्हणणं ह्यात विशेष आहे. त्यांच्या शक्तीने चाललं आहे. आपणच केलं असं वाटलं तर खरं नाही. आपण कांही केलं नाही. समुद्राचं उल्लंघन मारुतीरायांनीच केलं. ते रामराय वर्णन करायला लागले. नाही म्हणाले. 'मी सामान्य वानर आहे. एका झाडावरून दुसऱ्या झाडावर उडी मारणारा. समुद्राचे उल्लंघन तुमच्या प्रभावानी झालं आहे.' असं त्यांनी सांगितलं. वास्तविक त्यांनीच केलं की.

प्रश्न : अलीकडे बरेच लोक म्हणतात, 'कलीयुग आहे, एवढी सगळी बंधनं पाळणं शक्य नाही' वगैरे.

श्री : बंधन नाही. जितकी निवृत्ती होईल विषयांपासून ती निवृत्ती चांगली नाही का ? प्रवृत्ती असल्यानंतर त्याच्याकरता ते जमवा, हे जमवा हे खायला पाहिजे, ते खायला पाहिजे, म्हणजे हा सगळा मनाचा आग्रह होतो. त्यांनी सांगितलं निवृत्ती चांगली आहे. प्रयोग आहे. प्रयोगशास्त्र आहे.

प्रश्न : म्हणजे बैठक करून आपोआप ह्या सगळ्या गोष्टीत सुधारणा होईल असे नाहीये.

श्री : पण मग ती बैठक तशी व्हायला पाहिजे. किती वेळा व्हायला पाहिजे. उत्कट इच्छा पाहिजे. ते दोन्ही मिळून पाहिजे. बैठकीला विषय निवृत्तीमुळे फायदा होतो. आपण प्रयत्न करूनही हे होतं.

प्रश्न : म्हणजे पौरुष प्रयत्न हवेतच ?

श्री : आज्ञापालन आहे. पौरुष प्रयत्न म्हणजे आज्ञापालन आहे. ही ईश्वराचीच आज्ञा आहे इतकी श्रद्धा पाहिजे. आज्ञापालन करणं एवढं आपलं कर्तव्य आहे. 'हा गृहपाठ करा' एवढं सांगून देतात मुलाला. लगेच त्याला फळ कुठं मिळते ? हळू हळू त्याची बुद्धी वाढत जाते. लगेच त्याने चिकित्सा केली शंका काढली लगेच की माझी बुद्धी कुठं पुढं गेली, माझा पहिला नंबर कुठे आला ? असे म्हणून उपयोग नाही. ते करत गेलं म्हणजे होतं. उगारचे स्वामी महाराज पाहिलेत का ?

भक्त आहेत मोठे. उत्तम वैद्य होते. पुढं त्यांनी वैद्यकी सोडायचं ठरविलं. वडील म्हणाले, 'इतके पैसे मिळत असताना - (प्रॅक्टिसचे) कशी सोडली'. वाईट वाटलं. सोडलं, बाहेर पडले. काशीला गेले. संस्कृत वगैरे शिकले. मग त्यांनी कच्चं धान्य भिजवून घेऊन खायला सुरवात

केली. संन्यास घ्यायचा म्हणाले. 'हे तुमचे गुरु आहेत', असं स्वप्रात समर्थाचं सांगणं झालं वाटतं. गुरुंच्या शोधात सगळीकडे फिरून आले. मग गरुडेश्वरला आल्यानंतर तेच स्वप्रात समर्थानी दाखवलेले स्वामी तिथे आले. त्यांना जाऊन विनंती केली, 'आपल्यापासून संन्यास घ्यायची समर्थाची आज्ञा आहे'. स्वामी म्हणाले, 'मला कुठे सांगणे झालयं ?' मग रात्रीच त्या स्वामींना आज्ञा झाली, ह्यांना संन्यास दीक्षा मिळाली. संन्यास घेतल्यानंतर भिक्षेला जायचं वगैरे जमेना. चिंचवडला येऊन राहिले. म्हटलं, भिक्षाबिक्षा कुठं करता ? कुठं करायची ? म्हणाले. 'डबे भरून घ्यायचे ? नोकरीला जाण्यासाठी सकाळी बायका उठतात. तसाच स्वयंपाक वगैरे करतात. कुठे जायचं भिक्षेला ?' मग काय करता, म्हटलं. ते म्हणाले, 'पीठ खायला सुरवात केली. दूध नाही मिळालं तर पाणी घालायचं. त्या अभ्यासाचा पहिल्यावर्षी जरासा त्रास झाला. एकदम अन्न सुटलं.' मोरगांवला राहिले तिथे. शक्ती कमी झाली, म्हणाले. आता इतकं त्यांच्या अंगवळणी पडलयं की पीठ आपलं बरोबर ठेवलेलं असतं. चार आठ दिवस पुरेल इतकं. पुन्हा कुठेही मिळतं. उलट हे बरं झालं, म्हणाले, ती भांडी घासायचा वेळ वाचला. मन अनुकूल होत गेलं. प्रकृती सुधारली. संस्कृतचाही उत्तम अभ्यास झाला. उपनिषदे वगैरे आता ते लोकांना सांगतात. कृष्णा काठावर त्यांना खोली बांधून दिली आहे. कांचीच्या आचार्यांशी संबंध

आल्याने त्यांच्याबरोबरही राहातात. गणपतीचे मोठे भक्त आहेत. सगळा आहार आपोआप सुटला.

प्रश्न : म्हणजे तेवढा आहारसुद्धा देहधारणेला पुरतो ?

श्री : हो, तेवढा निश्चय केला न त्यांनी. सुरवातीला त्रास झाला त्यांना. पण पुढे आत्मसात केलं त्यांनी. ते वैद्य असल्याने निरनिराळ्या फळांची सरबतं करतात. कोणी भेटायला गेलं की घ्या म्हणतात. निश्चित झालेत. त्र्यंबकेश्वरला राहून मधुकरी मागून तीन वर्ष गायत्री पुरश्चरण केले. त्या भावाला सगळं शिकविलं. त्याला दवाखाना काढून दिला. वडिलांना राग आला होता. काय सगळं सोडून दिलं ? म्हणाले, तर तेच वडील हे पुरश्चरण करित असतात तिथे गेले, महिनाभर राहिले. आणि ते इतके प्रसन्न झाले. ते म्हणाले, 'मी आत्तापर्यंत केलेलं सगळं पुण्य तुला दिलेलं आहे.' असं सांगून ते बाहेर पडलेले आहेत. यानंतर गेले ते. म्हणजे तेही एक कारण आहे. कुठंही येतात जातात. अगदी कुठंही अनोळखी प्रदेशात जातात. म्हणजे ईश्वराची कृपा अशी असते याचा अनुभव अशा ठिकाणी येतो. अगोदर पत्र पाठवा, अगोदर रिझर्व्हेशन करा वगैरे कांही नाही. लोक भेटतात, मदत करतात. त्यामुळे अधून मधून ते कुठे आहेत कळत नाही. ही म्हणाले खरी कृपा आहे. त्यामुळे आहार अगदी शुद्ध आहे.

प्रश्न : गुरुचरित्रात आहाराबद्दल सांगताना असे म्हटलंय अमूक दिवशी अमूक भाजी खाऊ नये, तमूक दिवशी तमूक भाजी/पदार्थ खाऊ नये. याचं किती कटाक्षानी पालन करणं अपेक्षित आहे?

श्री : धर्मशास्त्र आणि आयुर्वेद या दोघांचा विचार करून ते सांगितलं आहे. कुठं इतकी औषधं होती पूर्वी ? आता किती रोग झालेले आहेत, किती हॉस्पिटलं झाली आहेत. ती मंडळी आपल्या आपल्या ह्याच्यात एकट्याने साधन करत. त्यासाठी कंकणाला गुरु केलयं. जास्ती लोक जमले म्हणजे वाद-विवाद होतो. हा नियम सर्व साधकांना लागू आहे. साधन कांही तरी व्हावं, अशी तीव्र इच्छा असणाऱ्यांनी हे करायचं आहे.

प्रश्न : त्यासाठी एखाद्या तीर्थक्षेत्री जाऊन राहावं की घरी राहूनच हा अभ्यास वाढवायचा आहे ?

श्री : मनाची तयारी कशी होते हे महत्वाचं आहे. बाहेर तरी सगळेच चांगले वागतात असं थोडचं आहे ? ते सहन करतोच की आपण. मग घरात तसं सहन करायचा अभ्यास केला तर काय हरकत आहे ? आम्ही कुटुंब प्रमुख आहोत, हा एक अभिमानच असतो. सर्वांनी माझं ऐकलं पाहिजे, हा एक आग्रह निर्माण होतो ना. घरात काय आणि बाहेर काय हा आग्रह सुटला पाहिजे. 'गृहेषु अतिथीवत् वसेत्' म्हणतात ना ! घरात राहायचं म्हणजे अतिथीप्रमाणे

राहायचं. ही केवढी मोठी भूमिका आहे. राग लोभ उत्पन्न होतच राहातात. ताईचे उदाहरण आहेच किती उपास, तप चालू आहे. सगळ्यांनीच पाहिलय.

मोठ्या महाराजांचा एवढा पौरुष प्रयत्न असूनसुद्धा, 'देवाच्या प्रेरणेनेच सगळं होतं आहे' ही बुद्धी कायम होती. हे किती विलक्षण आहे. द्विसाहस्रीवरच्या टीकेच्या वेळेला त्यांनी लिहिलेले आहे. - पत्रात - 'रामोहरि: ही धातुरूपावलीही ज्याला पाठ नाही त्याने ही टीका लिहिली' हे कसे शक्य आहे ? ईश्वराची प्रेरणाशक्ती वेगळी आहे.

कृष्णालहरी केली आणि शेवटी लिहिले आहे. 'कृष्णा तीरस्थ जो आहे त्याने बुद्धीला प्रेरणा केल्यामुळे कृष्णेचे स्तवन झाले'. त्याच्यावर टीकाही केलेली आहे त्यांनी. ज्ञानाचा अभिमान लगेच होतो. पण त्यांना कांही नाही. ईश्वराची उपासना ही याकरता पाहिजे. अभिमान वाढण्याची पुष्कळ शक्यता असते. थोडं कांही झालं की अभिमान वाढतो. उपासना केल्यानी अभिमान वाढत नाही. त्याकरता तरी ईश्वराची उपासना करावी.

मानसपूजा करताना अर्थाकडे लक्ष देऊन म्हटले म्हणजे ती पूजा होतेच त्या वेळेला. अनुसंधान ठेवलं अर्थाकडे म्हणजे तिकडेच लक्ष असतं. पाद्य आपण करतो, अर्घ्य आपण

करतो म्हणजे हे म्हणता म्हणताही पूजा होती. ईश्वराच्या किंवा गुरुंच्या पाद्यपूजेचे वर्णन करणारे मराठीत पुष्कळ काव्य आहे. संस्कृत स्तोत्रही आहेत. किंवा नुसत्या बुद्धीने आपण करायची. यथा देहे तथा देवे ! हे त्याचे मुख्य तत्व आहे. आपल्या स्वतःसाठी जसं आपण करतो तसचं देवासाठी करायचं.

बार्शीला जोगा परमानंद म्हणून होऊन गेले. ते गीतेचा एक श्लोक म्हणून नमस्कार घालीत असत. आणि कोणी तरी त्यांना पितांबर नेसायला दिला. त्यादिवशी नमस्कार घालताना त्या पितांबराकडे लक्ष गेलं. 'त्याला माती लागेल.' हा विचार मनांत यायला लागला. एक शेतकरी बैल घेऊन शेतावर चालला होता. त्याला सांगितले 'बैलाचे दोर मला बांध आणि बैलाला जोराने चाबूक मार'. बैल उधळले काट्या कुट्यातून दगडावरून हे फरफटत गेले. संबंध शरीर रक्तबंबाळ झालं. अशी स्वतःला शिक्षा करून घेतली. म्हणून जास्ती अनुकूलता असू नये म्हणतात. लोकसंग्रहामुळे आसक्ती निर्माण होतेच.

प्रश्न : साधकाला मासिक पाळीची शुचिता पाळल्याने काय फायदे व तोटे होतात, नाही पाळले तर काय नुकसान होते, साधनेत प्रगती साधण्याच्या दृष्टीने. ज्या घरात पाळवणूक होत नसेल तिथे साधनेला विक्षेप होतो का ?

श्री : शुचिता आहे. पाळावी असं सांगतात. त्या काळात पावित्र्य

कमी होतं. नुकसान म्हणजे काय ? कोणत्या पद्धतीने ?
खाण्यापिण्यात नुकसान वाटत नाही.

प्रश्न : साधनेमध्येच. त्याची पाळवणूक नाही झाली तर प्रगती
रोखली जाते का? किंवा आपण मागे येतो का ?

श्री : पवित्रता नसेल तर साधनेवर परिणाम होणारच ना. त्यामुळेच
शास्त्र पवित्र देशात, एकांत स्थानांत साधना करावी असं
शास्त्र सांगत. या काळात सर्वत्र शिवाशिव झाली तर
देवतेच्या दृष्टीने अयोग्य आहे. या काळात बाहेर -
देवळासारख्या ठिकाणी जाऊन करायची सोय नाही. तिथेही
गर्दी असणारच.

प्रश्न : चाळीसारख्या ठिकाणी राहाणाऱ्या माणसाच्या घरात जरी
पाळवणुक केली तरी पण कॉमन, नळ, संडास तिथे
असतात त्यांना सर्वांचा स्पर्श होणं अटळ असतं. मग
अशा परिस्थितीत आपल्याला आपली चूक नसताना दोष
लागतो का ?

श्री : हो लागणारच. त्याला कांही तरी परिणाम होणारच. निषिद्ध
आहे ना ते.

प्रश्न : मग त्याचे क्षालन व्हावे म्हणून काय करावे ?

श्री : देवाची प्रार्थना करायची. कांही घरात एकमेकांना स्पर्शसुद्धा
न करता पाळवणूक होत असते.

प्रश्न : तेवढी जागा असेल तर काय प्रश्नच नाही.

श्री : प्रश्न जागेचा नाही, इच्छेचा आहे. इच्छा असली की होतं. पण तितकं सुकृत पाहिजे. तळमळीने करायची, देवाची प्रार्थना करून. अज्ञानानं जरी स्पर्शास्पर्श झाला तरी त्याचा कांही तरी परिणाम होतच असणार. पावित्र्य म्हणजे ते वेगळेच आहे. आहारामध्ये आहे, विचारामध्ये आहे. संसर्ग टाळायचा म्हणजे कठीणच आहे ते. आपलं प्रायश्चित सांगतात, झालेले सगळे दोष दूर होण्यासाठी देवाचं स्मरण, प्रार्थना करायची. दुसरं काय ? दोष आहे, एवढं मान्य असेल तर देवाच्या स्मरणाने तो जातो. काही हरकत नाही.

प्रश्न : ज्यांच्या घरात मुलगा नाही, मुलीच आहेत, त्यांच्या घरात कुटुंब प्रमुखाच्या गैरहजेरीत मुलींनी किंवा पत्नीने पूजा केली तर चालते का ?

श्री : पूजा करायला हरकत नाही. बाण वगैरेला स्त्रियांनी स्पर्श करू नये. ते तसेच ठेवावे.

प्रश्न : दृष्टांताची प्रचिती कधी येते ?

श्री : कमी जास्ती काळाचे कांही सांगता येत नाही. आपलं साधन तरी किती काल झालेलं असतं, तसा विचार केला तर ! आपण समजतो इतके दिवस झाले, चार दहा वर्ष काय ईश्वराच्या आज्ञेचं पालन करीत राहायचं. आपण इतके दिवस केलं, ही एक समजूतच असती. अजून कां

नाही अनुभव आला? अहंकाराच झाला तो. आपल्याकडून कांहीच होत नाही, असंच शेवटपर्यंत वाटलं पाहिजे. प्रचिती आली तरीसुद्धा प्रचितीवर अवलंबून नाही. कांही कांही मानसिकच असतात आणि त्यातच मनुष्य गुरफटत जातो. कांही कांही सूचक असतात.

प्रश्न : मग अशा दृष्टांताकडे पहाण्याची आपली भूमिका काय असावी?

श्री : कांही सूचक असतील तर त्याप्रमाणे करायला हरकत नाही. मानसिकही कांही असू शकतात. आपल्याला देवाचे लागले आहे. आपल्याला हे सांगताहेत देव. अशीच कल्पना होत राहाते. त्यानेही गोंधळ होतो. श्रद्धेमध्येसुद्धा पुष्कळ हे आहे ना! सोनोपंत दांडेकर सांगत होते म्हणाले, एक गृहस्थ आमच्याकडे आले. 'तुम्हाला आमची मुलगी द्या' असे पांडुरंगाने दृष्टांतात सांगितले आहे. आता याला काय उत्तर देणार ? पांडुरंगांनी दृष्टांत दिलाय सांगाताहेत. त्यांनी खोटं सांगितले नसेल, खरं असेल कदाचित. सोनोपंत म्हणाले, 'अहो, मला नको का दृष्टांत व्हायला, तुमची मुलगी करून घ्या म्हणून' मग थांबविलं त्यांनी. नाही तर पांडुरंगांनी दृष्टांत दिला असताना ऐकत नाहीत म्हणजे काय. त्यांच्या दृष्टांताचा दुसऱ्याच्या मनावर असा परिणाम करून घेऊन उपयोग नाही. त्यांच काय असेल ते होईल. श्रद्धेने आलेत म्हणायचं. त्यांना सांगायला तरी जाऊन उपयोग काय ?

प्रश्न : साधनेत आपली प्रगती होते आहे की नाही, आपण योग्य मार्गाने चाललो आहोत की नाही हे कसं समजायचं ?

श्री : मनांत उत्पन्न होणाऱ्या मानसिक विकारांना प्रतिबंध होत असेल, मन शांत असेल, सगळ्या इंद्रियांचा निग्रह होत असेल, हे सगळे विकार जर कमी कमी होत चालले तर त्याला प्रगती म्हणायला कांही हरकत नाही. ते मुख्य आहे. मनातले अशुभ संस्कार, अशुभ वासना कमी झाल्या पाहिजेत. शुभ वासना जेवढ्या वाढतील तेवढ्या पाहिजेत. म्हणून तशी साधना व्हावी अशी प्रार्थनाच नेहमी करित असायचे. अमूक प्रकारची साधना व्हावी, असं कांही आपल्या इच्छेने होऊ शकत नाही ना ! ईश्वराच्या प्रेरणेनेच ते सगळं होतं. त्यामुळे आरंभी म्हणा, शेवटी म्हणा तशी प्रार्थना रोज पाहिजेच. दोष आले त्याला काय करणार? त्यामुळे शांती, समाधान मिळत नाही. पुष्कळ व्यापही असतो संसारात. त्यामुळे मनामध्ये अनेक चिंता, किती तरी विचार प्रबल होतात, त्यामुळे निर्वेध अशी सगळी साधना होणं महत्वाचं आहे. त्यांनी विकार हे पुष्कळ कमी कमी होतात. बदल झाला म्हणजे प्रगतीच झाली. मनांतले विकार बळावणं किंवा कमी होणं हे सर्व पूर्व कर्मानुसार ईश्वराच्या प्रेरणेने होतं. ते कर्म संपायला पाहिजे. वासना जर हळू हळू कमी होत असतील तर तेच मुख्य आहे ना. सात्विक बुद्धी होत जावी.

जर वासना पूर्णपणे गेल्या नाहीत किंवा कमी कमी होत गेल्या नाहीत तर आहेतच, कधीही उफाळून येऊ शकतात असचं समजायला पाहिजे ना! स्वतःच्या प्रयत्नाने इतक्या कमी होत नाहीत त्याला ईश्वराचं सहाय्य लागतं. म्हणूनच योगमार्गालासुद्धा भक्तीमार्गाची जोड पाहिजे. खरी भक्ती ही पुढं होईल पण कांही स्तोत्र पठण, जप ही साधना भक्ती आहे ती करत राहायची, याला कांही प्रतिबंध नाही. ईश्वराबद्दल मनुष्याला कल्पना असती. अगदीच नास्तिक असेल तर गोष्ट वेगळी. त्यालासुद्धा वाटतं कांही तरी करावं. ते करायचं मात्र. पूर्व कर्म कांही कां असेना. पूर्व सुकृत किंवा कर्माचा विचार करायला लागलं म्हणजे मनाची चलबिचल होते. म्हणून भक्तीमार्ग हा त्याकरताच आहे. कोणताही मार्ग असला तरी निराशा उपयोगी नाही. मग व्यवहार असो, ज्ञानमार्ग असो.

किती दिवस कर्म करायचं, हे वाटतंच प्रत्येकाला. तसं कांही वाटून उपयोगाचं नाही. चालू आहे. विरुद्धही परिणाम होतो. धर्मराजाला द्रौपदीने सुद्धा विचारलं आहे. तुमच्या धर्माचरणाचा काय उपयोग झाला ? सध्याच्या नास्तिकांचे प्रश्न आहेत ना ! अनुभव आहे ना ! धर्माचरण करणाऱ्यांना वनवास भोगावा लागतो. अधर्माने वागणारे सम्राट राजे होतात. काय धर्माचा उपयोग ? असचं विचारलं. पण धर्मराजाची भूमिका वेगळी. फार मोठी आहे. धर्माचरण हे अमूक एक फळ मिळण्याकरता करतच नाही. तो व्यापार

होतो. खरा धर्मशील हे अमूक एक फळ मिळण्याकरता करतच नाही. खऱ्या धर्मशील मनुष्याच्या दृष्टीने हा व्यापार आहे. अमूक फल पदरात पडत असेल तर धर्माचरण करावं असं म्हणणं योग्य नाही. पण भीष्माचार्यांनी शेवटी दैव म्हणूनच सांगितले आहे. तुमच्याकडे कांही कमी नव्हते. भीमार्जुनासारखे पराक्रमी योद्धे होते. प्रत्यक्ष योगेश्वर श्रीकृष्णांचे तुमच्यावर फार प्रेम आहे. असे असून असे कां झाले ? पूर्व कर्म आहे, एवढंच सांगितलय. भोगायच्या वेळेला समाधान करायचे म्हणून सांगितले आहे पूर्वकर्माचे फळ. प्रतिकार करू शकला नाहीत ना तुम्ही.

पण तितकी निश्चित बुद्धी व्हायला सुद्धा वेळ लागतो. तेवढे पूर्व संस्कार कमी व्हायला पाहिजेत ना ! विकार सगळे हळू हळू कमी कमी होतात. कितीही प्रसंग आले अनुकूल/प्रतिकूल- त्या वेळेला बुद्धी स्थिर रहायला हवी. म्हणून भक्तीमार्ग सांगितला तो त्याकरता आहे, सर्वांना सामावून घेणारा आहे. त्याचाच प्रसार केला.

प्रश्न : बऱ्याच वेळेला पोथ्यातून भाकड कथा दिलेल्या आहेत, 'असे प्रसंग घडलेलेच नाहीत, त्या पोथ्या वाचणे म्हणजे वेळेचा अपव्यय आहे, असं घडलंच कशावरून', असे प्रश्न विचारतात. बरं ज्या कथा दिल्यात त्या फक्त भक्तांच्या इच्छा पूर्ण करणाऱ्या कथाच दिल्या आहेत, अवकृपेच्या गोष्टी दिलेल्या नाहीत असे आक्षेप घेतले जातात. उदा.

गुरुचरित्र. दत्तप्रभुंकडे संकटात सांपडल्यावर एखादा गेला असेल आणि त्याची संकटातून मुक्तता झाली नसेल, असेही घडले असेल.

श्री : अनुकूल गोष्टी झाल्या हे तरी अशी मंडळी खरं मानतात काय? ईश्वराच्या शक्तीचे माहात्म्य सांगण्याकरता अनुकूल गोष्टीच घ्यायला पाहिजेत. प्रतिकूल गोष्टी जर सांगितल्या तर नास्तिकता वाढणार नाही का ? ज्यांना कांही वासना, संस्कार असतील त्यांच्याकरता या कथा आहेत. 'अनुकूल गोष्टी घडल्याच नाहीत' असे म्हटले तरी हरकत नाही. भक्तांची भक्ती वाढावी आणि ज्यांचे नास्तिक संस्कार तेवढे प्रबळ नाहीत त्यांच्याकरता आहेत ते. आणि तसा तो असतो तो खरा भक्तच असतो. नास्तिक नाही. शिरोळच्या बाईचा मुलगा गेला होता, ती म्हणाली मुलाबरोबर मी जाणार. 'कर्मावरती विश्वास ठेवल्यावर ईश्वराची जरुरी काय', हेच तिने विचारले. म्हणजे नास्तिक म्हणून नाही. अलीकडे हे असे प्रश्न विचारणारे नास्तिक जे असतात त्यांना करायचे कांहीच नसते.

पुण्याला भट म्हणून ज्योतिषी आहेत. डॉ. भटांचे वडील. ते म्हणाले. पुष्कळ नास्तिक लोक आमच्याकडे येतात. तुम्ही शनिवार करा. अमूक अभिषेक करा, हेच मी सांगतो त्यांना. बायकांना पुढं करून येतात. खरी नास्तिकता नसती. ईश्वर नाही म्हटल्यानंतर तितकी तयारी पाहिजे.

ईश्वर असला तर ? करून पाहू या, असं वाटतं. कशाला वाटायचं ? त्या बाईची मोठी श्रद्धा, भक्ती होती म्हणून मुलगा जिवंत झाला तिचा. प्रतिकूल घडलेल्या घटना दाखिवल्याच नाही, असं कुठाय ? त्या साधकाची बुद्धी, निष्ठा, त्या बुद्धीचे द्योतक आहे. ईश्वरांनी त्या गोष्टी अनुकूल करून घ्याव्यात. प्रतिकूल गोष्टींचा उल्लेख नाही असे नाही आहे की, पुष्कळ आहेत. त्या सतीचा पती गेला. पण ती नास्तिक बनली नाही.

प्रश्न : बैठकीला बसल्यानंतर आपले जरी डोळे बंद असले तरी आपल्याला आजूबाजूचे आवाज ऐकू येत असतातच. त्यावेळेला आपली साधना चालू असते की नाही ? आपण काय समजायचे?

श्री : तिकडं तटस्थपणानेच प्रयत्न करायचा. काय होईल ते पहाणं एवढंच आहे ना या मार्गात. विचार उत्पन्न होणं हे होतंच. आपण त्या वेळेला जे घडते तिकडे साक्षीभावाने पहायचं. त्यावेळेला कर्माचाही संबंध येत नाही. कर्माने होतं वगैरे असं काही नाही. त्यावेळी जे होतं ते ईश्वरशक्तीच्या प्रेरणेने होतं. 'आपलं कांहीही कर्तृत्व नाही', हा जर अभ्यास झाला, चांगलं आहे. कांही का होईना !

प्रश्न : आजूबाजूचे टी. व्ही. इ. चे आवाज आपल्या कानांत जात असतात. डोळे तर बंद असतात.

श्री : समाधि अवस्था म्हणजे पुष्कळ पुढे आहे. ठेविले अनंते

म्हणतात. हा एक अभ्यास आहे ना ! ईश्वराची प्रेरणा वगैरे होणारच कारण आपल्या प्रयत्नांनी इंद्रियांचा पूर्ण निरोध झालेला नाही ना ! बरं ईश्वर शक्तीमुळेही इंद्रियांचा निरोध अद्यापि झालेला नाही. त्याची वाट पहायची मात्र. ईश्वराचा आपल्यावर प्रसाद व्हावा अशी तळमळ लागली की होतं. होत नाही असं नाही. आपण आपला साधनाभ्यास करीत राहायचा. ईश्वराच्या शक्तीचं कार्य हे अशारीतीने अनुभवाला यावं ही तळमळ निर्माण होती. त्याला तितका काळ मिळाला पाहिजे.

साधनाभ्यास म्हणजे बैठक करणं एवढाच अभ्यास नाहीये. चांगले ग्रंथ नित्य वाचनात ठेवणं, हे सुद्धा साधनाभ्यासातच येतं. जप, चिंतनाला वेळ मिळाला तर ते करावं, त्यात मन एकाग्र होत असेल तर. संतांची चरित्रं, देवांची चरित्र, यांच्या वाचनानेसुद्धा मन शांत होऊ शकतं. नवविधा भक्तीपैकी सगळ्या प्रकारची भक्ती कांही आपण करू शकत नाही. ज्याला त्याला आपापल्या आवडीप्रमाणे करायला सांगितली आहे. कोणाला श्रवणात आनंद मिळेल तर कोणाला कीर्तन करण्यात. कोणी कोणी नुसते अर्चन करीत असतात. पूजेमध्ये किती वेळ गेला कांही कळतच नाही. त्यांच्या दृष्टीने ती भक्ती आहे.

गोंदवलेकर महाराजांची ३६५ दिवसांची प्रवचने चांगली आहेत. चांगलं मार्गदर्शन केलं आहे.

नामधारकाची अवस्था प्रारंभी संशयाची आहे. माझ्या पूर्वजांनी एवढी सेवा करून माझी अशी स्थिती का ? ही प्रतिकूल परिस्थितीच आहे की. त्यातून सुधारणा कशी झाली हे दाखविल. त्यांनी प्रतिकूल दैव असताना अनुकूल गोष्टी कशा घडल्या ते दिलय नुसत्या अनुकूल गोष्टी अस नाही. काल्पनिक नाहीये ते. मग सगळेच काल्पनिक म्हणावे लागेल. गीतेमध्ये स्थितप्रज्ञाची लक्षणें सांगितली आहेत. दुःखेषु अनुद्विग्नमनः सुखेषु..... मग हे सुद्धा काल्पनिकच ठरणार. कारण आपण तसे कधीही होऊ शकत नाही. त्यामुळे 'असा मनुष्य असणे शक्य नाही'. अशा कल्पना सगळ्या ग्रंथांबद्दल होणार. आपलं पूर्व संचित कमी जास्ती प्रमाणात असतं. तशी संतांची कृपा झाली तर ते बदलू शकतं. शेवटची ती यवनाची कथा आहे ना ! त्याने पुष्कळ औषधोपचार केले तरी तो रोग (फोड) बराच झाला नाही. संतांच्या कृपादृष्टीने सागळी पापं जाऊ शकतात, हेच त्याला ब्राह्मणांनी सांगितलं. ज्ञानी महात्म्यांच्या नुसत्या दृष्टीनंसुद्धा पापक्षय होतो. म्हणून दत्तप्रभूंचं दर्शन झाल्यावर त्याचा फोड लगेच गेला.

सगळीच कल्पना आहे. पण संतांच्याबद्दल किंवा महात्म्यांच्याबद्दल, 'ते ईश्वररूप आहेत' ही सुद्धा कल्पना करता आली पाहिजे. सत्पुरुष आहे, महात्मा आहे, पण तो ईश्वररूप आहे, अशी कल्पना करता आली की झालं. नास्तिकांचे आक्षेप आहेत. सगळी कल्पना आहे. हो कल्पना

आहे. संसारसुद्धा कल्पनाच आहे. देह नाही कांहीच नाही. पण आपलं सगळं..... खरं आहे. बाकीचं प्रतिकूल जे आपल्या मनाला पटत नाही, ते खोटं आहे असं ते म्हणतात. सगळंच खोटं आहे मग. तितकी तयारी पाहिजे. या सगळ्यातून सुटावं अशी तळमळ वाढली म्हणजे होतं आपोआप.

दत्तप्रभू गुप्त झाले कर्दळी वनात, याचा अर्थ, 'दर्शन नाही', असा नाही. वाटेल त्याला नाही. तशा अधिकारी महात्म्यांना दर्शन होते.

थोरल्या महाराजांच्या चरित्रात नाही का, ज्या गांवात ते जात त्या गांवची ग्रामदेवता त्यांना गांवाच्या सीमेवर दर्शन घ्यायची. म्हणजे तशा अधिकाऱ्यांना दर्शन आहेच आहे. गोपाळकृष्णांनी मथुरेतून संदेश पाठवला गोपींना, तुमचं मन कसं आहे पहाण्यासाठी मी इथे आलो. म्हणून त्यांनी सर्व सामान्य नियम सांगितला. दूर मनुष्य राहिला म्हणजे त्याच्याकडे आपोआप लक्ष जातं. अधिकारी जीवांचं त्यांच्याकडे लक्ष लागावं म्हणून दत्तप्रभू गुप्त झाले आहेत. सर्वत्र पापाचरण वाढलं हे निमित्त तर सांगितलंच आहे. पापी लोकांच्या सहवासात राहूनही कांही उपयोग होणारच नाहीये. प्रत्येक वेळेला स्पेशल केस कशी करणार ? आणि जगाचं चक्र चालीवलय कर्मशक्ती निर्माण करून. तुम्ही आपलं आपलं कर्म करा आणि आपला उद्धार करून घ्या. आम्हीसुद्धा

बाजूला आहोत. आमचं स्मरण करा, नका करू, करणारे करतात. परंतु तुम्हाला कर्तृत्व आहे ना मग तुम्ही करा ना. चांगलं वाईट सगळं पुढं मांडून ठेवलय, सगळी व्यवस्था केली आहे. त्याशिवाय उपदेश करायला, मार्ग दाखवायला संत आहेत, ग्रंथ आहेत. ज्याप्रमाणे आपण आपल्या सुख दुःखात आपल्या आप्तेष्टांना सहभागी करून घेतो तसच देवाला समजायचं. सकाम भक्ती शास्त्र संमतच आहे.

प्रश्न : देवावर भार टाकू नये.

श्री : देवाला भार नाहीच. एवढी सृष्टी निर्माण करणाऱ्याला कसला भार ? एखाद्या जीवाचे कल्याण करायला त्याला काय प्रयास पडणार आहेत ?

इथे प्रत्येक साधकाच्या मनांत देव म्हणजे आपला गुरु असतो. त्यामुळे आपण आपला सर्व भार गुरुंवर टाकतो, याचं दुःख होतं.

श्री : तसं कांही नाही. भार कसला ? शास्त्र हे मुख्य आहे. शास्त्राप्रमाणे सांगायचं. ऐकायचं, त्याप्रमाणे वागायचं.... पांचही मुलं मारली गेली... द्रौपदीची भक्ती केवढी मोठी आहे. 'अश्वत्थात्म्याला जीवदान द्या', म्हणून तिने निर्णय केलेला आहे. अशी सन्मती मिळणं ही खरी ईश्वराची कृपा आहे.

प्रश्न : आपण गुरुंवर सर्व भार टाकल्यामुळे गुरुंचा पुण्यक्षय होतो का?

श्री : हा कोणी विचार करायचा ? म्हणजे ज्यांचा पुण्यक्षय होतो त्यांनी विचार करायचा की दुसऱ्याने - भार टाकणाऱ्याने? विचारणाऱ्याचं काम झालं म्हणजे झालं. ज्या गुरुंचं पुण्य साठवलेलं असेल तर पुण्यक्षय होईल. कायमचे असेल तर कायम राहिल. कर्तृत्व आपल्याकडे घेतलं म्हणजे सगळं लागतं. साठतं, जातं.

प्रश्न : म्हणजे गुरुंचा पुण्यक्षय केल्याचा दोष शिष्याकडे येऊ शकतो की नाही ?

श्री : गुरु कशाला घेतील कर्तृत्व आपल्याकडे ? ते देवाची सेवा करायला सांगून बाजूल होतात. 'आम्ही केलं', असं म्हणतच नाहीत ते. पुण्यक्षय होईलच कशाला ? खरे महात्मे असं कधीही सांगत नाहीत. नाही तर ते जपूनच वागले असते. पुण्यक्षय होतोय असं त्यांना वाटलं असतं तर, 'आमच्याकडे पुण्य नाही बुवा तुमच्यासाठी खर्च करायला', असं म्हणाले असते. ताई महाराजांची वृत्ती कशी विचार करण्यासारखी आहे. कितीही अनुकूल प्रतिकूलता आली तरी त्यांचे अखंड चालू आहे. कांही काळजी नाही. मुलं आहेत, येणारा जाणारा आहे पण कांही काळजी नाही. मुलांकडे विशेष लक्ष द्यायचं नाही. होतं सगळं. देव करतो हीच धारणा आहे.

प्रश्न : साधनेत क्रिया होणं हे त्या साधकाच्या योग्यायोग्यतेवर अवलंबून असतं का ? जास्त योग्यता असणाऱ्याला जास्त क्रिया होतात का ?

श्री : ईश्वर शक्तीनेच जर क्रिया होतात तर आपण त्याचा काय विचार करणार / आग्रह धरणार ? दुसऱ्याला होतात, मला कां होत नाहीत हा विचार कां करायचा ? तो विचार अजिबात मनांत आणू नये. निर्विचार होण्याचा प्रयत्न करायचा, ते साधलं तर उत्तमच आहे. तटस्थपणे पहायचा अभ्यास चालू ठेवायचा. तो अभ्यास वाढल्यावर विचार येतात आणि जातात. विसरून जाण्याचा अभ्यास वाढला पाहिजे. व्यवहार मनांतला कमी कमी व्हायला पाहिजे. अमूक इतक्या वेळात बैठक संपली पाहिजे असा विचार प्रथम मनांत आला तर कसं होणार ? पाठीमागे वेळेचे कोणतेही बंधन नाही अशा वेळेलाच बैठक करावी. आपण ऑफिसातून घरी आल्यावर सतत ऑफिसचेच विचार डोक्यात असतात का ? नाही, तसं संसाराचं आहे. मनांतले सांसारिक विचार कमी करण्यासाठी देवाची प्रार्थना केली पाहिजे. अभ्यास केला पाहिजे.

प्रश्न : धड कांहीच होत नाही - बैठक, पूजा, रुद्र पठण सगळंच करावेसं तर वाटतं. कोणी म्हणतं, बैठक केली की इतर काही करायची गरज नाही.

श्री - समाधि अवस्था प्राप्त होऊन पूजा वगैरे सर्व सुटलं पाहिजे.

आपण सोडायची नाही. मनाची एकाग्रता झाल्यावर जप तरी कुठे होतो ? मानसिक जपाच्या परिणामाने मन जर स्थिर झाले तर जप जास्त होत नाही. वाचिक जप पुष्कळ होतो. क्रिया म्हणजे पूर्व जन्मीच्या संस्काराप्रमाणे होत असतात. ज्याला क्रियाच होत नाहीत त्याने एकाग्रतेचा अभ्यास करायचा, नामस्मरण करायचं, प्रार्थना करायची आपल्याला दुसऱ्याप्रमाणे क्रिया व्हाव्यात असा आग्रह धरता येत नाही. आवश्यकतेनुसार शक्ती साधकाकडून निरनिराळी आसनेदेखिल करून घेते. स्थूल साधकाकडूनसुद्धा अवघड आसने साधनेत सहज होतात. त्यावरून शक्ती हे करून घेते, असं मानावं लागतं.

प्रश्न : पण साधनेव्यतिरिक्त जर आपण प्राणायाम किंवा योगासने केली तर ती साधनेला पूरक ठरू शकतात का ?

श्री : तो अभ्यास निराळा आहे. त्या अभ्यासाने मन स्थिर करणं हा वेगळा भाग आहे. या शक्तीपात साधनेत ते आपोआप होऊन जातं.

प्रश्न : बऱ्याच वेळा असं आढळून येतं की सातत्याने बैठक लागते असं नाही. कधी १५ दिवस बैठक व्यवस्थित होते कधी एखादा दिवस बैठक अजिबात होतच नाही. साधनेत चित्त लागत नाही. असं कांही तरी होतं.

श्री : त्या वेळेला वाणीने नुसत नामस्मरण करायचं. तेही पुण्यच

आहे की,

प्रश्न : असे मनांत येतं की कांही स्वलन झालं म्हणून बैठक लागत नाही की काय ?

श्री : काय असेल ते. आम्ही कांहीच करू शकत नाही. बैठक लागणेही आमच्या हातात नाही आणि बंद करणेही नाही त्यामुळे अशा वेळेस नुसत नामस्मरण करायचं. त्या दिवशीचा वेळ नामस्मरणात घालवायचा.

प्रश्न : मंत्राची जेवढी अक्षरं असतील तितके कोटी जप झाला तर आपल्या पत्रिकेतील तेवढी घरं शुद्ध होतात असं ऐकलं आहे.

श्री : तेवढा जप करायला तोच व्यवसाय पाहिजे. तेच केलं पाहिजे. अनेक साधनं करून उपयोग नाही.

प्रश्न : संख्येचं असं कांही आहे का ?

श्री - संख्येचंही आहे. इतके लाख, इतके कोटी, त्याने काय होतं? इतकी संख्या आपण करू शकतो. १० माळा काय असतील त्या. इतका लक्ष जप केला. म्हणजे 'मी इतका लक्ष जप केला' किंवा करतो अशी एक बुद्धी उत्पन्न होते. आपल्या शक्तीच्या बाहेरचं कार्य जर घडलं तर आपल्या स्वतःचं कर्तृत्व आहे असं वाटतं. जगातलं सगळं कार्य ईश्वरशक्तीमुळे चाललेलं आहे ही आपली बुद्धी होत नाही. 'मी इतका जप केला, मी अमूक करू शकतो', अशी बुद्धि

दृढ झाली की सगळ्या जगाचं कार्य ईश्वरशक्तीन चाललेलं आहे अशी भावना कशी होणार ? झाडाचं पान सुद्धा त्याच्या इच्छेशिवाय हालत नाही म्हणतात. एवढी ईश्वरी शक्तीची कल्पना यायला किती अभ्यास आहे. त्यामुळे स्वतःच्या कर्तृत्वाकडे लक्ष जातं. 'मी इतके याग केले, इतका कोटी जप केला', अमूक केलं तमूकं केलं. कांही कांही लोक जास्तीत जास्त जप करतात पण संख्येची नोंद ठेवत नाहीत. 'इतकं मी केलं बुवा ठरल्याप्रमाणे' हे समाधान निराळं आणि 'माझ्या इतकं तरी करणारा कोण आहे', असा अहंकार होणं निराळं. कर्तृत्व आपल्याकडे घेतलं. समाधान वाटणं म्हणजे कांही कर्तृत्व नाही. सगळ्या संतांनी सांगितल्याप्रमाणे केलं, देवाच्या कृपेने झालं, असं एक समाधान निराळं. तितकी संख्या करून तरी कशाला थांबायचं ? तो अखंड चालू राहायला पाहिजे. म्हणजे कालाचेही स्मरण राहायला नको. किती काळ झालं, २ तास ४ तास हे सुद्धा विसरून जायला पाहिजे.

प्रश्न : कोणती स्वप्न खरी समजायची आणि कोणती कफ वगैरे विकाराच्या बिघडण्याने पडणारी आहेत हे कसे समजायचे?

श्री : कांही कांही सूचक स्वप्न असतात. सगळीच कांही खरी नसतात. भक्तीमार्गामध्ये अभ्यास चालू असताना दृष्टांत वगैरे होतात. काळजीने ब्लड प्रेशर वाढतं. काम क्रोध

विकारांनी साखर वाढते असं डॉ. म्हणतात. असं उपयोगी नाही. व्यावहारिक जीवन जगतानासुद्धा शांत राहिलं पाहिजे. मग इकडे तर केवढी शांतीची आवश्यकता आहे. ईश्वराची प्रार्थना तेवढ्याकरताच आहे. साधनाभ्यास झाला की नाही, इकडे लक्ष घायचं. त्याचं अमूक फळ मिळालं पाहिजे, तमूक सिद्धी मिळाली पाहिजे असा आग्रह उपयोग नाही आणि इतक्या काळात मिळालं पाहिजे असाही आग्रह उपयोगी नाही. साधना, उपासना आपली चालू आहे की नाही, याला महत्व आहे. प्रमोशन अमक्या वेळेलाच मिळालं पाहिजे असं आम्ही ठरवू शकतो काय आणि असं ठरवूनही काय उपयोग आहे ? नियमाप्रमाणे जेव्हां मिळायचे तेव्हांच मिळणार. समाधान हेच मुख्य आहे.

चित्ती असू घावे समाधान ।

प्रश्न : साधकांनी दिवसातून किती तास साधना करावी ?

श्री : साधनेबद्दल आवड रुची निर्माण झाली पाहिजे. मग ते आपोआप होतं. तोपर्यंत आपल्या मनानेच करायची.

प्रश्न : मध्यरात्री आपल्याला जाग आली तर बिछान्यावरच साधनेला बसलं तर चालेल का ?

श्री : हो हो. काय हरकत आहे. मानसिक चिंतनाला प्रतिबंध कांहीच नाही. योगसूत्रकार सांगतात, कोणतेही साधन दीर्घ कालपर्यंत झाले पाहिजे. 'निरंतर' होणे आवश्यक आहे

आणि त्याच्याबद्दल श्रद्धा असली पाहिजे', "करून बघायचं" असं नाही.

प्रश्न : आपण असे ऐकतो, ठरवून कांही होत नसत. ईश्वरी इच्छा असेल तसं होत असतं. हे जर खरं मानायचं ठरवलं तर आपण आगाऊ कांहीच ठरवायचे नाही का ? कोणत्याही गोष्टीचं नियोजन करायचं नाही का ? व्यावहारिक दृष्ट्या जे होईल ते होऊ द्यायचे ?

श्री : इतकी खात्री कुठे असते आपली - जे कांही होईल ते होईल ? 'ईश्वर करेल' इतका पूर्ण विश्वास आहे का आपला ? हे केलं पाहिजे, ते केलं पाहिजे, अमूक केलं पाहिजे असं वाटतं की. आणि त्याला कांही दोष म्हणत नाहीत. तर ईश्वराला राग येण्याचे कारण नाही. आम्ही कर्तृत्व घेतले ईश्वर रागवेल असे वाटू नये. ईश्वरानेच आमची नेमणूक केली आहे.

भरताने राज्य केलं, दुर्योधनानेही राज्य केलं. पण दोघांच्यात अंतर किती आहे । युद्धाशिवाय कणभर जमीनसुद्धा मिळणार नाही म्हणाला दुर्योधन आणि भरत वाट पहात होता. १४ वर्ष झाल्यानंतर भरत जिवंत राहाणार नाही. जा, बाबा, एकदा असे सांगून त्याने हनुमानांना रामरायांकडे पाठवले. हे अंतर आहे.

देवाचा संसार म्हणून त्याची काळजी घेणे ही कांही आसक्ती नाही. काय होईल ते होईल ही उपेक्षाही नाहीये. चांगलच

आहे.

अर्जुनानी आपली बाजू मांडताना असाच बुद्धिवाद केला आहे. माझे गुरु आहेत, माझे आप्तेष्ट आहेत. माझे भाऊबंद आहेत. त्यांना मी कसं मारायचं ? पाप लागेल मला. अमूक होईल तमूक होईल, असा बुद्धिवाद केला त्याने. म्हणजे सगळं कर्तृत्व आपलेच समजला आहे तो । त्याला स्वच्छ करायचा होता. निमित्त मात्र तू आहेस म्हणजे निमित्त मात्र का होईना पण जीवाचं कर्तृत्व आहे. जे प्राप्त झालेलं कर्तृत्व आहे ते निमित्त मात्रच आहे. फल देणारा ईश्वर आहे, एवढे समजायला काय हरकत आहे ?

परोपकारसुद्धा फार कठीण आहे. किती परोपकार करणार तुम्ही ? किती आदिवासी, किती झोपडीमध्ये राहाणारे, त्या सगळ्यांचं दुःख दूर करणं शक्य आहे का ? पण एक दया मनामध्ये ठेवून समोर येतील त्यांचं करायचं. तसंच आपलंही करायचं. तेही ईश्वराचे आहेत, एवढं समजून असलं म्हणजे झालं.

‘मी लढाई करणार नाही हाही तुझा अहंकार आहे’ म्हणून त्याला बजावलं आहे. तुझी निंदा होईल. ऐहिकही गेलं आणि परलौकिकही गेलं. ते सगळे खुलासे त्यांनी करून ठेवले आहेत. मार्गदर्शन म्हणून करून ठेवलेले आहेत.

करुणात्रिपदीमध्ये त्यांनी भक्तीमार्ग आणि महत्वाचे किती तरी सिद्धांत सांगितले आहेत. ती फार विलक्षण आहे.

तव पदरी असता ताता । आडमार्गी पाऊल पडता
संभाळूनी मार्गावरता । आणीता न दूजा त्राता

हे किती सूचक आहे ।

आडमार्गी पाऊल पडता आणीता न दूजा त्राता

हे खोटं नाहीये. इथूनही जायचयं. बदली होणार आहे.
संपलं. आसक्ती कशाला राहिल ? मृत्यूची नुसती आठवण
ठेवा म्हणतात नाथ महाराज.

प्रश्न : लग्न झाल्यावर कुटुंबीयांसाठी कांही आर्थिक तरतूदसुद्धा करायची नाही का ? तसं करणं म्हणजे अहंकार होतो का ?

श्री : 'करायचं नाही' असं कुठे म्हणतायत ते ? व्यवहार चालूच आहे. व्यवहार करूच नये असं सांगून कमी होतो का ? तो चाललेला आहे. चालतोच आहे. पण शेवटी त्यांचं सांगणे आहे. मनाची स्थिरता होण्यासाठी व्याप कमी झाला पाहिजे. मानसिक विचार, इतरांबरोबर (अनावश्यक) बोलणे, इ. वाणीचा निषेध मुद्दाम सांगितलाय त्यांनी. व्यवहार करू नये असे कुठे म्हटलयं ? तो होतोच आहे. चालूच आहे.

प्रश्न : आपल्याकडून झालेल्या कर्माचा उल्लेख कसा करावा ?

श्री : (दर्शनाला जाण्याची) बुद्धी देणारा ईश्वर आहे असं मानलं म्हणजे झाले. एवढा विचार मनांत आला तरी पुष्कळ आहे. बुद्धीला प्रेरणा करणारी शक्ती वेगळी आहे एवढी जाणीव झाली पाहिजे. नाही तर आपलाच व्यवहार आहे, आपलंच कर्तृत्व आहे ही संवय होईल. तेवढे जपायचे. आणि तसं घडून येतं. नरसी मेहताच्या मुलीचं लग्न पांडुरंगानीच केलं असं तेच म्हणत होते. काय प्रयत्न केला त्यांनी ? पांडुरंगानीच पुढाकार घेऊन ते लग्न केले. पण तितकं आपलं कर्तृत्व सुटलं पाहिजे. निदान, 'प्रेरणा त्यांची आहे. मी केले नाही', एवढं जरी आपल्याला वाटलं तरी पुष्कळ आहे.

प्रश्न : मुलीच्या लग्नाचा विचार करणं, पैशाची जुळवाजुळव, हा अहंकार होतो का ? की 'जशी ईश्वराची इच्छा असेल तसे होईल' असे म्हणून स्वस्थ बसायचं ?

श्री : अहंकाराचा भाग म्हणजे संपूर्ण जगाचं कार्य अहंकारानेच चाललं आहे. अहंकार मुख्य आहे. तिथून पुढे मन, बुद्धी वगैरे. अहंकाराशिवाय जगाचं कांहीही कार्य होत नाही. त्या अहंकारापासून बाजूला कसं व्हायचं हा प्रश्न आहे. अहंकार आणि जीवात्मा एक होऊन गेलेला आहे.

'प्रपंच करावा नेटका' याचा अर्थ काय ? ते सगळं

कर्तव्यच आहे ना पित्याचं । त्या दृष्टीने विचार करायचा. असा विचार केला किंवा कर्तव्य केलं म्हणजे दोष लागतो असे नाही. आपल्या मुलीचा जसा आपण विचार करतो तसा दुसऱ्याच्याही मुलीचा विचार करणं, हा अहंकार वाढला म्हणायचा का ? परोपकार आहे, मोठं आहे, चांगले आहे. ईश्वराच्या शास्त्रात हा कांही दोष नाही. पित्याने हा विचार करायचा नाही तर कोणी करायचा ? ते कर्तव्य ईश्वरानेच लावून दिलेलं आहे. त्या दृष्टीने करायचं. किती आपण त्यात गुंतून पडलो आहोत, एवढा विचार करायचा. कर्तव्य हे केलेच पाहिजे.

प्रश्न : 'ईश्वर जर सगळे करणारा आहे' अशी जर भूमिका घेतली तर मला कुठे स्थळे पहायला जायची गरजच नाही किंवा तत्संबंधी इतर कोणत्या गोष्टींचा विचार करायची गरज नाही.

श्री : तसं जरूर वाटलं तर ईश्वर करून दाखविल. पण तेवढी उच्च भूमिका पाहिजे.

प्रश्न : पण आमच्या सारखा सामान्य माणूस त्या उच्च भूमिकेपर्यंत जाऊ शकत नाही.

श्री : ती उच्च भूमिका आपली नाही. आपली खालची भूमिका आहे एवढी जरी जाणीव असली म्हणजे संपलं. आमची तेवढी उच्च भूमिका होण्यासाठी जास्ती जास्ती विकास

व्हायला पाहिजे. एवढी जाणीव पाहिजे. दुसरे काय ?

वाडीची गोष्ट तुम्हाला माहित असेल की, आम्हाला पूर्वी कोणी तरी सांगितली होती. देवाचे पाणी भरणं, देवाची सेवा करणं, एक बेळगांवचे कोणी श्रीमंत गृहस्थ त्यांना दृष्टांत झाला. ह्यांच्या मुलीचे लग्न व्हायचं आहे. त्यांना तू ५०० रु. दे. तो आला. त्याने त्यांचं नांवबिब सगळं सांगितलं. तुमचे हे आहे ना, हे घ्या ५०० रु. ते म्हणाले, मला कशाला, बाबा ?

अहो तुमच्या मुलीचं लग्न आहे ना ?

पण तुम्हाला कोणी सांगितले ?

ते काय करायचं बाबा. तुझी व्यवस्था झाली.

त्यावेळी ५०० रुपयांत लग्न होत होती ना । आता २-२ वर्षे आधी जमवाजमव करावी लागते. ज्याने सृष्टी उत्पन्न केली त्याला सृष्टीची काळजी नाही असं कसं म्हणायचं ? बंगला बांधला, म्हणजे बंगल्यात काय दुरुस्ती करायची, काय व्यवस्था करायची ही दक्षता मालक घेतोच. तशी ईश्वराला दक्षता आहे ना ! पण आपल्या तितकं लक्षात येत नाही. कर्तव्य करायचं. करायला हरकत नाही. ते नको कुठे म्हणतोय ? करा, पण त्याचं अधिष्ठान ठेवून करायचं. म्हणजे त्याचं सहाय्य घ्यायचं. सहाय्य म्हणून तरी ईश्वर माना म्हणतात. तुमच्याच बुद्धीने करा पण त्याचे सहाय्य

म्हणून तरी घ्या.

प्रश्न : सर्व साधारण माणसाच्या जीवनांत कोणतीही गोष्ट न ठरवता होत असते ना, मग त्याने पुढचा विचार करायचा की नाही ? सगळ्या गोष्टी ईश्वर करतोय, मान्य !

श्री : हे 'मान्य' म्हणजे बोलण्यापुरतं ज्ञालं. खरोखरच मान्य आहे का? सगळे ईश्वर करणारा आहे, असं आम्ही व्यवहारात बोलतो. आपल्याला काय काळजी आहे ? पण हे नुसतं बोलण्यापुरतं आहे. प्रत्यक्षात करावंच लागतं. दुसऱ्याच्या मुलीप्रमाणेच आपलीही मुलगी पराधीन आहे, ही कल्पना आहे का ? ही माझ्यावर अवलंबून आहे. मी केले पाहिजे. तीही मुलगी आहे. हीही मुलगी आहे. सहाय्याची अपेक्षा दोघींनाही आहे.' या बुद्धीने करणं निराळं. 'ही ईश्वराची मुलगी आहे. सहाय्याची अपेक्षा दोघींनाही आहे.' या बुद्धीने करणं निराळं.

वाहू हा संसार देवापायी

सहकुटुंब सहपरिवार दास आम्ही हे घरदार

म्हणजेच, 'सर्व प्रपंच तुमचा आहे', असं म्हणून करायला हरकत नाही. त्यात काय मोठे ? ईश्वराच्या कार्यामध्ये आपण कांही तरी कार्यकर्ते आहोत, एवढं कर्तृत्व घ्यायला पाहिजे. ऑफिसमधले काम कर्तृत्व घेतल्याशिवाय करता येईल का ? तो अधिकारी सांगतो, 'तुमच्याकडे एवढी

जबाबदारी आहे.' तो प्रत्येकाचा खुलासा काय करणार ?
घेणाऱ्यानी दक्षता घेऊन काम केलं म्हणजे, प्रशंसा होईल
प्रमोशन मिळेल. चांगलं आहे.

प्रश्न : ज्ञान हे शुष्क नाही का ?

श्री : ज्ञान जरी कोरडं असलं तरी ते संतांनी सिद्ध केलेलं आहे.
आणि श्रवण, मनन, निदध्यास हे ज्ञानाच्या बाबतीत खूप
महत्वाचं आहे. समाधि सिद्ध होऊन आत्मज्ञान होण्यासाठी
पूर्व सुकृताची आवश्यकता असते. पुन्हा साक्षात्कार झाला
तरी अवस्था कायमची टिकून राहात नाही. आणि ती
टिकून राहाण्यासाठी निदिध्यास हे महत्वाचं आहे.
नित्यानित्यविवेक मुख्य आहे. तो पक्का झाला पाहिजे.
शम मुख्य आहे. निर्वासन अंतःकरण होत गेलं पाहिजे.
म्हणजे शांती आहे. पूर्वांग आणि उत्तरांग. वैराग्य हे पूर्वांग
आहे. आणि इंद्रिय दमन, समाधान, शांती, स्वाध्याय हे
सगळे उत्तरांग आहे. वासना पूर्णपणे कमी झाल्याशिवाय
शांती मिळत नाही. संतांच्या ग्रंथांमध्ये सर्व मार्गदर्शन
आहे. तुम्ही आचार्यांचा 'वाक्यवृत्ती' हा जो ग्रंथ, वाचता
तो चांगला आहे. अभ्यास कसा करावा त्यात दिला आहे.
एक वृत्ती बंद होऊन दुसरी उत्पन्न होण्याच्या मधला काळ
म्हणजे आत्मस्वरूप आहे, वगैरे त्यांनी दिले आहे. तिकडे
अनुसंधान ठेवलं तरी पुष्कळ होतं. आत्मस्वरूप उदासीन,
साक्षी कसे आहे हे समजतं. सुखही नाही आणि दुःखही

नाही. असे स्वरूप आहे.

प्रश्न : दुःख झालं की या गोष्टी तीव्रतेने जाणवतात.

श्री : सुख काय नि दुःख काय । आपल्यापेक्षाही सुखी पाहिला की दुःख होतं. त्याला इतके आहे मला नाही. ही भावना उत्पन्न झाली की सुख मिळूनही कांही उपयोग नाही. वासना मुख्य कमी कमी होत गेल्या पाहिजेत.

प्रश्न : म्हणजे मनाला शिकवलं पाहिजं !

श्री : हेच तर मुख्य आहे, दुसरे काय ? विचार हाच मुख्य आहे. विचारांनी एकेक बाजूला टाकता येतं. नित्य काय आहे, अनित्य काय आहे याचं पृथक्करण करायचं. क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ विवेक झाला पाहिजे. शरीरापेक्षा आत्मा वेगळा आहे. खरा शुद्ध अहम् कोण आहे? ते सर्व ज्ञानेश्वरीमध्ये आहेच. १३व्या अध्यायात क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ विवेक त्याकरताच सांगितला आहे.

दत्तमाहात्म्यातही पुष्कळ मार्गदर्शन आहे. योगमार्ग आहे, भक्तीमार्ग आहे. भक्तीमार्गाकरताच तो ग्रंथ केलेला आहे. चरित्रं वेगळी वेगळी आहेत.

प्रश्न : मानसपूजा म्हणजे काय व ती कशी करतात ?

श्री : आपण मूर्तिपूजा करतो. मानसपूजेतही मूर्ती आहे. पायापासून मस्तकापर्यंत सर्व अवयव ध्यानामध्ये आणायचे. निर्गुण

निराकारात मन स्थिर झालं तर त्याचे चिंतन करायचं. ते ब्रह्मरूप आहे वगैरे. आरंभाला सगुणाचेच ध्यान करायचे असते. ते ध्यान करता करता तद्रूप होऊन जातो पूजक. मानसपूजेला मनाची स्थिरता फार लागते. त्या शिवाय ती होऊच शकत नाही. मन इकडे तिकडे गेले तर ती होत नाही. ध्यान करणं ही देखिल मानसपूजाच आहे. प्रत्यक्ष षोडशोपचार पूजा झाली तरी हरकत नाही. म्हणजे त्यात दुसरा विषय नाही. कांही नाही. मानसोपचार ध्यानाचा अभ्यास नारायणस्वामी महाराज करीत होते ना ! म्हणजे मन अत्यंत स्थिर झाल्याने मानसपूजा होते. शांताकारं भुजगशयनं... असे जे कांही वर्णन केलेलं असतं त्याप्रमाणे स्वरुपाची कल्पना करून मनानेच पूजा करायची. यथा देहे तथा देवे - आपल्याला जसं लागतं तसं देवालाही अर्पण करायचं. त्यामुळे मन जास्ती जास्ती स्थिर होत जातं. विवेक वाढतो. असंग होतं मन. संसारातून बाजूला होतं. शांती आपोआप प्राप्त होते. वासनेमुळेच अशांती आहे ना.

प्रश्न : 'देहे दुःख ते सुख मानीत जावे', याचा अर्थ काय ?

श्री : त्याचा अर्थ तितिक्षा वाढवायची. तितिक्षेचा अभ्यास करायचा. देह अनित्य म्हटल्यानंतर त्याच्याबद्दल कांही वाटण्याचे कारण नाही. दुःख म्हणजे काय ? टिकणारे असेल तर दुःख आहे. सावरकरांना एकदम ५० वर्षांची शिक्षा ठोठवली. पण ती ऐकून त्यांच्या मनावर कांहीच परिणाम झाला

नाही. त्यांचा योगसूत्रांचा अभ्यास चालू होता.

२४ गुरुंचा उल्लेख नाथमहाराजांनी एकनाथी भागवतात केला आहे. काय ध्यायचे आणि काय टाकायचे. हा विवेक त्यात सांगितला आहे. गुण कोणचे आणि दोष कोणचे हे आपल्याला त्यावरून समजते. ह्यालाच हेयोपादेय विवेक म्हणतात.

प्रश्न : २४ गुरुंपैकी कबुतराच्या उदाहरणाचा आपल्या जीवनाशी कसा संबंध जोडायचा ?

श्री : ममता. ममता कमी व्हायला पाहिजे. त्या कबुतराला पारध्याने लावलेल्या जाळ्यात आपली बायको मुले सांपडल्याचा धोका पाहून लांब उडून जाता आलं असतं. ते तर स्वतंत्र होतं. पण बायको मुले जाळ्यात अडकल्यावर 'मी तरी कशाला राहू' या ममतेने त्यानेही जाळ्यात उडी मारली. जास्त आसक्ती असली म्हणजे असं होतं. एखादा या पक्षाप्रमाणे संसारात आसक्त झाला तर चांगल्या कुळात जन्म घेऊनही तो व्यर्थ गेला.

पांथस्थ घरी आला । प्रातःकाळी उठोनी गेला
तैसे असावे संसारी । जैसी प्रारब्धाची दोरी ॥

असे समर्थ सांगतात. इतकी मनाची तयारी झाली पाहिजे. फार कठीण आहे. यातच राहिले पाहिजे. यांचे पाहिले पाहिजे, अमूक केले पाहिजे वगैरे सगळीच जबाबदारी

आपण घेतो ना । जबाबदारीनेच आसत्की आहे.

प्रश्न : मग जबाबदारी घेण्याबाबत आमची नेमकी वृत्ती काय असावी ?

श्री : जबाबदारी सोडायची नाही. करीत राहायचं. पण त्याबद्दल 'सुखदुःखे समेकृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ' हे जमलं पाहिजं. प्रयत्न केल्यानंतर यश नाही आलं तर नाही आलं. उगीच निराश होऊन तरी काय करायचयं ? मग ते कुटुंबीय असोत की आणखी इतर कोणी असोत. उगीच दुःख करून तरी काय करायचयं ?

शरीर थकल्यानंतर फार कांही होत नाही त्याला काय करणार? नुसतं मनानी त्याचं दुःख करून तरी काय होणार ? नाही होत तर करू नये. वृद्धावस्थेत जास्ती चिंता उत्पन्न होते म्हणतात ना आचार्य ! याचे कसे होईल, त्याचे कसे होईल ? शरीराने तर कांही होत नाही. आणि शरीराने कांही होत असताना तरी सर्व आपण आपल्या मनाप्रमाणे करू शकतो का ? त्यालाही प्रतिबंध पुष्कळ आहेत. प्रारब्ध आहे.

सगुण काय आणि निर्गुण काय दोन्ही एकच आहे. सगुणातूनच पुढे जायचय. एकदम निर्गुणापर्यंत जाता येत नाही. त्याला मनाची तयारी लागते.

आत्मतत्त्व हे स्वयंप्रकाशी आहे. ज्ञानेश्वरीच्या आरंभी..

‘जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ।’ असे म्हटले आहे ना ! ‘ॐ नमोजी आद्या’ म्हटल्यावर अनुमानानेही त्याचे ज्ञान होणार आहे. सगळ्यांना आदि कार्य आहे. कार्यावरून कारणाचे अनुमान करता येते. शब्दप्रमाण वेदप्रतिपाद्य आहे. आणि शेवटी स्वसंवेद्य. वाणीच्याही पलिकडे स्वयंप्रकाश आहे.

प्रश्न : बंधनात कोण असतो ? शरीर तर अनित्य आहे. परमात्मा स्वतंत्र आहे आणि ‘तत्त्वमसि’ असे जेव्हा आपण म्हणतो त्या वेळेला जीवात्मा परमात्मा होतो म्हणजे परमात्मा बंधनात आहे का ?

श्री : जीवात्मा म्हणून जो आहे तो बंधनात आहे. जीव हा देह आणि आत्मा मिळून झालेला आहे. अंतःकरण, देह, याहून साक्षी निराळा. साक्षी हा शुद्ध जीव आहे. पण सध्या व्यवहारातला हा जीवात्मा हा देह आणि आत्मा मिळून झालेला आहे. त्याचे बाह्य जगाशी, बुद्धीशी, इंद्रियांशी तादात्म्य आहे. ह्या जीवाचे हे तादात्म्य संपले म्हणजे मुक्ती. दुसरे काय ? ज्याला बंधन त्यालाच मुक्ती; विवेक पक्का झाला की संपलं. बंधन नाहीच. बंधन खरं असलं तर गेलं म्हणायचं. तेही नाहीच. त्यासाठी विवेक फार दृढ झाला पाहिजे. देहादिकांपेक्षा मी वेगळा आहे.

स्वर्गलोकाप्रमाणे मोक्ष हा कांही लोक नाही. मोक्ष इथेच आहे. ‘देहादिकांपेक्षा मी वेगळा आहे’, हा साक्षी भाव

मिळाला की संपलं. अविद्या जाणे म्हणजेच मोक्ष आहे. अज्ञान असेपर्यंत अज्ञानाचे हे सगळे विकार असतात. कर्ता, भोक्ता, सुखी, दुःखी, माझे सुख गेले, मला दुःख झाले वगैरे वाटते. मूळ स्वरूप असंग आहे. साक्षी आहे, उदासीन आहे.

पहिली वृत्ती जाऊन दुसरी वृत्ती यायच्या मधली स्थिती जी आहे ते शुद्ध आत्मस्वरूप आहे. हे अनुसंधान केले की वृत्ती संपल्या. वृत्तीशी संबंध संपतो. वृत्तीशी एकरूप होऊन आपण वागतो ना ! सुख दुःख ह्या मनाच्या वृत्तीच आहेत. मला सुख झालं, मला दुःखं झालं.

प्रश्न : हिटलरने असंख्य ज्यू लोकांना जीवे मारले तेव्हा परमेश्वराने हस्तक्षेप कां केला नाही ? सर्व साधारण नैसर्गिक आपत्तीच्या वेळी ईश्वर हस्तक्षेप करून नुकसान कां टाळत नाही ?

श्री : हिटलरने ज्यू मारले नसते तर ते जाणार होते की नाही ? हिटलरने ज्यू मारले तेव्हां ईश्वर कां आला नाही हा प्रश्न विचारणाऱ्याने तेवढ्यापुरते ईश्वराचे नांव आणलेले आहे. हिटलर निमित्त झालेला आहे. रोज १०,००० लोक भीष्माचार्य मारत होते. तिथे तर साक्षात ईश्वर उभा होता की. कां मारले ? प्रश्न करता येतात सगळ्यांना, उत्तर मिळवणे फार कठीण आहे.

कर्माप्रमाणे सृष्टी आहे हा मुख्य सिद्धांत आहे. सृष्टी निर्माण

केल्यावर ज्याच्या त्याच्या कर्माप्रमाणे कार्य चालू आहे. हा कर्म सिद्धांत आहे. कर्म सिद्धांत एकदा मानला की कर्माचे फल देणारा कोणी तरी पाहिजे. अमूक एक गृहस्थ नियमितपणे ऑफिसात येतो, चांगले काम करतो हे जाणणारा कोणी तरी चेतन पाहिजे. आहे, ईश्वर आहे. ईश्वर अलिप्त आहे. ईश्वर कां प्रगट झाला नाही याचे उत्तर त्या जीवांच्या पूर्व कर्माचे फल ते भोगत होते. ईश्वर अलिप्त आहे. युद्ध सुरु झाले म्हणजे सामुदायिक नाश होतो. ज्यूंची कर्म एकदम फलोन्मुख झालेली आहेत. 'हिटलरने मारले', असे कशाला म्हणायचे ? पण या प्रश्नामध्ये तसा हेतु नाहीये. (ईश्वराला दोष देणे असा आशय आहे). 'ईश्वर नाही' म्हणायचे असेल तर नाही म्हणा. ईश्वराला तुमच्या मान्यतेची गरज नाही. प्रत्येक जीवाच्या कर्माप्रमाणे त्याला फल देण्याचे ईश्वराचं काम चाललेलं आहे, तो कर्म करायला सांगत नाही.

प्रश्न : मग प्रयत्न कशाला पाहिजेत ?

श्री : प्रयत्न आहेच. प्रयत्नवाद मानलाच पाहिजे. आपली बुद्धी शुद्ध बनवण्याचा प्रयत्न करायचा.

हे सगळे सूक्ष्म विचार आहेत. ईश्वर अलिप्त आहे. ईश्वराने हस्तक्षेप कां केला नाही वगैरे विचारतात पण करतो कोण ? ईश्वर कांहीच करत नाही. ज्याच्या त्याच्या कर्माप्रमाणे सगळं घडत असतं. जीवाच्या हातून जी कर्म घडतात ती

पूर्वीच्या बुद्धिवरील संस्कारांप्रमाणे होत असतात. जीवाच्या पूर्व कर्माचे फल त्याच्यापर्यंत पोहोचवायचे एवढेच काम ईश्वराचे आहे. तो न्यायाधीश आहे.

हिटलरला उत्पन्न केलं. हिटलरने ज्यू मारले. त्या सगळ्यांचा नाश एकदम होणारच होता. असेच त्या सगळ्यांचं मिळून कर्म झालं असेल. ईश्वर कांहीच करीत नाही. त्यामुळे त्याने येऊन हा संहार थांबवण्याचा प्रश्नच येत नाही. तो कर्ता असून अकर्ता आहे, हे समजून येणे फार कठीण आहे म्हणून या प्रश्नाचं उत्तर मिळत नाही.

(प्रश्न कर्त्याला उद्देशून) - तुम्ही विचार करू शकता. विचार करून ठरवा.

ईश्वर कांहीही करीत नाही. तो सुखही देत नाही दुःखही देत नाही, हा सिद्धांत आहे.

सृष्टीला कारण घेताना कर्म, काल, आणि अज्ञान त्यामुळे हे सगळं जग उत्पन्न झालं आहे. त्याचा हा परिणाम आहे. काही कर्म सामुदायिक असतात. एकदम जायचे असतील. पुन्हा जन्माला येतातच ते. जन्माला कोण घालतं ? एकदा मेल्यानंतर पुन्हा जन्मच नाही, अशी कल्पना असेल तर ते दुःख आहे. हिटलरने कां मारावे ? म्हणजे ते अमर होते का ? मरण येणारच होतं त्यांना. तो एक निमित्त झाला. कर्माप्रमाणे सगळी सृष्टी चालते. कर्म सिद्धांत मानला आहे.

कर्म प्रत्यक्ष फल देऊ शकत नाही. ऑफिसला वेळेवर जाणं ही क्रिया आहे. त्याचे ज्ञान ज्याला आहे तो या कर्माचे फल देऊ शकतो. ईश्वर सर्वज्ञ आहे. त्यामुळे गेले असतील ते ज्यू. ईश्वर सर्वज्ञ आहे आणि कर्माप्रमाणे फल देणारा आहे, हे मान्य असलं म्हणजे अशा प्रश्नांचे उत्तर मिळतं.

प्रश्न : महाराज, अनेक वेळा ज्यांच्या कांही चुका नसतात त्यांनासुद्धा खूप दुःख भोगावी लागतात, उदा. हुंडाबळी. मग अशा वेळी सुद्धा कर्मविपाकाचा सिद्धांत लावायचा का ?

श्री : कर्म झालं की त्याचा विपाक, फल भोगणं आलेच. कर्म झाले की त्याचं फल म्हणजे विपाक. सुखदुःख भोग म्हणजे विपाक. ते आलच त्याच्या बरोबर. कर्म खरं खोटं कसं का असेना पण त्याचा विपाक म्हणजे फल हे मिळायचंच. पुण्य घडलं तर सुख मिळेल. पापकर्म घडलं तर दुःख मिळेल. हे सगळे येणार त्याच्याबरोबर.

प्रश्न : मग अन्याय करणाऱ्या माणसालाही तशी बुद्धी त्याच्या पूर्वकर्माप्रमाणे होते का ?

श्री : कळल्यानंतर तो तिथे प्रवृत्त होणार नाही. पण न कळतानाच प्रवृत्त होतो आणि अन्याय असतानासुद्धा हे चांगलं आहे असं वाटतं त्याला.

प्रश्न : म्हणजे या जन्मात जे दुःख भोगावं लागतं ते त्याच्या वार्डेट कर्मांमुळे का ?

श्री : वासना असतात तशा. वासनांमुळे कर्म घडतात. परेच्छा आहे ती. दुसऱ्याच्या इच्छेनी दुःख भोगावं लागतं, म्हणजे खरं तर ते त्याचेच प्रारब्ध आहे. तो जीवात्मा आपल्या कर्माप्रमाणे जन्माला जाऊन आपल्या कर्माची फळं भोगतो. अधःपात, उन्नती हे सारखे भोगत असतो.

प्रश्न : चंचल मनावर गुरुकृपेमुळे ताबा मिळू शकतो का ?

श्री : प्रयत्न करायचा. देवाची प्रार्थना करायची. नामस्मरण करायचे. संतांच्या ग्रंथांमधूनही मार्गदर्शन होत असते.

प्रश्न : प्रदक्षिणा कां घालायच्या ?

श्री : षोडशोपचारांपैकी प्रदक्षिणा हा एक उपचार आहे. नामस्मरण करीत प्रदक्षिणा घातल्याने पापक्षय होतो.

प्रश्न : नामस्मरण कसे करावे ?

श्री : श्वासोच्छ्वासावर जप झाला तर मनाची एकाग्रता होते व लयबद्ध जप होतो. घाईत केलेला जपही फुकट जात नाही त्याचं फल मिळतं. मानसिक जप सावकाश होतो आणि जपाकडे लक्ष ठेवावं लागतं. तो संख्येने कमी झाला तरी एकाग्रता वाढते.

कबीर घरी नसताना एक आजारी माणूस कबीरांना कांही उपाय विचारायला आला. कबीरांच्या बायकोने त्याला ३ वेळा रामाचे नांव घेण्यास सांगितलं. नंतर हे कबीरांना समजल्यावर ते म्हणाले, “तीन वेळा तरी घ्यायची गरज काय आहे ? एकदा नाम उच्चारल्यावर जिथे पापं जातात तिथे आजार तर जाईलच” ही त्यांची केवढी श्रद्धा आहे. मोठी भक्ती आहे. होईल तेवढं नामस्मरण श्रद्धेनी करीत राहायचं.

प्रश्न : जप केव्हा करावा ?

श्री : केव्हाही करावा. सर्व काळ करावा. पहाटेच्या शांत वेळी करावा. नामस्मरण हा सोपा उपाय असल्यामुळे आपल्या मनांत त्याच्याबद्दल संशय उत्पन्न होतो. त्याचे महत्त्व वाटत नाही.

प्रश्न : मन फार काळ स्थिर होत नाही.

श्री : नामस्मरण हे मोठं साधन संतांनी सांगितले आहे. नामस्मरण आणि ध्यान हे हळू हळू वाढत जातं. नामस्मरणाचा अभ्यास जेवढा वाढत जाईल तितकी चित्ताला स्थिरता येते. वाङ्मय तपच आहे ते. ‘यज्ञानां जप यज्ञोस्मि’, असे भगवान म्हणतात. पण मन इकडे तिकडे जातं म्हणून कठीण वाटतं. संसारही व्हायला पाहिजे आणि परमार्थही व्हायला पाहिजे म्हणून कठीण आहे. कांही तरी ध्येय ठरलं

पाहिजे. ईश्वरावर निष्ठा झाली म्हणजे होते ते. उपाशी कांही देव ठेवत नाही. संतांनी सांगून ठेवलंय ते कांही खोटं नाही. 'सकळ जीवांचा करीतो सांभाळ.' तो आपल्या एकट्याला वाऱ्यावर कसा सोडील ? पण त्याच्याशिवाय कोणी संरक्षक नाही, ही दृढ भावना झाली पाहिजे. मग नामस्मरण, चिंतन वगैरे थोडे कमी झालं तरी हरकत नाही. संख्येचे बंधन नाही.

प्रश्न : प्रपंच्यात गुरफटलेला मनुष्य एकदम कांही मन परमार्थाकडे वळवू शकत नाही.

श्री : त्यासाठी सत्संगती हवी. संत महात्म्यांचे मार्गदर्शन हवं.

प्रश्न : आमच्या मनांत निरनिराळ्या शंका सतत येत राहातात. आमच्या बुद्धीला त्यांचं आकलन होत नाही.

श्री : शास्त्रकारांनी असं सांगितलं आहे, जे अचिंत्य आहे त्याच्याबद्दल तर्क करून कांहीही उपयोग नाही. तेव्हा त्याबद्दलचे विचार, शंका सोडून आपला साधनाभ्यास चालू ठेवायचा. आम्हाला तर्क करून काय समजणार ? महाराजांना या विद्येचा किती उपयोग झाला, महाराजांचा इतरांना किती उपयोग झाला, आम्हाला काय करायचंय ? आपलं मन स्थिर कसं होईल या प्रश्नाचा आपल्यापुरता विचार करायचा. असा विचार करणं कांही स्वार्थ होत नाही. आपलंच मन स्थिर नाही तर दुसऱ्याला काय देणार

आपण ? आपली योग्यता वाढावी हीच प्रार्थना करायची देवाजवळ. आणि आपलं मन कसं आहे, आपल्यात सुधारणा होतेय की नाही हे ज्याचं त्याला समजतं. आपलं मन अनुकूल आहे की प्रतिकूल, आपल्या मनांत किती विचार आहेत, किती दोष आहेत हे ज्याचं त्याला कळतं.

प्रश्न : ईश्वराचे ज्ञान करून घ्यायची बुद्धी व्हायला जीवनांत दुःखच प्राप्त व्हावं लागतं का की सुखी माणसाच्या मनांतही जिज्ञासा उत्पन्न होऊ शकते ?

श्री : आत्मज्ञान झालं म्हणजे सर्व दुःख जातं. जिज्ञासेमुळे ज्ञानाची इच्छा उत्पन्न होते. ते ज्ञान सर्वही द्वंद्वातून बाजूला करणारे आहे हे पटल्यामुळे तो जीव जिज्ञासू बनतो. त्याला योग्य सदगुरु भेटतात, ते त्याला मार्गदर्शन करतात आणि त्याचा साधनाभ्यास सुरु होतो.

जिज्ञासू बनण्यासाठी दुःखच प्राप्त व्हावं लागतं असं नाही. दुःख ही एक समजूत आहे. दुःखाचा बाऊ केल्यामुळे सुखाकडे आपले लक्ष जात नाही. सतत दुःखाचाच आपण विचार करीत बसतो. म्हणजे स्वतःच्या कर्माचा विचार करताना निराशाच पदरी पडते ना ! नेहमी दुःखाचाच विचार केला तर दुसरं काय पदरात पडणार ? पगार मिळतो, लोकांकडून मान मिळतो, इतरही सुखाचे प्रसंग येतातच ना ? दुःखातून मोकळं व्हावं म्हणून तो जीव जिज्ञासू बनतो. आपल्याला ज्ञान मिळालं पाहिजे हे त्याला

समजतं आणि त्या करता तो प्रयत्न करतो. सगुण साक्षात्कार असो की निर्गुण साक्षात्कार असो तो करून घ्यायचा ज्याचा निश्चय झाला तो खरा जिज्ञासू.

प्रश्न : दैवी संपत्ती मिळवायची इच्छा पूर्व सुकृतावर अवलंबून आहे का?

श्री : तशी इच्छा होणं हे सुकृताचंच फळ मानलं पाहिजे ना । पूर्व जन्म, पुनर्जन्म हे सगळे सिद्धांत आहेतच. सगळ्यांना कां वाटत नाही ? थोडेच लोक संत का होतात ? सगळेच संत कां होत नाहीत ? त्याचं काय उत्तर देणार ? म्हणजे त्यांच्या पूर्वीच्या कांही तरी वासना आहेत. त्या घेऊनच ते जन्माला आलेले आहेत. अर्जुनाला भगवंतांनी सांगितलं, आधीच्या जन्मांत सुरु झालेला अभ्यास पुढच्या जन्मात चालू होतो. वैदिक संस्कृतीत निराशावाद नाही. आपण केलेले प्रयत्न फुकट गेले असं वाटलं तर काय ? नास्तिक्य बुद्धी उत्पन्न होईल. काय, एवढे करून शेवटी निघून जायचे ! निघून जायचे म्हणजे या देहातून जायचे. पुन्हा शरीर आहे. पुन्हा आपल्याला प्रयत्न करता येतो. म्हणजे खरा प्रयत्नवाद हा आहे शास्त्र दृष्टीने. पुनर्जन्म मानल्याशिवाय प्रयत्नवादाला कांही अर्थ नाहीये.

॥ श्रीगुरुदेवदत्त ॥

आठवणी

— श्री. अजित कवीश्वर

१९७७ साली प. पू. दत्तमहाराजांचं मोतीबिंदूचं ऑपरेशन ठरलं होतं. एक दोन दिवस हॉस्पिटलमधे रहावं लागणार होतं. अशी ही पहिलीच वेळ.

आम्ही मुलांनी विचारलं, “महाराज आपल्याला थोडा त्रास आता होणार. थोडी पराधीनता येणार” महाराज म्हणाले, “अहो, चालायचंच, वयपरत्वे असं होतंच असतं”, पुढे म्हणाले, “बाजारामध्ये विकत मिळणाऱ्या वस्तूंना किती गॅरंटी असते?”

“सहा महिने ते एक वर्ष महाराज”, आम्ही सांगितलं. महाराज म्हणाले, “मग ज्याने ६७ वर्षांची डोळ्यांची गॅरंटी दिली त्या ईश्वराजवळ अजून काय मागायचं?” श्रेष्ठ ज्ञानी पुरुषांजवळ मार्मिकता सहज उपलब्ध कशी असते; त्याचं हे उदाहरण. कोणत्याही परिस्थितीपासून ते त्रयस्थ राहू शकत असल्यामुळे ममता त्यांना बाधत नाही आणि त्यामुळे ईश्वरीलीलेचं मर्म त्यांना नेहेमी लक्षात रहातं. यामुळेच खालील श्लोक महाराजांचा आवडता होता

“डोळ्याने बघतो, ध्वनि परिसतो कानी, पदी चालतो ।
जिव्हेने रस चाखतो मधुरही वाचे आम्ही बोलतो ।

हाताने बहुसाल काम करतो, विश्रांती ही घ्यावया
घेतो झोप सुखे, फिरूनी उठतो ही ईश्वराची दया ।।

“ठेविले अनंते तैसेचि रहावे” याचा गूढार्थ इथे प्रकट झालाय. प्रयत्न न करता बसून रहावं असा याचा अर्थ नसून, ईश्वराने आधीच तुला भरपूर दिलंय. जरूरीपेक्षा जास्त दिलंय. तेव्हा अधिक न मागता, मनी संतोष ठेऊन अत्यंत समाधानाने तू राहा. असं केलंस तर तू स्वस्थ होशील. स्वस्थ झालास तर सहज होशील. आणि सहज होशील तर संसारापासून बाजूला होऊन ईश्वरकृपेला पात्र होशील !

१९७६ साली आत्ताच्या 'श्री रेणुका निवास' या महाराजांच्या पुण्यातील निवासस्थानी पहिल्यांदा तीन खोल्या बांधल्या होत्या. त्यापैकी एका खोलीत श्री. अनिल कवीश्वर रहायचे व बाकी दोन खोल्या एका ब्राह्मण कुटुंबाला गरज म्हणून भाडे न घेता महाराजांनी दिल्या होत्या. पुढे तो गृहस्थ जागा सोडेना म्हणून त्यावेळचे पुण्यातील प्रख्यात वकील श्री. बाबा भिडे व आम्ही सर्वांनी महाराजांवर अक्षरशः दबाव आणला आणि सांगितलं की आपण फौजदारी करू. त्याला हुसकून लावू वगैरे. ही रात्रीची गोष्ट ! महाराजांनी नाईलाजाने

संमती दिली. पण रात्रभर त्यांना चैन पडेना. सकाळ होताच त्यांनी आपल्या मुलाला अनिलला बाबा भिडेंकडे पाठवलं आणि निरोप दिला की अशी काही कारवाई करू नका.

मग महाराज सांगायला लागले,

“तवपदरी असता ताता ।
आडमार्गी पाऊल पडता ।
सांभाळूनी मार्गावरता ।
आणिता न दुजा त्राता ।”

या स्वामी महाराजांच्या शब्दांनी आम्हाला वाचवलं म्हणाले.

“प. पू. श्रीमद् वासुदेवानंद सरस्वती स्वामीमहाराजांचे शब्द हे मंत्र आहेत यात शंकाच नाही. परंतु महात्म्यांचे शब्द हे नुसते वाचण्याकरता नसून त्यांचं चिंतन व मनन जर मनापासून घडलं तर ते शब्द व्यवहारात देखील आपलं संरक्षण करतात. केवळ भगवान कृष्णच आपलं तेज श्रीमद्भागवतामध्ये ठेऊन गेले असं नव्हे तर प्रत्येक श्रेष्ठ महात्मा, संत, हे आपलं तेज आपल्या ग्रंथात आणि अभंगात ठेऊन गेलेले आहेत, हे आपल अहोभाग्य आहे”.

महाराजांसारखा अत्यंत कोमल आणि ईश्वरतादात्म्य

पावलेला महात्मा जेव्हा आपल्याला हे सांगतो तेव्हा आपण हा विचार करायला पाहिजे की दररोज आपण किती दुर्वर्तन करत असतो!

१९७८ साली एकदा प. पू. दत्तमहाराजांना देऊळगावराजाला जायचं होतं. त्याआधी २-३ दिवस त्यांना नीट झोप लागत नव्हती म्हणून आगाऊपणा करत झोपेची एक गोळी त्यांना दिली. सकाळी सातची गाडी होती. पहाटे ५.३० ला उठल्याबरोबर त्या गोळीचा अमंल असल्यामुळे झोक जायला लागले, नीट चालता येईना. त्यावेळी २-३ जिने उतरून शौचाला जावं लागे. अत्यंत त्रास झाला. चूक उमगली, पश्चाताप झाला परंतु वेळ निघून गेली. गाडी चुकली.

महाराज शांतपणे आन्विक आवरून बसून राहिले. बरोबर नऊ वाजता कुणी गृहस्थ गाडी घेऊन आले आणि म्हणाले, “महाराज मी देऊळगावराजालाच निघालो आहे. एकटाच आहे. आपण चलावं”

महाराज म्हणाले, “बघा, तुम्ही आम्हाला झोपेची गोळी दिली त्यामुळे आता आम्हाला मोटारीने जायला मिळतंय. नाहीतर एस.टी.ने जावे लागले असते.”

“दोषेषु गुणत्व बुद्धिः” हा महात्म्यांचा सहज स्वभाव आहे. सामान्य व्यवहारामधे दयावान माणसं अपराध्यांना समज देऊन क्षमा करतात आणि जन्माचं बांधून टाकतात. मग संत जेव्हा आपराधाचा उल्लेख न करता त्या दोषांमध्ये गुणदाखवून प्रशंसा करतात तेव्हा लोक हे अनेक जन्मांकरता व अनेक पिढ्यांकरता बांधले जातात यात नवल ते काय ?

१९९० साली प. पू. दत्तमहाराज दररोज संध्याकाळी श्री वासुदेव निवास मध्ये जायचे. एकेदिवशी रिक्षातून त्यांच्याबरोबर गेलो. त्यांची ती अत्यंत साधी पिशवी बरोबर होती. आश्रम आला, आम्ही उतरलो. महाराज आतमध्ये येऊन बसले आणि पिशवी मागितली. तेव्हा लक्षात आलं की पिशवी रिक्षामध्ये विसरली आहे. मनाची चलबिचल व्हायला लागली. महाराज म्हणाले, “स्वस्थ बसा ती पिशवी जर आपली असेल तर आपल्याला मिळेल. नाहीतर नाही” असं म्हणून ते आलेल्या लोकांबरोबर बोलू लागले. बरोबर १५ मिनिटांनी तो रिक्षावाला येऊन ती पिशवी परत करून गेला !

प्रखर ईश्वरनिष्ठा आणि अत्यंत निर्मोहीपणाचं हे लक्षण आहे. आपण अशावेळी हळहळलो असतो.

पोलीसांमध्ये तक्रार दिली असती, पेपरमध्ये निवेदन दिलं असतं आणि दोन दिवस त्याचाच विचार करत बसलो असतो. पण इथे काही नाही. ईश्वराची इच्छा असेल तर मिळेल नाहीतर नाही. त्यात काय एवढं ? तुकाराम महाराज म्हणाले आवलीला, “विठ्ठलाने घर दिलं होतं, आज शेतीचं नुकसान माझ्याकडून झालं. म्हणून काढून घेतलं”.

ही फार उच्च भूमिका आहे. पण हा प्रारब्धवाद नाही तर ईश्वरवाद आहे. महाराज म्हणायचे, “प्रारब्धवाद मोठा अवघड आहे. सकाळचा चहा माझ्या नशिबात असेल तर मिळेल असं म्हणायची आपली तयारी असते का ?” प्रारब्धावादामध्ये कर्माप्रमाणे फल आहे आणि कर्मबंधनही आहे. परंतु ईश्वरवादामध्ये किंवा संतवादामध्ये आत्यंतिक प्रेमामुळे कर्मबंधन शिथिल होऊ शकतं किंवा कर्म आपल्याला सोयीने भोगण्याची सोय होऊ शकते म्हणून आपण संतांना धरून असावं. संत सांगतील तसं वागावं, संत वागतील तसं नव्हे. ईश्वरावरील या आत्यंतिक प्रेमामुळेच श्रीविष्णुदास म्हणतात, “आम्ही चुकलो जरी तरी काही, तू चुकू नको अंबाबाई”.

१९९२ साली माझी पत्नी बँकेमध्ये नोकरी करत होती. मुलीला शाळेत प्रवेश घेतल्यामुळे आईने घरी राहावं असं वाटलं आणि देवदयेने नोकरीमध्ये सुलभता आल्यामुळे आता पत्नीने नोकरी सोडली तरी चालेल, असं वाटल्यामुळे आम्ही महाराजांना विचारलं, “नोकरी सोडू देत कां ?”

महाराज म्हणाले, “सोडू दे, परंतु तुम्ही यांच्या आई वडिलांना विचारलत कां ?”

आम्हाला कळेना हे असं का विचारताहेत ?

महाराजांनी खुलासा केला, “अहो, यांना यांच्या आई-वडिलांनी नोकरी लावलेली आहे, तुम्ही नाही. तेव्हा त्यांना विचारायला पाहिजे.”

असा विचारदेखील कुणाच्या मनात येणार नाही. इतका खोलवर विचार करायला माणूस ज्यादिवशी शिकेल त्यादिवशी तो पूर्ण सुसंस्कृत होईल आणि याच्यापुढे संस्कृतीची वाढ संभवत नाही.

परस्पर सामंजस्य, परस्परांबद्दल प्रेमभाव, प्रत्येकाच्या कार्य-व्याख्येप्रमाणे त्याचा मान ठेवणं असं जर जमलं तर माणसाचा अहं बऱ्याच प्रमाणात दबला जाईल.

संतांच्या सहवासात येणाऱ्या प्रत्येक माणसाला निस्वार्थी प्रेम, आणि त्याच्या वृत्तिप्रमाणे सन्मान मिळत असल्यामुळे तो संतांशी कायमचा बांधला जातो हे माहेरपणाचं लक्षण आहे.

आजच्या काळात आधीच कर्मानुसारिणी असलेली आमची कुंठित बुद्धि ही पाश्चात्य संस्कृतीच्या आक्रमणामुळे आणि कुसंगतीमुळे कालसापेक्ष बनते आणि आपलंच म्हणणं खरं आहे, बाहेर जगात भोगप्रधान वृत्तीने वागतात तसंच वागायला पाहिजे, असं वाटायला लागून मोठा संभ्रम निर्माण होतो आणि मग खऱ्या सुखाकडे पाठ फिरवली जाते. १९८६ सालची गोष्ट. असंच काहीसं मला झालं होतं आणि त्यामुळे निराशपणा, विषण्णता, खिन्नता, अकर्तव्यता इत्यादि दुर्गणांनी मला ग्रासलं होतं. त्यावेळी प. पू. दत्तमहाराजांनी “लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची” हे स्तोत्र लिहून पुन्हा आपल्या प्रवाहात ओढून घेतलं, ही ईश्वराची परमकृपा आहे. हे स्तोत्र नित्य पठण करण्यासारखे असून त्यामुळे तुमचा विवेक जागृत राहून तुम्ही कार्यक्षम राहता आणि निराश होत नाही.

असं म्हणतात सृष्टीच्या ज्ञानापैकी दहा टक्के ज्ञान मनुष्याला आहे. दहा टक्के ज्ञान आपल्याला

नाही हे मनुष्याला माहित आहे. परंतु ऐंशी टक्के
 ज्ञान आपल्याला माहित नाही हेच मनुष्याला
 माहित नाही ! आणि मग सूक्ष्मातिसूक्ष्म घडणाऱ्या
 अनेक गोष्टींना आपण अनभिज्ञ असल्यामुळे संतांच्या
 कदाचित विचित्र वाटणाऱ्या अथवा व्यवहारविरुद्ध
 वाटणाऱ्या उपदेशाबद्दल, की जो अंतिमतः हित
 करणारा असतो, त्याबद्दल मग संशय निर्माण
 होतो. आपल्याला मिळालेलं शिक्षण आणि आपली
 बुद्धि याच्यावरच केवळ विश्वास ठेऊन आपण
 स्वतःचं असं एक तत्त्वज्ञान निर्माण करतो आणि
 मग मूळ वैकुंठवासी असलेले सनातन संत की जे
 संपूर्ण काळाचे साक्षी असतात आणि अंतिम हित
 काय ते जाणतात, त्यांच्यासमोर आपण बाष्कळ
 बडबड करत तर्क लावायला जातो तेव्हा तो एक
 मोठा दोष उत्पन्न होतो म्हणा अथवा अपराध
 घडतो म्हणा. परंतु यातूनही केवळ संतांच्या अहेतुक
 दयेमुळे आपण वाचतो आणि सावरतो.

संभ्रम !

आक्रंदतो मी का असा
उमजेना माझेच मला
या तरुभूमीचा भार जणू
माझ्याच एकट्या शिरी आला ॥१॥

मळलेली वाट जपताना
कुणी दिसे कंटाळलेला
परी या वाटेवरीच असे
सुखदुःखांच्या शृंखला ॥२॥

हीच वाट पुसायची
असा निर्बंध आलेला
परी तो नसेची आलेला
तो तर लादलेला ॥३॥

अतिक्रमण करण्याने
वाव मिळतो विवंचनेला
ह्यातून मग कुणी मुकती
चैतन्यशील आनंदाला ॥४॥

मानतो मी चौकटी
आवश्यक जीवनाला
तरी का बरे त्यांनी जखडावे
मनुष्य स्वभावाला ॥५॥

चैतन्य मी, सृजन मी
हा योग मला गवसला
परी जन्मसिद्ध हक्क हा
कुणी माझा हिरावला ॥६॥

निर्मम चैतन्य निसर्गातील
सळसळवी माणसाला
परी तो अभागी नसे
तितुकाच तृषार्तलेला ॥७॥

हे असेच चालायचे समजून
तडजोडीचा प्रोत आला
परंतु तिथे मात्र मी
असे उगाच गमलेला ॥८॥

मज काय हवे वदताना
मी बराच अडलेला
हेचि असे का योग्य
हा संभ्रम पडलेला ॥९॥

खरंच सांगतो मी, काहीच
कसे कळेना मला
दाखविल का कुणी वाट
नेणत्या या पांथस्थाला ॥१०॥

— श्री. अजित कवीश्वर

प. पू. महाराजांनी दिलेले उत्तर

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची

कोणी सुयत्नरत सज्जन देवभक्त ।

सौख्यात जीवन सदोदित कंठतात ॥

कोणी कांस धरि संभ्रममालिकेची

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥१॥

कोठे सदैव विपुलान्न जले प्रशान्ति ।

कोठे सदैव तदलाभभरे अशान्ति ॥

ऐशी दशा जगी दिसे नियतिक्रमाची ।

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥२॥

की धर्ममार्ग बरवा जगदीशमान्य ।

की अर्थमार्ग बरवा व्यवहारमान्य ॥

ऐशी अभागि जनपद्धति संशयाची ।

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥३॥

कां हे सुधर्मनिरतास हि दृश्यदुःख ।

कां हे अधर्मनिरतासचि दृश्यसौख्य ॥

सिद्धान्तरीति विलसे जनसंभ्रमाची ।

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥४॥

मातापित्यास चिरपुत्रवियोगदुःख ।

बालास अल्पवयि मातृवियोगदुःख ॥

कोणास शक्ति जगी दुःख निवारणाची ।

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥५॥

कोणी नियामक म्हणोनि जगात मान्य ।
कोणी नियम्य म्हणुनी अति हीन दीन ॥
ऐसी नियम्यनियति कधी जावयाची ।
लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥६॥

गुण तेचि दोष दिसती जगी ती असूया ।
नाहीं जिला म्हणुनि तीच त्रिमूर्तिमाता ॥
झाली जगी सततकीर्तीमयी हि साची ।
लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥७॥

सत्कर्मशील दमशील सुदानशील ।
ईशानुरक्त गुरुभक्त परोपकारी ॥
पांथस्थ धर्मरत संभ्रममुक्त तोचि ।
लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ॥८॥

लीला समस्त अजित प्रभुराजयाची ।
लीला अमोघचि तया जगदीश्वराची ॥
लीला सुमंगल हितैषि जनार्दनाची ।
लीलानुचिंतन करी सुखि नित्य तोचि ॥९॥